

เอกสารคำสอน

รายวิชา 2750172 การศึกษาทางเลือก

โดย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา

สาขาวิชาการศึกษาจากระบบโรงเรียน

ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พ.ศ. 2556

คำนำ

เอกสารคำสอนรายวิชา 2750172 การศึกษาทางเลือก ที่จัดทำขึ้นนี้ มีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ผู้เรียนวิชาดังกล่าวได้ใช้ประกอบการเรียนเพื่อจะได้มีความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทางเลือกทั้งในประเด็นความหมาย ความเป็นมาและฐานคิด เหตุปัจจัยที่ก่อให้เกิดขบวนการการศึกษาทางเลือก แนวคิดของการศึกษาทางเลือก ลักษณะที่สำคัญของการศึกษาทางเลือก การศึกษาทางเลือกทั้งในประเทศและต่างประเทศ สภาพการณ์และปัญหาของการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย และทางเลือกแห่งอนาคตของการศึกษาทางเลือก

ผู้เขียนหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารคำสอนนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียน ผู้มีความสนใจในการศึกษาทางเลือกทุกท่าน

วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา

สารบัญ

		หน้า
คำนำ		ข
สารบัญ		ค
บทที่ 1	ความหมายของการศึกษาทางเลือก	1
บทที่ 2	ความเป็นมาและฐานคิดที่นำไปสู่การมีการศึกษาทางเลือก	6
บทที่ 3	เหตุปัจจัยของการเกิดขบวนการการศึกษาทางเลือก	21
บทที่ 4	แนวคิดที่หลากหลายของการศึกษาทางเลือก	31
บทที่ 5	ลักษณะสำคัญของการศึกษาทางเลือก	37
บทที่ 6	ทางเลือกของทางเลือก: การศึกษาทางเลือก ในประเทศไทยและต่างประเทศ	54
บทที่ 7	สภาพการณ์และปัญหาของการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย	73
บทที่ 8	ทางเลือกแห่งอนาคตของการศึกษาทางเลือก	88
บรรณานุกรม		92

บทที่ 1

ความหมายของการศึกษาทางเลือก

ในปัจจุบันประเด็นกระแสของการศึกษาทางเลือก ได้ถูกนำมากล่าวถึงอย่างชัดเจนในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ซึ่งถือได้ว่าเป็นนิมิตหมายอันดีที่การศึกษาทางเลือกจะเป็นตัวเลือกหรือเป็นการร่วมจัดการศึกษาที่มีบทบาทและมีผลกระทบอย่างยิ่งต่อภาพรวมของการจัดการศึกษาในทุกรูปแบบไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เห็นได้ชัดเจนจากงานวิจัยเรื่อง การศึกษาทางเลือกในสังคมไทย ข้อเสนอยุทธศาสตร์เพื่อการขับเคลื่อนของรัชนี ธงไชย (2553: 6-7) ได้กล่าวว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้ให้ความสำคัญต่อเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชนทางการศึกษาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในมาตรา 42 บุคคลย่อมมีเสรีภาพทางวิชาการ มาตรา 43 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกัน ในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย และในมาตรา 81 รัฐต้องจัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาของชาติ เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดนั้นได้ส่งผลนำไปสู่การประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545 และการเคลื่อนไหวปฏิรูปการศึกษา ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ต่อมา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้สานต่อเจตนารมณ์เรื่องสิทธิเสรีภาพทางการศึกษา ทั้งยังได้เพิ่มเติมให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ในบัญญัติมาตรา 49 โดยเฉพาะในวรรคสาม **“การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพ หรือองค์กรเอกชนการศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ย่อมได้รับความคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐ”** คำว่า การศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง ยังไม่เคยมีอยู่ในกฎหมายการศึกษาของชาติฉบับใด ๆ มาก่อน รวมถึงพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฯ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 กล่าวถึงการศึกษาตลอดชีวิต และการศึกษาอีกสามรูปแบบ ได้แก่ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยสถานศึกษาอาจจัดการศึกษารูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ และให้มีการเทียบโอนผลการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้พร้อมกันนั้นยังได้เปิดทางให้กับการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งการศึกษาที่จัดโดยภาคประชาชน สถาบันทางสังคมต่าง ๆ ไว้ในมาตรา 12 และยอมให้

มีสถานศึกษาที่ต่างไปจากโรงเรียนแบบเดิม คือ สถานศึกษาประเภทศูนย์การเรียนรู้ ในมาตรา 18 (3) เพียงแต่ไม่มีนิยามหรือยังไม่มี ความชัดเจนอยู่ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติว่า รูปแบบการศึกษาประการหลังนี้คืออะไร มีความสัมพันธ์กับการศึกษาอีกในรูปแบบอย่างไรการที่รัฐธรรมนูญปี 2550 กฎหมายสูงสุดของชาติ ที่เกิดขึ้นหลังพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ภายหลังจากปฏิรูปการศึกษามาแล้วเกือบสิบปี ได้มีบทบัญญัติกล่าวถึงรูปแบบการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่งคือ “การศึกษาทางเลือกของประชาชน” ขึ้นเป็นครั้งแรก ให้ได้รับการคุ้มครองและส่งเสริมอย่างเหมาะสมจากรัฐย่อมต้องมีความหมายอย่างสำคัญต่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงการศึกษาของชาติในระยะต่อไปอย่างน้อยก็ในนัยยะต่อไปนี้ ประการแรกเป็นการยืนยันความมีอยู่จริงของการศึกษาทางเลือกที่คู้ชนานและร่วมส่วนอยู่กับการศึกษากระแสหลักตลอดมา ประการที่สอง เป็นการให้หลักประกันถึงเวลาแล้วที่การศึกษาไทยจะต้องสร้างวิถีทางของการศึกษาที่มีความหลากหลาย ให้คนในสังคมไทยทุกคนสามารถเลือกรูปแบบการศึกษาเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเองได้อย่างมีเสรีภาพ ประการที่สาม เป็นการรับรองสิทธิและความชอบธรรมให้กับการศึกษาทางเลือกรัฐจะต้องให้ความคุ้มครองและส่งเสริมอย่างเหมาะสม

ดังความสำคัญที่กล่าวข้างต้น ในประเด็นของการศึกษาทางเลือกจึงควรที่จะพิจารณาในรายละเอียดต่าง ๆ เพื่อเริ่มต้นทบทวน ทำความเข้าใจให้ลึกซึ้ง เพื่อจะให้เห็นแนวทาง เข้าใจแนวคิด และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการจัดการศึกษาในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ในเรื่องของความหมายของการศึกษาทางเลือกนี้ มีผู้ให้คำนิยามไว้ในหลายมิติและหลายลักษณะด้วยกัน ซึ่งโดยภาพรวมแล้วมีความคล้ายคลึงกันในแก่นของแนวคิด แต่อาจจะมีความแตกต่างกันในบริบทของรายละเอียดปลีกย่อย อย่างไรก็ตามอาจจะวางกรอบของการนิยามความหมายไว้กว้าง ๆ ว่า การศึกษาทางเลือกไม่ใช่เป็นเพียงแค่กระบวนการ หรือวิธีการเท่านั้น แต่อาจจะเป็นความคิดเห็นในการมองการจัดการศึกษาที่สามารถทำได้อย่างหลากหลายวิธีการ บนพื้นฐานของความเชื่อที่ว่ามนุษย์สามารถที่จะเรียนรู้ได้ และสังคมมีหน้าที่ในการจัดสภาพแวดล้อมให้เพื่อให้เกิดการพัฒนาได้ ดังนั้นจึงได้รวบรวมให้เห็นประเด็นรายละเอียดอย่างชัดเจนในความหมายของการศึกษาทางเลือก ดังต่อไปนี้

สำนักเลขาธิการสภาการศึกษา (อ้างถึงใน <http://choice2learn.net/>) แปลความหมายการศึกษาทางเลือก ดังนี้ การศึกษาทางเลือก (Alternative Education เป็นการศึกษเชิงอุดมคติ เพื่อแสดงถึงคุณลักษณะของรูปแบบการศึกษาที่ไม่ใช่การศึกษาแบบเดิม มักจะถือว่า โรงเรียนเป็นอิสระ (Free School หรือเป็นการเรียนรู้ตามอัธยาศัย ไม่เป็นลักษณะสถาบัน (Non-institutional

และยึดหลักชุมชนเป็นหลัก (Community-based) ลดบทบาทของการจัดการศึกษาในรูปแบบโรงเรียน และหากเป็นการจัดการศึกษาในโรงเรียน ก็จะเป็นการจัดการศึกษาแบบก้าวหน้า (Progressive

สภาการศึกษาทางเลือก เกิดจากกลุ่มคนที่เห็นจุดอ่อนของการศึกษาในกระแสหลัก เริ่มต้นขึ้นมาโดยใช้คำว่า กลุ่มเครือข่ายเสรีภาพทางการศึกษา ใช้ชื่อคณะกรรมการการศึกษาภาคประชาชนในการร่างกฎหมายการศึกษา และปรับเป็นสภาการศึกษาทางเลือก เพื่อให้ทราบว่าเป็นการศึกษาที่หลากหลาย ในการประชุมสภาการศึกษาทางเลือกครั้งที่ 1 ได้นิยามของการศึกษาทางเลือก คือ การศึกษาที่มีรูปแบบแตกต่างจากการศึกษากระแสหลัก เป็นการศึกษาที่มีขอบเขตกว้างขวาง มีรูปแบบหลากหลายทั้งเนื้อหา และวิธีการเรียนรู้มุ่งตอบสนองการเรียนรู้ ที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคนที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านความถนัด ความสนใจ ความพร้อมในการเรียนรู้ รวมถึงความแตกต่างด้านสภาพแวดล้อมในวิถีชีวิต ครอบครัว สังคม วัฒนธรรม และความหลากหลายทางชาติพันธุ์แม้การศึกษาทางเลือกจะมีรูปแบบวิธีการที่หลากหลาย แต่ภายใต้ความแตกต่างหลากหลายนั้น ยังมีหลักการสำคัญร่วมกัน อันได้แก่ การพัฒนาภาวะภายใน และจิตวิญญาณของมนุษย์ การมีวิธีการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม และเสริมสร้างทักษะจากการปฏิบัติจริงผ่านกระบวนการที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทรัพยากรที่มีอยู่ และวิถีชีวิตของชุมชน โดยการเคารพตนเอง เคารพเพื่อนมนุษย์ และเคารพธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อนำผู้เรียนไปสู่การเติบโตและพัฒนาเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกายและใจ และจิตวิญญาณอย่างเท่าทันการเปลี่ยนแปลงของโลก (อ้างถึงใน <http://choice2learn.net/>)

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551) ให้นิยามของการศึกษาทางเลือกว่า “การศึกษาทางเลือก หมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนที่ไม่ประสงค์จะเรียนในระบบการศึกษาตามปกติ ซึ่งมีเหตุผลมาจากพื้นฐานของบุคคลตามปรัชญาความเชื่อทางการศึกษาและการเรียนรู้ หรือตามปรัชญาความเชื่อทางการเมือง ปรัชญาความเชื่อทางศาสนาและความศรัทธา หรือเป็นการสนองความต้องการส่วนบุคคลเป็นการเฉพาะมิใช่การจัดการศึกษาที่จัดให้กับบุคคลทั่วไป หรือแม้กระทั่งการตอบสนองของบุคคลที่จะปฏิเสธระบบความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียนในการศึกษาระบบปกติ

รายงานการติดตามประเมินผลเพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาโดยครอบครัว ของสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2552) ได้รวบรวมคันทานิยามความหมายทางการศึกษาทางเลือก จากเว็บ

ไซต์หลายแห่งจากหลายประเทศ ซึ่งสุดท้าย กล่าวโดยสรุปว่า ในต่างประเทศได้ให้ความหมาย การศึกษาทางเลือกที่สอดคล้องโดยส่วนใหญ่ว่า “การศึกษาทางเลือกเป็นรูปแบบการศึกษาที่ไม่ใช่ หรือต่างจากรูปแบบการศึกษากระแสหลัก มีปรัชญาการศึกษาใหม่ที่มีรากฐานมาจากปรัชญาที่ หลากหลายและไม่ยึดติดกับปรัชญาดั้งเดิม โดยมีการเรียนการสอนที่มีขอบเขตกว้างขวางและ หลากหลายรูปแบบมากกว่าการศึกษากระแสหลักที่ยึดความต้องการของบุคคลและชุมชนเป็นหลัก”

สุชาติ จักรพิสุทธ์ และคณะ (2548) ได้นิยามความหมายของการศึกษาทางเลือกไว้ตามกลุ่ม ย่อยในแต่ละภูมิภาค ด้วยเหตุผลคือ ในแต่ละภูมิภาคมีปรัชญา และเป้าหมายที่อยู่บนฐานคิดและ หลักการเดียวกัน มีแตกต่างในรายละเอียดเล็กน้อย ซึ่งสะท้อนถึงเงื่อนไขทางวัฒนธรรมและปัญหาใน แต่ละภูมิภาค โดยเห็นสมควรจะคงความแตกต่างอย่างมีนัยนี้ไว้ ดังต่อไปนี้

ภาคเหนือ การศึกษาทางเลือก คือ กระบวนการเรียนรู้ที่เป็นองค์รวม อิสระ หลากหลาย สอดคล้องกับภูมิปัญญาแต่ละท้องถิ่น นำไปสู่ความสุขและความสำเร็จของบุคคลและชุมชน

ภาคกลาง การศึกษาทางเลือก คือ ทางออกจากวิกฤตการศึกษาเดิม เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บน ความหลากหลายของธรรมชาติและชีวิตจริง เกิดจากการมีส่วนร่วม นำไปสู่การพัฒนามนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งกาย ใจ จิตวิญญาณ

ภาคอีสาน การศึกษาทางเลือก คือ การศึกษาที่ตอบสนองความต้องการและศักยภาพมนุษย์ เป็นการเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ และเป็นปฏิบัติการเชิงวิถีชีวิตชุมชน

ภาคใต้ การศึกษาทางเลือก คือ การศึกษาที่นำไปสู่การดำเนินชีวิตที่เป็นจริง นำความสุขสู่ ชุมชนและสังคมบนพื้นฐานวิถีไทย

กลุ่มคณะภาค การศึกษาทางเลือก คือ การเปิดทางเลือกทั้งผู้เรียนและผู้สอน เป็นการสร้าง ทักษะให้สอดคล้องกับธรรมชาติ สังคม ชุมชน ทรัพยากร และคือการศึกษาที่เกิดการปฏิบัติจริงนำไปสู่ การดำรงชีวิตที่มีพัฒนาการ

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2545) เป็นอีกท่านหนึ่งที่นิยามความหมายของการศึกษาทางเลือก ใน ปาฐกถาเรื่อง “การศึกษาทางเลือกของภาคประชาชน” ว่า “การศึกษาทางเลือก คือ กระบวนการที่ ประกอบด้วยเจตนารมณ์ในการทำให้เกิดการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน” และขยายความว่า การ เรียนรู้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งปกติเราต้องเรียนรู้อยู่แล้ว ไม่ถือเป็นการศึกษาทางเลือก ทั้งนี้ให้ยึดที่ เจตนารมณ์เป็นสำคัญ ขณะที่ในกระบวนการบางอย่างที่มีเป้าหมายไม่ได้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ โดยตรง แต่ในกระบวนการนั้นเองมันเกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้น หรือต้องอาศัยการเรียนรู้เป็น

เครื่องมือสำคัญนำไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ พร้อมกันนั้นก็มีการจัดองค์กรในระดับใดระดับหนึ่งจะมากบ้างน้อยบ้างก็ตาม มารองรับการดำเนินงานให้เป็นไปตามเป้าหมาย เป็นเรื่องของกลุ่มคนไม่ใช่การเรียนรู้ที่เป็นปัจเจก

พิภพ ธงไชย (2542 อ้างถึงใน <http://choice2learn.net/>) ให้นิยามการศึกษาทางเลือกไว้คือ ระบบการศึกษาที่หลากหลายที่ยืนอยู่บนรากฐานทางศาสนธรรม รากฐานทางปรัชญา รากฐานทางจิตวิทยา เพื่อพัฒนาเด็กให้เจริญเติบโตตามศักยภาพในธรรมชาติของเด็ก โดยเน้นที่ความสุขและการอยู่ร่วมกันแบบสันติ รูปแบบการศึกษาทางเลือกจะเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียน และกระบวนการเรียนรู้รวมทั้งเนื้อหาสาระที่เรียนรู้

โดยสรุป การศึกษาทางเลือกจึงหมายถึง การจัดการศึกษาเพื่อตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียนที่ไม่ประสงค์จะเรียนในระบบการศึกษาตามปกติ เป็นการศึกษาที่มีขอบเขตกว้างขวาง มีรูปแบบหลากหลายทั้งเนื้อหา และวิธีการเรียนรู้ มุ่งตอบสนองการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์แต่ละคนที่มีความแตกต่างกันทั้งในด้านความถนัด ความสนใจ ความพร้อมในการเรียนรู้

บทที่ 2

ความเป็นมาและฐานคิดที่นำไปสู่การมีการศึกษาทางเลือก

ความเป็นมาของการศึกษาทางเลือก

ความเป็นมาของการศึกษาทางเลือกในต่างประเทศ

การศึกษาทางเลือก เริ่มต้นจากทวีปยุโรปและอเมริกาในปี ค.ศ.1920 โดยนักคิด นักปฏิบัติทางการศึกษาที่สำคัญอันได้แก่ จอห์น ดิวอี้ (J. Dewey รูดอล์ฟ สไตเนอร์ (R. Steiner มาเรียน มอนเตสซอรี (M. Montessori และ เอ เอส นีล (A.S. Neill โดยการศึกษาทางเลือกได้เคลื่อนไหวและทำให้มีรูปแบบการศึกษาใหม่เพิ่มขึ้นมา ซึ่งการศึกษาทางเลือกจะเน้นที่ตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ เห็นคุณค่าในตัวผู้เรียนและเข้าใจถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เน้นถึงความหมายและความงดงามแห่งชีวิต

ในช่วงปี ค.ศ. 1960 การศึกษาทางเลือกนั้นเฟื่องฟูอย่างมากในสหรัฐอเมริกา อาจจะเป็นเพราะความเชื่อมั่นต่อการศึกษาในระบบโรงเรียนลดลง อันเนื่องมาจากความล้มเหลวของการศึกษาที่มีอยู่ในขณะนั้น ทำให้แนวคิดของการศึกษาทางเลือก (ในขณะนั้นใช้คำว่า การศึกษาอิสระ เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะทำให้ระบบการศึกษามีทางออกที่ดี และใช้คำว่าการศึกษาทางเลือกในช่วงปี ค.ศ. 1970 เป็นต้นมา

หากมองย้อนไปในช่วงปี ค.ศ. 1980 การศึกษาทางเลือกในสหรัฐอเมริกาเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลาย และจัดเป็นโปรแกรมในการพัฒนาทักษะเฉพาะทาง และมีสโลแกนเกี่ยวกับการศึกษาคือให้ใช้แนวคิดหลักการพื้นฐาน ที่ไม่ซับซ้อนในการศึกษาในการจัดการเรียนการสอน ต่อมาในช่วงปี ค.ศ. 1990-2000 พบว่า มีการแข่งขันสูงมากของจำนวนโรงเรียนที่มากมาย อีกทั้งการศึกษาก็มีบริบทที่กว้างขึ้น ทำให้การศึกษาทางเลือกไม่ได้รับความนิยมเท่าที่ควร จึงปรับเปลี่ยนเส้นทาง และแนวการศึกษาตามทิศทางที่ควรจะเป็นในขณะนั้น

การศึกษาทางเลือกไม่ใช่จะได้รับความนิยมเฉพาะในยุโรปและอเมริกาเท่านั้น ในเอเชียก็ได้รับความนิยมไม่แพ้กัน เช่น การศึกษาแบบซัมเมอร์ฮิล จะพบในประเทศไทยและประเทศญี่ปุ่น การศึกษาแบบวอลดอล์ฟในเกาหลีใต้และไต้หวัน (Yoshiyuki Nakata, 2007

นับแต่ขึ้นไปเมื่อความเจริญเติบโตของสังคมเปลี่ยนไป ระบบโรงเรียนจะมีความอิสระมากขึ้น การติดต่อสื่อสารไร้พรมแดน โลกแห่งการศึกษาจะพลิกโฉมหน้าไป เพื่อเป็นทางเลือกที่หลากหลายให้กับผู้เรียนมากขึ้น ไม่เฉพาะแต่ในประเทศที่กล่าวมาข้างต้น แต่จะแพร่หลายไปทั่วโลก

ความเป็นมาของการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย

ก่อนหน้าปี พ.ศ. 2530 กล่าวได้ว่าสังคมไทยรู้จักการศึกษาแต่เฉพาะระบบโรงเรียนเท่านั้น อาจมีการกล่าวถึงการศึกษาที่มีปรัชญาและแนวทางเรียนรู้ใหม่ๆ ในฐานะเป็นนวัตกรรมการศึกษา ปรากฏอยู่ในวารสารบางเล่ม เช่น วารสารครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภาจายสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ เป็นต้น ผู้สนใจเป็นปัญญาชนหรือนักอ่านจำนวนหนึ่งเท่านั้น

ในปี พ.ศ. 2522 เกิดการจัดตั้งโรงเรียนหมู่บ้านเด็กของมูลนิธิเด็ก โดยอาจารย์พิภพและอาจารย์รัชนี ธงไชย ที่จัดการศึกษาให้กลุ่มเด็กยากจนด้อยโอกาสโดยใช้ปรัชญาการศึกษา “ซัมเมอร์ฮิลล์” ที่เน้นความรัก เสรีภาพและแนวทางเรียนรู้ใหม่ๆ เป็นการท้าทายระบบการศึกษาเดิมของสังคมไทยครั้งใหญ่ อาจารย์พิภพและอาจารย์รัชนียังได้ทดลองจัดการศึกษาโดยครอบครัวให้แก่บุตรชาย 2 คน โดยมีการจัดกิจกรรมการศึกษาร่วมกับโรงเรียนหมู่บ้านเด็กด้วย

ปี พ.ศ. 2528-2529 นายแพทย์โชติช่วง ชุตินธร ได้จัดการศึกษาให้ลูกๆ ด้วยตัวเอง ด้วยสำนึกของความเป็นพ่อ และใช้รูปแบบวิธีการของการศึกษา Home School นายแพทย์โชติช่วงยังได้เขียนบทความเผยแพร่แนวคิดในวารสารบางฉบับอย่างต่อเนื่อง เป็นที่กล่าวขวัญจนหนังสือพิมพ์ได้ลงข่าวว่าหมอบีบักกักขังลูกไม่ให้ไปโรงเรียน นับเป็นครอบครัว Home School ครอบครัวแรกของสังคมไทย ทำให้เกิดโครงการพิเศษ “โรงเรียนในบ้าน” อันเป็นความร่วมมือของโรงเรียนหมู่บ้านเด็กกับครอบครัวที่จัดการศึกษาให้ลูกได้ฟังกันโดยขึ้นทะเบียนรายชื่อไว้ในโรงเรียนหมู่บ้านเด็กในเวลาต่อมา

จากนั้นมาดูเหมือนแนวการจัดการศึกษาทางเลือกจะแผ่จางลง ก่อนจะปรากฏกระแสการจัดการศึกษาโดยครอบครัวขึ้นอีกครั้งหลังปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา ได้แก่ ครอบครัวฟังอุดม ครอบครัวพันธุ์โอสถ ครอบครัวเฉลิมชัย ครอบครัวปรัชญพฤทธิ เป็นต้น รวมถึงมีการนำเสนอปรัชญาการศึกษาและนวัตกรรมการศึกษาอย่างวอลดอร์ฟ มอนเตสซอรี นีโอฮิวแมนนิสต์ จนถึงปี พ.ศ. 2540 ที่กระแสขานรับการปฏิรูปการศึกษาเกิดขึ้น

จะเห็นว่าแนวคิดการศึกษาทางเลือกในสังคมไทยในช่วง 2 ทศวรรษนี้อาจจำแนกได้เป็น 2 กระแสใหญ่คือ

1. แนวคิดจากตะวันตก ได้แก่ Home School ซัมเมอร์ฮิลล์ มอนเตสเซอร์รี วอลดอร์ฟ Reggio Emilia Project Approach และ Constructionism ซึ่งแนวคิดจากตะวันตกนี้ถูกรับเข้ามาใน ฐานะนวัตกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียนที่เป็นภาคเมืองเป็นสำคัญ

2. แนวคิดจากตะวันออก ได้แก่ อนันตมรรคหรือนีโอฮิวแมนนิสต์ พุทธธรรมประยุกต์ สันตือโสภณ กฤษณมูรติ รพินนาถ ฐาตุร ศรีสัตยาไสบาบา และแนวบูรณาการ ซึ่งพบได้ทั้งในระบบ โรงเรียนทางการ และกลุ่มการเรียนรู้นอกระบบ

ในส่วนของการสำรวจหากรรม การเสนอปรัชญาแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาของภาค ประชาชนพบว่ามีความหลากหลายในการสร้างชุดภาษา แต่มีแก่นปรัชญาแนวคิดที่เป็นเอกภาพอย่าง มาก ได้แก่

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เป็นนักคิดนักเขียนที่มีชื่อเสียงวิพากษ์ระบบการศึกษาไทยมากที่สุด รวมถึงการสร้างกลุ่มปฏิบัติการเพื่อเรียนรู้ในรูปกลุ่มเสวนา ฝึกรบ เป็นผู้มีส่วนอย่างสำคัญในการ เสนอแนวคิดการศึกษาเพื่อความเป็นไท

พระพรหมคุณาภรณ์ (ปยุต ปยุตโต) ปราชญ์ทางธรรมซึ่งมีชื่อเสียงแพร่แนวคิด การศึกษา แนวพุทธ การศึกษาเพื่อสันติ การศึกษาเพื่อพัฒนาปัญญา การศึกษาเพื่อการแก้ปัญหา

นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักวิชาการที่สนใจการศึกษาและสร้างกลุ่มปฏิบัติการด้านการเรียนรู้เช่นกัน เสนอแนวคิดการศึกษาสำหรับอนาคตของสังคมไทย อุดมศึกษาทางเลือก การศึกษาของชุมชน

ประเวศ วะสี ราชทูรอวสุเสเสนอแนวคิดปฏิรูปการศึกษา-ยกเครื่องทางปัญญา การศึกษา องค์กรรวม การศึกษาเพื่อสังคมทั้งมวล การศึกษาเพื่อสังคมใฝ่เรียนรู้

พิภพ ธงไชย ผู้ริเริ่มจัดการศึกษานอกระบบ ได้เสนอว่าทศวรรษ คืบการศึกษาให้ประชาชน โรงเรียนตายแล้ว การศึกษาเพื่อเสรีภาพ การศึกษาที่หลากหลาย การศึกษาทางเลือก

เหล่านี้เป็นตัวอย่างที่ต้องการแสดงให้เห็นว่าที่ผ่านมาถึงแม้จะมีการเสนอแนวคิดการศึกษาที่ ประชาชนมีส่วนร่วม มีสิทธิตามธรรมชาติ มีความหลากหลาย การศึกษาในเชิงมนุษย์ปรัชญาและการ พัฒนาอย่างเป็นองค์รวม แต่อย่างไรก็ดี ไม่พบว่ามีวาทกรรมใดวาทกรรมหนึ่งที่สังคมเข้าใจหรือสื่อสาร ได้ง่าย ชัดเจนและเป็นที่ยอมรับถึงแต่อย่างใด ในด้านหนึ่งอาจเป็นด้วยการศึกษาภาครัฐยังคงครอบงำ สังคมไทยจนยากที่จะเปิดรับแนวทางการศึกษาอื่น อีกด้านหนึ่งคือ การศึกษาของภาคประชาชนนั้นมีความ หลากหลายสูง ยากที่จะแสดงตัวตนความเป็นระบบมาตรฐานให้สังคมยอมรับหรือสัมผัสเข้าใจได้

อย่างไรก็ตามในช่วงปี พ.ศ. 2542 – ปัจจุบัน แนวคิดการศึกษาทางเลือกได้รับการยอมรับ และเริ่มมีการกล่าวถึงการศึกษาทางเลือกชัดเจนที่สุด โดยปรากฏงานวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาทางเลือก

เช่น แนวทางการจัดศูนย์การเรียนรู้ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ของเพ็ญณี แนนรท การศึกษาไทยทางเลือกในอนาคต ของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ในปี พ.ศ. 2545 และการศึกษาทางเลือก : ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์ ของสุชาติ จักรพิสุทธิ์ และคณะในปี พ.ศ. 2546 และปรากฏอยู่ในข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ 2 (พ.ศ. 2552-2561 และในแผนการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ฉบับปรับปรุง (พ.ศ. 2552-2559

จากที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่าการศึกษาทางเลือกในประเทศไทยมีการเติบโตขึ้นอย่างมากในช่วง 10 ปี หลังจากการมีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 เป็นต้นมา จวบจนมีความชัดเจนอย่างมากในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ที่การศึกษาทางเลือกเป็นสิทธิอันชอบธรรมในควมมีอิสระในการเลือกรับการศึกษาอย่างมีเสรีภาพ ตามความต้องการ และความจำเป็นของแต่ละบุคคล ซึ่งบัญญัติไว้ในมาตรา 49 (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2550 ดังนี้ “บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาไม่น้อยกว่าสิบสองปี ที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึง และมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย” ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ หรือผู้อยู่ในสภาวะยากลำบาก ต้องได้รับสิทธิตามวรรคหนึ่ง และการสนับสนุนจากรัฐ เพื่อให้ได้รับการศึกษาโดยทัดเทียมกับบุคคลอื่น การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพหรือเอกชน การศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ย่อมได้รับการคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐ

ฐานคิดที่นำสู่การมีการศึกษาทางเลือก

สำหรับประเทศไทยมีฐานคิดที่สำคัญ 3 ประการที่นำสู่การมีการศึกษาทางเลือก คือ ความรู้ไม่ได้อยู่แต่ในโรงเรียน การคืนการศึกษาสู่ชุมชน และการปฏิรูปการศึกษาไม่มีที่สำหรับ “ทางเลือก” ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1. ความรู้ไม่ได้อยู่แต่ในโรงเรียน

เมื่อกล่าวถึง “การศึกษา” จินตภาพของคนทั่วไปมักจะนึกถึงโรงเรียนหรือสถานศึกษาที่ซึ่งลูกหลานต้องไปเรียนหนังสือ อย่างน้อยที่สุดคือการศึกษาภาคบังคับที่รัฐจัดให้และถือเป็นหน้าที่พลเมืองไทยตามรัฐธรรมนูญ นี่เป็นความหมายของการศึกษาตามความเข้าใจของคนไทยและสังคมไทยมายาวนานกว่าร้อยปี นับแต่เมื่อประเทศไทยเริ่มมีระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่รัฐไทยมีความจำเป็นต้องปฏิรูประบบโครงสร้างราชการตามแบบอย่างสมัยใหม่ในเวลานั้น จะเห็นได้ว่ารัฐกับการจัดการศึกษาไม่ใช่ความสัมพันธ์ที่มีมาแต่เดิมในวิวัฒนาการสังคมใดๆ เพราะระเบียบโลกเดิมนั้นดำเนินไปด้วยความหลากหลายแตกต่างทาง

ลัทธิความเชื่อและวัฒนธรรม กำหนดรัฐประชาชาติในศตวรรษที่ 18 และการเกิดขึ้นของระบบอุตสาหกรรมต่างหากที่ทำให้รัฐเข้ามามีบทบาทในการจัดการประชากรทั่วทุกด้านภายใต้ฐานคิดเพื่อความเป็นปึกแผ่นมั่นคงแห่งรัฐ

การศึกษาในระบบจึงเป็นเส้นทางสายเดี่ยวที่รัฐจัดขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือให้ "ความรู้" แก่พลเมืองในชาติ เหนืออื่นใดคือเป้าหมายในการสร้างสำนึกแห่งชาติเพื่อสนับสนุนการปกครองของรัฐนั่นเอง เช่นที่ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้มีลายพระหัตถ์กราบทูลเสนอความเห็นเกี่ยวกับการจัดการศึกษาไว้เมื่อ พ.ศ. 2449 โดยวางเป้าหมายของการศึกษาไว้ 2 ประการคือ *การก่อให้เกิดอุปนิสัยในหมู่นักเรียนให้ (1) รักอิสรภาพแห่งชาติภูมิและประพฤติตนอยู่ในสุจริตธรรม และ (2) มีความรู้ทางวิทยาการ* ซึ่งวิธีที่รัฐจะบรรลุเป้าหมายทางการศึกษาที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเสนอ คือ "รัฐบาลมีอำนาจที่จะตกแต่งนิสัยใจคอไพร่บ้านพลเมืองได้ด้วยแต่งหนังสือสำหรับสอนนักเรียน ..." เป้าหมายการศึกษาจึงเป็นไปเพื่อรับใช้รัฐอย่างไม่ต้องสงสัย ดังที่ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538) กล่าวว่า "ระบบโรงเรียนประสบความสำเร็จในการทำสิ่งมหัศจรรย์สองอย่าง หนึ่งคือทำให้เกิดรัฐชาติขึ้นได้ และสองทำให้เกิดการผลิตในระบบโรงงาน สิ่งมหัศจรรย์ทั้งสองอย่างนี้ครอบงำชีวิตเรามาหลายชั่วอายุคน จนกระทั่งทำให้เราเข้าใจผิดว่าไม่มีโรงเรียนก็ไม่มีการเรียนรู้"

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาจึงถูกทำให้มีความหมายอย่างแคบแต่เพียงเรื่องของการไปโรงเรียนและการเรียนหนังสือ การศึกษาที่เคยเป็นเรื่องของการเรียนรู้ตั้งแต่ภายในครอบครัว ไร่นา ชุมชน วัด ประเพณี วัฒนธรรม ได้หมดบทบาทและความสำคัญลง ในประเด็นนี้ เราอาจตั้งคำถามอย่างง่ายได้ว่า ก่อนหน้าที่จะมีระบบโรงเรียน บรรพบุรุษไทยมีความรู้ในเรื่องอะไรและเรียนรู้อย่างไร? หรือแม้เมื่อมีระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการ คนไทยไม่ได้เรียนรู้อะไรอื่นนอกจากในโรงเรียนเลยหรือ?

การจัดการศึกษาที่เป็นผลพวงของการสร้างรัฐประชาชาติ ยังได้รับอิทธิพลทางความคิดอย่างเต็มที่จากตะวันตกในเรื่องทัศนคติต่อความรู้อีกด้วย นั่นคือกระบวนทัศน์แบบวิทยาศาสตร์ที่มองว่าความรู้เป็นเรื่องของตรรกะ (logic) ที่มีแบบแผน เป็นความจริงและมีความแน่นอนน่าเชื่อถือ สามารถพิสูจน์ ตรวจสอบได้ และองค์ความรู้เหล่านี้เป็นสัจจะที่มีอยู่ของมันเอง (entity) ซึ่งแยกออกจาก "ประสบการณ์ชีวิต" ดังนั้น ความรู้จึงค่อยๆ แยกส่วนออกจากวิถีชีวิตและประสบการณ์จริงในชีวิต (ชยันต์ สมุทวนิช, 2539)

ระบบโรงเรียนและระบบการถ่ายทอดความรู้ก็ค่อยๆ แยกออกจากระบบครอบครัว ชุมชน และสังคม โลกทัศน์ต่อความรู้เช่นนี้ยังเชื่อว่าความรู้คือ "ศาสตร์" หรือชุดวิชา (fast knowledge) ที่สามารถจัดการ สั่งสอน ถ่ายทอดได้ในเวลาอันสั้น นอกจากนี้ยังส่งอิทธิพลทางความคิดว่า ระบบโรงเรียนเป็นระบบการให้ความรู้เพื่อสร้างคนให้บรรลุถึงศักยภาพได้ดีกว่าครอบครัวและชุมชน และทำให้คนที่ผ่านระบบการศึกษาแบบนี้คิดว่าเมื่อตนจบการศึกษาในระบบระดับใดระดับหนึ่งแล้วก็ถือว่า

ตนเป็นผู้มีความรู้ตามลำดับขั้นนั้นๆ คนที่จบการศึกษาในระดับปริญญาตรีจึงคิดว่าตนมีความรู้มากกว่าคนที่จบระดับมัธยม ปริญญาโทก็คิดว่าตนมีความรู้มากกว่าปริญญาตรี และปริญญาเอกก็ถูกเหมาเอาว่ามีความรู้มากกว่าปริญญาโท กระทั่งคนที่ได้รับการศึกษาในระบบมานาน้อยหรือไม่ได้เข้าโรงเรียนก็ถูกระบบคิดเช่นนี้ตราว่าเป็นผู้ไม่มีความรู้

ความจริงคนไทยและสังคมไทยตระหนักดีถึงความสำคัญของ "ความรู้" ดังในอดีตนานมา กุลบุตรจะถือว่าเป็น "คนสุก" ก็ต่อเมื่อได้ผ่านการบวชเรียน อ่านออกเขียนได้และผ่านการอบรมบ่มวินัยทั้งทางโลกและทางธรรมจากวัดของชุมชน ส่วนกุลธิดาก็ต้องผ่านการถ่ายทอดความรู้การเป็นแม่ศรีเรือนและขัดเกลาจริยธรรมลูกผู้หญิงจากครอบครัว เครือญาติ โดยนัยนี้แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยตระหนักดีว่าความรู้เป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชีวิตและเป็นสิ่งที่ช่วยยกระดับพัฒนาบุคคลและชุมชนอย่างแน่นอน เมื่อมีกฎหมายการศึกษาภาคบังคับเกิดขึ้น ครอบครัวไทยจึงเปลี่ยนกระบวนทัศน์ยอมรับเอาระบบความรู้ในโรงเรียนเป็นกระบวนการพัฒนาชีวิตที่สำคัญที่สุด เพราะคนมีความรู้แบบนี้จะได้รับราชการเป็นเจ้าคนนายคนหรือได้งานอาชีพในระบบการผลิต ยุคใหม่ ยิ่งเมื่อสังคมไทยก้าวเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่มีนโยบายเน้นความเจริญของภาคเมือง ยิ่งตอกย้ำซ้ำเติมเป้าหมายและโลกทัศน์ของการศึกษาไทยให้เป็นเรื่องของการแข่งขันเพื่อปัจเจกภาพไปในที่สุด

หากแต่ว่าสังคมทุกสังคมเป็นระบบชีวิตอย่างหนึ่งที่มีความซับซ้อนและมีพลวัตทั้งทางกายภาพและชีวภาพ จากยุคสมัยของรัฐรวมศูนย์และการสร้างเอกภาพแห่งชาติ สังคมไทยผ่านการเปลี่ยนแปลงในเชิงรับต่อกระแสการพัฒนาทั้งจากภายในประเทศและนอกประเทศ ก่อเกิดปัญหามากมายทั้งทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาความหายนะด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความยากจน ปัญหายาเสพติด คอร์รัปชัน และการตกเป็นทาสบริโภคนิยม รวมถึงผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ ประชากรรุ่นใหม่เปลี่ยนแปลงไปในทางลบ เกิดคำถามมากมายต่อระบบการให้การศึกษาแก่ประชากร กระทั่งการศึกษาถูกเพ่งเล็งว่าเป็นสาเหตุของปัญหาทั้งหมด

ประเด็นถกเถียงอย่างหนึ่งคือ การศึกษาในระบบโรงเรียนที่ผ่านมาไม่ได้สร้างการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับปัญหาและชีวิตจริงของผู้เรียน หากแต่เป็นระบบการท่องจำตำราเพื่อการสอบเท่านั้น เนื้อหาความรู้ที่ไม่เกี่ยวกับรากเหง้าของผู้เรียนและบริบทสังคมไทย จึงไม่อาจทำให้คนคิดเป็น แก้ปัญหาเป็น ไม่สามารถปรับตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากระบบการศึกษาซึ่งผูกติดอยู่กับระบบราชการนั้นล้มเหลวในตัวเอง ไม่มีพัฒนาการที่เหมาะสมแก่การเปลี่ยนแปลงของโลก ยุคใหม่

เป้าหมายการศึกษาไทยที่มุ่งเตรียมคนให้ชาติมาแต่อดีตเป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ถูกวิพากษ์ ทบทวน ด้วยเหตุที่ชาติเปลี่ยนไปโดยเกือบจะสิ้นเชิง เพราะโลกไร้พรมแดนและการเมืองระหว่างประเทศ ตลาดทุนที่ไหลถ่ายเทข้ามชาติกับการตลาดและการแข่งขันเสรี รวมถึงแนวคิดประชาธิปไตย ล้วนทำให้ชาติที่หมายถึงรัฐรวมศูนย์หมดกำลังลง องค์กรระหว่างรัฐและองค์กรธุรกิจใหญ่โตขึ้นมี

อำนาจเหนือรัฐมากขึ้น พร้อมๆกับกระแสของขบวนการประชาชนในกระบวนทัศน์ใหม่ของโลกหลังยุคอุตสาหกรรมที่เน้นศักยภาพของมนุษย์ในฐานะทรัพยากรและทุนที่มีค่ามากที่สุด มนุษย์มีศักดิ์ศรีและมีเสรีที่จะเลือก ความเป็นพลเมืองแห่งรัฐเปลี่ยนไป ไม่ใช่ความสัมพันธ์ภายใต้อำนาจรัฐหรือให้รัฐเป็นผู้กำหนดแต่ฝ่ายเดียวอีกต่อไป

เทคโนโลยีแห่งโลกยุคใหม่ที่ทำให้กำเนิดระบบทางด่วนข้อมูล ยังทำให้ข่าวสารและโอกาสของการเข้าถึงข่าวสารกลายเป็นอำนาจชนิดใหม่ ทั้งยังเป็นช่องทางอย่างใหม่แก่การเรียนรู้นอกรั้วโรงเรียน ดังเห็นได้จากโลกแห่งความรู้ในไซเบอร์และการท่วมทับของข่าวสารข้ามโลก นอกจากนี้ กล่าวกันว่า ทุกๆ 10 นาที มีเทคโนโลยีและสิ่งประดิษฐ์คิดค้นเกิดขึ้นใหม่อยู่ตลอดเวลา การงานอาชีพในโลกทวีความแปลกต่างและซับซ้อน นี้อย่างแสดงให้เห็นว่าความรู้ที่มีอยู่แต่ในห้องเรียนนั้นไม่เพียงพอและไม่เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงอันรวดเร็ว การศึกษาแบบเก่าที่ผลิตแต่ผู้ชำนาญการเฉพาะด้านจึงไม่อาจตอบสนองการงานในอนาคตได้อีกต่อไป เพราะโลกอนาคตต้องการคนที่เรียนรู้ได้ด้วยตัวเองและเรียนรู้ได้ตลอดเวลา คนที่มีทักษะหลากหลาย สามารถเชื่อมโยงความรู้ที่มีมากมายมหาศาลให้รับใช้ชีวิตตน และชีวิตสังคมได้

กล่าวโดยสรุป แก่นแท้ของปัญหาในระบบการศึกษาไทยคือการเป็นระบบที่ปรับตัวไม่ได้ (Non-adaptive System) ในขณะที่โลกของความรู้และปัจจัยของการศึกษาเรียนรู้เปลี่ยนไปแล้วอย่างรอบด้าน ความรู้ไม่ได้มีอยู่แต่ในห้องเรียนอีกต่อไป ข้อจำกัดของระบบโรงเรียนในกระบวนทัศน์อย่างเก่าจะต้องปรับตัวอย่างถึงรากถึงโคน และนี่เป็นทิศทางใหญ่ที่มีผลกระทบต่อระบบการศึกษา ไม่เพียงแต่ในสังคมไทย หากแต่ในโลกทั้งโลก

2. คึนการศึกษาให้ชุมชน

ในสภาพที่เป็นจริง โลกแห่งความรู้ในระบบที่มี "ผู้สอน" และ "ผู้เรียน" เป็นแต่เพียงการรู้ (knowing) ข้อมูลข่าวสาร (information) วัสดุความรู้ที่มีอยู่ (knowing the knowledge) อันได้แก่คณิตศาสตร์ ฟิสิกส์ เคมี ภาษาอังกฤษ ฯลฯ โดยตัดขาดจากกระบวนการคิดและกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างความรู้กับผู้เกี่ยวข้อง จนอาจเรียกได้แต่เพียงว่าเป็น "การเรียนความรู้" เท่านั้น หาใช่ " การเรียนรู้ " ไม่

หากพิจารณาถึงศัพท์บัญญัติและวาทกรรมที่เกี่ยวข้องกับความรู้และการเรียนรู้ จะเห็นนัยยะที่เป็นกระบวนการเดียวกันของความรู้ การเรียนรู้ จินตนาการ ความคิดและปัญญาญาณ ที่เกาะเกี่ยวแนบเนื่องกับสิ่งที่เรียกว่า " การศึกษา "

ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) (2538 ปาฐกถาไว้ครั้งหนึ่งว่า "...ชีวิตมนุษย์เป็นชีวิตที่อยู่ได้ด้วยการศึกษา...การศึกษานำไปสู่สิ่งที่เราเรียกว่าปัญญา เมื่อมีการศึกษา ผักผืน เรียนรู้ พัฒนา ก็

งอกงามตีประณีตขึ้นทั้งด้านพฤติกรรม จิตใจและปัญญา ตัวตัดลีนคือได้ปัญญา พอได้ปัญญาแล้วก็เกิด ความรู้ความเข้าใจ มาพัฒนาพฤติกรรมและจิตใจให้ทำได้ ทำเป็น วางท่าทีและปฏิบัติต่อสิ่งที่ตนเข้าไป เกี่ยวข้องทุกอย่างได้ถูกต้องเกิดผลดี...” รวมความว่าธรรมชาติของมนุษย์คือเวไนยสัตว์ที่ต้องศึกษาทุก สิ่งที่พ้นไปจากสัญชาตญาณของมนุษย์แล้วไซ้ ล้วนแต่ต้องศึกษาเรียนรู้ หรืออาจกล่าวอีกนัยหนึ่งว่า การศึกษาหรือการเรียนรู้เป็นกระบวนการตามธรรมชาติของชีวิต

ด้วยเหตุนี้การศึกษากับการเรียนรู้จึงเป็นเรื่องของ *กระบวนการ* ที่ไม่จบสิ้น และอยู่ในชีวิต ของผู้คนตั้งแต่เกิดจนตาย และแน่นอนว่ามนุษย์ไม่สามารถดำรงชีวิตแต่เพียงลำพังตนเอง การศึกษา และการเรียนรู้จึงต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับผู้คนต่างๆ ภายใต้ฐานวัฒนธรรมหนึ่งและบริบทสังคมหนึ่ง ดังที่มีการสำรวจพบว่า เยาวชนที่พ้นเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับแล้ว มีเพียงร้อยละ 70 ที่มีโอกาส เรียนต่อในชั้นมัธยม ที่เหลืออีกกว่าปีละ 400,000 คนยุติชีวิตการเรียนรู้อย่างเป็นทางการเพียงเท่านั้น เพื่อออกไปเผชิญโลกและไม่อาจรู้ชะตากรรมทางปัญญาของคนเหล่านี้ (คณะกรรมการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์, 2540) นี่ย่อมชัดเจนว่าการศึกษาในโรงเรียนเป็นได้เพียงส่วนเสี้ยวหนึ่งของชีวิต เพราะแท้จริง แล้วคนเราได้เรียนรู้จริงๆเมื่อต้องเผชิญกับปัญหาชีวิตและการงานอาชีพ นั่นคือเมื่อได้ลงมือปฏิบัติ ทดลองทำผิดทำถูก จนเกิดเป็นความชำนาญหรือความรู้ความเข้าใจต่อปัญหาและเรื่องราวหนึ่งๆ การ เรียนรู้จึงมีลักษณะสังสม (collective) ดังที่ประเวศ วะสี (2546) กล่าว ว่า “...การเรียนรู้ในวิถีชีวิตคือ การเรียนรู้ในฐานวัฒนธรรมนั่นเอง เพราะวัฒนธรรมคือวิถีชีวิตร่วมกันของกลุ่มชน...มีการเรียนรู้จาก ประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงาน มีการรวมตัวกันร่วมคิดร่วมทำหรือการสร้างความเป็น ชุมชน...”

ในแง่นี้การศึกษาในความหมายอย่างกว้างจึงเกิดขึ้นในบริบทของครอบครัว ชุมชนและ วัฒนธรรมเป็นสำคัญ ซึ่งในความเป็นจริงปัจจุบันแม้ว่าครอบครัวและชุมชนไทยทั้งในภาคการเกษตร และภาคเมืองจะอ่อนกำลังลงด้วยนโยบายแห่งรัฐและผลกระทบจากวิกฤตรอบด้านก็ตาม ก็ยังเห็นได้ ถึงกระแสปรากฏการณ์การรวมกลุ่มร่วมมือกันในกิจกรรมเพื่อการพึ่งตนเองและการพัฒนาชุมชนด้าน ต่างๆ ทั้งการสร้างงานในชุมชน แปรรูปผลผลิต สวัสดิการออมทรัพย์ การทำธนาคารข้าวและพันธุ์พืช การฟื้นฟูทรัพยากร สิทธิชุมชน การดูแลผู้ป่วย การแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพร ตลอดจนงานศิลปะ การช่าง ฯลฯ อันทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาความรู้ของชุมชนอย่าง มากมาย ซึ่งนิธิ เอียวศรีวงศ์ (2536) เรียกกลุ่มการเรียนรู้และชุมชนแบบนี้ว่า “ชุมชนเรียนรู้” จัดเป็น ชุมชนในความหมายใหม่ที่ไม่ตั้งอยู่ในความสัมพันธ์ตามประเพณี ไม่ใช่ชุมชนทางภูมิศาสตร์ กล่าวคือ ไม่ใช่ชุมชนหมู่บ้านที่รัฐจัดตั้ง ไม่มีระบบอำนาจ หากแต่ผู้คนมาเกาะเกี่ยวกันด้วยวัตถุประสงค์หรือ เจตนาที่ดีที่จะประกอบกิจกรรมอันหนึ่งอันใดร่วมกัน มีการสื่อสารและมีความสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องใน ระยะเวลาแน่นอนหนึ่ง หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น “ชุมชนโดยเจตนา” (Intentional Community) ก็ได้ อีกนัยหนึ่งก็คือ “กลุ่มปฏิบัติการ” ที่เป็นพลังของการพัฒนา ทั้งการพัฒนาตัวปัจเจกและชุมชน

ส่วนรวม การเรียนรู้ผ่านกระบวนการของชุมชนเรียนรู้หรือกลุ่มปฏิบัติการเหล่านี้ที่การศึกษาสำหรับอนาคตหรือการศึกษาหลังยุคโรงเรียน (Post Schooling) จะต้องสร้างเสริมให้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวาง “เนื่องเพราะท้องถิ่นมีความสำคัญต่ออัตลักษณ์ของคน จึงต้องทำให้สถาบันต่างๆ ของท้องถิ่น นับจากครอบครัวขึ้นไปเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอย่างใกล้ชิด คนเรียนรู้จากฐานต่างๆ ในท้องถิ่น ไม่ใช่จากฐานโรงเรียนที่ถูกส่วนกลางครอบงำเพียงอย่างเดียว เช่น อาจเรียนรู้จากวัด จากกลุ่มออมทรัพย์ จากธนาคารข้าวของ ธ.ก.ส. จากสมาคมวิชาชีพที่มีในท้องถิ่น เป็นต้น การจัดการศึกษาในอนาคตต้องมองหากระบวนการที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้กับสถาบันในท้องถิ่นอย่างหลากหลาย”

ความรู้ที่ชุมชนไทยมีอยู่นับแต่อดีตยังมีการประยุกต์ใช้และเป็นพื้นฐานแก่การเรียนรู้ การจัดการปัญหาและการปรับตัวของชุมชนในปัจจุบัน เป็นความรู้ที่เรียกกันว่า ”ภูมิปัญญา” ซึ่งประมวลวาระที่ (2546 อธิบายไว้ว่า “คือการสังสมประสบการณ์หรือความชัดเจนจากวิถีชีวิตและสังคมในท้องถิ่นหนึ่งๆ เป็นภูมิปัญญาที่มาจากประสบการณ์จริง จึงมีความเป็นบูรณาการสูงทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคมและสิ่งแวดล้อม มีวัฒนธรรมเป็นฐาน มีการเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้ง และเน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุนิยม”

การเรียนรู้ของชุมชนจึงมีลักษณะเป็นพลวัตสูง เนื่องเพราะเป็นการเรียนรู้ที่เอาชีวิตเอาปัญหาเป็นตัวตั้ง เป็นกระบวนการของการเรียนรู้ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่มีลักษณะการร่วมคิด การร่วมไม่ร่วมมือกันปฏิบัติ มีการสื่อสารแลกเปลี่ยนระหว่างผู้คนที่แตกต่างกันหลากหลาย และมีผลในการเปลี่ยนความสัมพันธ์ ลดความขัดแย้ง เป็นเครื่องมือทรงพลังในการยกระดับบุคคลและพัฒนาชุมชน จึงเป็นการเรียนรู้ที่ทำให้คนคิดเป็นทำเป็นแก้ปัญหาได้ ซึ่งสำคัญกว่า ”เก่ง ดี มีความสุข” ในปรัชญาการศึกษาไทยในปัจจุบัน

ในช่วงสองทศวรรษมานี้ดูเหมือนชุมชนไทยจะได้ตระหนักถึงความล้มเหลวของการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ได้พรากรลูกหลานไปจากครอบครัวและชุมชนเพราะความรู้ที่ลูกหลานร่ำเรียนมาจากโรงเรียนไม่สามารถกลับมาทำงานในท้องถิ่นหรือสืบทอดอาชีพของครอบครัว อีกทั้งวุฒิภาวะ คุณภาพ คุณธรรมของลูกหลานที่ตกต่ำลง ชุมชนจำนวนไม่น้อยเกิดการรวมกลุ่มปฏิบัติการโดยเจตนาที่จะเสริมทักษะและการเรียนรู้จากฐานทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของตนแก่เยาวชนลูกหลาน ทั้งที่ริเริ่มโดยครอบครัว องค์กรศาสนา องค์กรเอกชน และกลุ่มคนต่างๆ มีการจัดตั้งกลุ่มองค์กรอย่างเข้มแข็ง มีแบบแผนการจัดการ มีหลักสูตรเนื้อหาสำหรับถ่ายทอดภายในชุมชนเอง หรือการฝึกอบรมแลกเปลี่ยนความรู้ข้ามชุมชน และทั้งกลุ่มปฏิบัติการอื่นที่ไม่รู้ตัวว่าในกระบวนการทำกิจกรรมต่างๆ นั้น ย่อมก่อให้เกิดการเรียนรู้ไม่อย่างใดก็อย่างหนึ่งแก่ผู้เกี่ยวข้องด้วย กล่าวได้ว่าในกระแสชุมชนปัจจุบัน การศึกษาของชุมชนมีขนาดพื้นที่และปริมาณที่มากกว่าโรงเรียนในระบบที่มีอยู่ 30,000 กว่าแห่ง ซึ่งมีคนเข้าไม่ถึงโอกาสการศึกษาในระบบอยู่มากมาย ในขณะที่การศึกษาของชุมชนเป็นการเรียนรู้ในเนื้อหาที่หลากหลายมีชีวิตชีวาอย่างยิ่ง เป็นการศึกษาที่ไม่สิ้นเปลืองงบประมาณของรัฐเพราะชุมชน

จัดการอยู่บนฐานทรัพยากรของตนเอง เป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาตามระบอบประชาธิปไตย และนี่คือรากฐานของชุมชนเข้มแข็งอย่างแท้จริง

การศึกษาของชุมชนจึงเป็นทางเลือกการศึกษาอย่างหนึ่งท่ามกลางวิกฤตของระบบการศึกษาปัจจุบัน และอีกนัยหนึ่ง การศึกษาในระบบโรงเรียนเองก็เป็นทางเลือกอย่างหนึ่งในสังคมพหุลักษณะนี้เช่นกัน จึงแทนที่รัฐหรือระบบการศึกษาทางการจะกีดกันเบียดขับการศึกษาของชุมชนออกไปจากพื้นที่ทางสังคม นำที่จะหันมาเรียนรู้ ร่วมมือและเชื่อมโยงการศึกษาของชุมชนที่หลากหลายสอดคล้องกับชีวิตจริงนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของสังคมไทย

นั่นหมายถึง การเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากฐานคิดที่มองว่าการจัดการศึกษาเป็นบทบาทอำนาจหน้าที่ของรัฐเท่านั้น และอคติที่คิดว่าชุมชน ชาวบ้านไม่มีความรู้เพียงพอ ไปสู่ฐานคิดที่มีศรัทธาต่อความรู้ นอกห้องเรียน และเคารพในความต้องการมีสิทธิมีส่วนจัดการศึกษาโดยครอบครัวและชุมชนเอง

3. ปฏิรูปการศึกษาไม่มีที่สำหรับ “ทางเลือก”

แม้ว่า พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 (และแก้ไขเพิ่มเติมพ.ศ. 2545 ซึ่งเป็นผลพวงจากรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2540 ที่เป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน จะมีสาระปรัชญาที่ก้าวหน้าไม่น้อย นับตั้งแต่การให้ความหมายแก่การศึกษาเสียใหม่ในมาตรา 4 ว่า หมายถึง “กระบวนการเรียนรู้ เพื่อความงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้ และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต” ซึ่งดูไม่ต่างไปจากวาทกรรมและแนวคิดของการศึกษาทางเลือกของภาคประชาชน

แต่ในทางเป็นจริงการปฏิรูปการศึกษาของประเทศยังคงมีปัญหาในทางการปฏิบัติ นับตั้งแต่เป้าหมายการปฏิรูปที่มุ่งการลงทุนทางการศึกษาโดยรัฐเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการแข่งขันกับสากลประเทศ และยังคงเน้นศูนย์กลางการปฏิรูปที่ระบบโรงเรียน โครงสร้างการบริหารและการจัดสรรอำนาจ จึงเป็นที่เข้าใจกันว่าตราบใดที่ระบบการศึกษาไทยยังไม่สามารถเป็นอิสระออกจากระบบราชการ การปฏิรูปเพื่อให้การศึกษาเป็นเครื่องมือสร้างความเข้มแข็งทางปัญญาที่คู่จะห่างไกลความจริงอย่างมาก

เป็นที่น่าสังเกตว่า กระแสความเรียกร้องต้องการการปฏิรูปการศึกษาที่เกิดขึ้นในอดีต ล้วนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเหตุการณ์ทางการเมืองอย่างมีนัยยะสำคัญ โดยปรากฏการณ์ครั้งแรกคือเมื่อคนหนุ่มสาวมีการเรียกร้องต่อต้านอำนาจนิยมในระบบโรงเรียน ถึงขั้น “เผาตำราเรียน” สืบเนื่องสู่การเคลื่อนไหวใหญ่เพื่อประชาธิปไตยในเดือนตุลาคม 2516 จากนั้นในปี 2517 ก็เกิดกระแสเรียกร้องการปฏิรูปการศึกษาจากขบวนการปัญญาชน-นักวิชาการ เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านการแก้ไขกฎหมายการศึกษาภาคบังคับจาก 4 ปี เป็น 7 ปี มีผลให้เยาวชนต้องอยู่ในโรงเรียนนานขึ้น ต่อมาคือภายหลังเหตุการณ์เดือนตุลาคม 2519 ที่ทำให้ปัญญาชนและเสรีชนจำนวนมากปฏิเสธ

อำนาจรัฐ โดยเลือกที่จะออกไปเป็นคนนอกระบบกัน ตามมาด้วยกฎหมายนิรโทษกรรมในปี 2523 ที่รัฐต้องการให้คนหนุ่มสาวละทิ้งพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยกลับคืนสู่ห้องเรียน ในห้วงเวลาเดียวกันนี้เองที่องค์กรพัฒนาเอกชนหรือ NGO เติบโตใหญ่ขึ้นมาอย่างก้าวกระโดด พร้อมกับกระแสเรียกร้องให้มีการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งดูเหมือนไม่มีแรงกระเพื่อมแต่อย่างใด จนเมื่อเหตุการณ์ทางการเมืองปะทุขึ้นในเดือนพฤษภาคม 2535 ตามมาด้วยขบวนการชูธงเขียวจากมหาชนทั่วมประเทศ ที่ทำให้เกิดการร่างรัฐธรรมนูญฉบับ 2540 ที่ได้รับการขนานนามว่าเป็นฉบับประชาชน เนื่องด้วยเป็นรัฐธรรมนูญที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของตัวแทนประชาชนอย่างกว้างขวาง ที่สำคัญคือการเกิดกฎหมายใหม่ที่เป็นการเปิดพื้นที่แก่สิทธิและการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนมากที่สุดในประวัติศาสตร์รัฐธรรมนูญไทย เป็นอันสิ้นสุดแก่การเคลื่อนไหวเติบโตใหญ่ของภาคประชาสังคม และเป็นที่มาแห่งการเกิด พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

จึงน่าจะสรุปได้ว่า กระแสความต้องการปฏิรูปการศึกษาที่ปะทุขึ้นเป็นครั้งคราวมีสาเหตุจากวิกฤตการณ์ทางการเมืองและสังคมนั่นเอง เมื่อใดที่เกิดวิกฤตผู้คนก็ได้เรียนรู้ถึงเหตุปัจจัยแห่งวิกฤต และต้องการทางออกจากวิกฤต โดยพุ่งเล็งเห็นพ้องและคาดหวังว่าการศึกษาเป็นหนทางเดียวที่จะแก้ปัญหาในระดับรากเหง้าได้

กระนั้นก็ตาม การมีสิทธิมีส่วนร่วมจัดการศึกษาโดยประชาชนในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ดูเหมือนเปิดกว้างขึ้น เช่น มาตรา 12 ที่ระบุว่า “นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง” เส้นใต้ที่เน้นคือนัยยะที่เป็นอุปสรรคต่อการใช้สิทธิจัดการศึกษา “นอกเหนือจากรัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น” ซึ่งยังต้องผ่านกระบวนการจัดทำกฎกระทรวงรองรับอีกหลายฉบับ ดังนั้นชุมชนเรียนรู้จำนวนมากและครอบครัวที่ต้องการจัดการศึกษาเอง ก็ยังไม่ได้รับการรับรองให้มีศักดิ์และสิทธิเท่าเทียมการศึกษาที่จัดโดยรัฐอยู่นั่นเอง แม้ว่าการจัดการศึกษาโดยครอบครัวที่เรียกว่า Home School จะมีการรวมกลุ่มเครือข่าย และต่อสู้ดำเนินการจนเกิดกฎกระทรวงที่ผ่านมติคณะรัฐมนตรีแล้วก็ตาม ก็ยังมีรายละเอียดด้านการควบคุมจากรัฐอีกมาก

ปัญหาที่น่าพิจารณาประการหนึ่งคือ เมื่อดูจากพระราชบัญญัติและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องกับ มาตรา 12 อันว่าด้วยสิทธิจัดการศึกษาของสถาบันนอกภาครัฐ ส่วนที่ว่าด้วย “ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ซึ่งได้แก่ มาตรา 18 (3) ที่การจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้จัดในสถานศึกษารูปแบบ “ศูนย์การเรียนรู้” โดยมาตรา 18 (3) ระบุว่า *ศูนย์การเรียนรู้ ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษานอกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน*

องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถาบันสังคมอื่นเป็นผู้จัด

ในแง่นี้จะเห็นว่าพระราชบัญญัติฉบับนี้ยังให้ความหมายต่อการศึกษาว่าเป็นกระบวนการที่ต้องจัดขึ้นใน “สถานศึกษา” และส่วนที่รัฐยินยอมให้สถาบันสังคมอื่นเป็นผู้จัด ก็ยังคงจำกัดขอบเขตอยู่ที่ “การศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐาน” ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญประการหนึ่งของการศึกษาทางเลือกของชุมชนเนื่องจากในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ดำเนินอยู่ทั่วไปในเวลานี้ ไม่มีคุณสมบัติครบถ้วนในข้อข่ายมาตรา 18 (3) อาทิเช่น

1 การศึกษาทางเลือกของชุมชนมีกลุ่มเป้าหมายทั้งผู้เรียนรู้และผู้เกี่ยวข้องที่หลากหลายวัย ตั้งแต่เด็ก ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ หรือทั้งผู้จัดและผู้เรียนรู้ทำการเรียนรู้ไปพร้อมกัน

2 การศึกษาทางเลือกของชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้จากตัวปัญหาและการสร้างสิ่งแวดล้อมของการเรียนรู้เป็นสำคัญ จึงไม่จำกัดอยู่ในสถานที่หรืออาจไม่มีสถานศึกษา

3 การศึกษาทางเลือกของชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ในเนื้อหาที่ไม่ใช่ “ปฐมวัยหรือขั้นพื้นฐาน” และไม่อาจอิงกับหลักสูตรตามกลุ่มสาระวิชาที่การศึกษาขั้นพื้นฐานของรัฐกำหนดไว้ หากแต่ในทัศนะผู้เขียนกลับเห็นว่าเนื้อหาและการเรียนรู้ของชุมชนจัดเป็น “การอุดมศึกษา” มากกว่า โดยเหตุที่เป็นการศึกษาซึ่งต่อยอดจากการศึกษาในระบบทางการ และเป็นการศึกษาที่ทำให้ผู้เรียนรู้ได้พัฒนาตนอย่างอุดม ตามอุดมคติของการอุดมศึกษาที่แท้จริง

นอกเหนือจากนี้ ความเห็นจากภาครัฐที่ว่าการศึกษาทางเลือกของชุมชน มีช่องทางรองรับอยู่ในมาตรา 25 อันว่าด้วย “แหล่งเรียนรู้” ที่ระบุว่า รัฐต้องส่งเสริมการดำเนินงานและการจัดตั้ง แหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบ ได้แก่ ห้องสมุดประชาชน พิพิธภัณฑ์ หอศิลป์ สวนสัตว์ สวนสาธารณะ สวนพฤกษศาสตร์ อุทยานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ศูนย์การกีฬาและนันทนาการ แหล่งข้อมูลและแหล่งการเรียนรู้อื่นอย่างเพียงพอและมีประสิทธิภาพ ก็ยังมีปัญหาว่าจะแปรเป็นรูปธรรมการปฏิบัติได้อย่างไร โดยเฉพาะในรูปของการเกิดกฎกระทรวงรองรับ

อนึ่ง ในภาคการศึกษาที่เป็นทางการ โดยเฉพาะในระดับปฏิบัติ หรือจากโครงสร้างส่วนกลางลงมา กลับคิดว่าสิ่งที่ชุมชนจัดการเรียนรู้อยู่นั้นพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติได้ครอบคลุมอยู่แล้ว นั่นคือมีการจัดระบบการศึกษาแห่งชาติเป็น 3 รูปแบบคือ

1) การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

2) การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

3) การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ

ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ

ทั้งนี้ ภาควิชาการศึกษาทางการคิดว่าการจัดการศึกษาโดยชุมชนควรจัดอยู่ในระบบการศึกษาตามอัธยาศัย หากแต่ในทางการศึกษาทางเลือกเห็นว่าสมควรจะให้สิทธิแก่ “การศึกษาทางเลือก” ไว้นอกเหนือจากการศึกษาแห่งชาติ 3 ระบบดังกล่าวมา ด้วยว่ามีความแตกต่างอย่างสำคัญหลายประการ อาทิ

1) การศึกษาทางเลือก มิได้มีเป้าหมายการศึกษาเพื่อสนับสนุนปัจเจกบุคคล อย่างที่การศึกษาทั้ง 3 ระบบนั้นเป็น หากแต่มีเจตนาเพื่อการพัฒนาศักยภาพส่วนรวม แก้ปัญหาของส่วนรวม

2) การศึกษาทางเลือกมุ่งเน้น “กระบวนการของการเรียนรู้” แบบเอาปัญหาเป็นตัวตั้ง มิใช่เอาหลักสูตรเป็นตัวตั้ง

3) การศึกษาทางเลือกเป็นกระบวนการปฏิสัมพันธ์ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างเสมอภาคภายในกลุ่ม-ชุมชน มิได้มีผู้สอนและผู้เรียนที่สัมพันธ์กันในเชิงอำนาจ

4) การศึกษาทางเลือกมิได้มีเนื้อหาหลักสูตรใดๆ ที่อิงกับระบบทางการแต่อย่างใด หากแต่เป็นองค์ความรู้ของชุมชนเอง

5) การศึกษาทางเลือกไม่ได้ต้องการสร้างผู้เรียนที่มี “ความเหมือน” หากแต่ต้องการให้ “ความต่าง” งอกงามอย่างเป็นไท

โดยสรุปก็คือการปฏิรูปการศึกษาที่ผ่านมายังขาดนโยบายใดๆ ที่ชัดเจนเกี่ยวกับการศึกษาเรียนรู้แบบที่ชุมชนจำนวนมากดำเนินการอยู่ ทั้งนี้เป็นไปได้ว่าภาครัฐและหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องยังไม่มีความพร้อมหรือความรับรู้ต่อมิติการศึกษาแบบอื่นๆ

ดังนั้นแม้ในระยะก่อนหน้านี้ที่ทางสภาการศึกษาทางเลือกและเครือข่ายการจัดการศึกษาโดยครอบครัว จะพยายามเรียกร้องให้มีการบรรจุวาทกรรมคำว่า **การศึกษาทางเลือก** เข้าสู่กฎกระทรวงฉบับใดฉบับหนึ่ง ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากความแตกต่างอย่างสำคัญของฐานความคิดต่อเรื่องการศึกษา ระหว่างหน่วยราชการและภาคประชาชน จึงเป็นที่แน่ชัดว่า พระราชบัญญัติการศึกษาและกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้องไม่สามารถบรรจุคำหรือรับรอง “การศึกษาทางเลือก” ให้มีที่ทางมากไปกว่านี้ได้ ด้วยเหตุนี้แล้ว การศึกษาเรียนรู้โดยชุมชนที่มีอยู่หลากหลายศาลทั่วประเทศ ไม่ว่าจะเป็น โรงเรียนชาวนา ศูนย์พลเมืองเด็กสงขลา โรงเรียนใต้ร่มไม้ โรงเรียน หมอลำ มหาวิทยาลัย ปักซีใต้ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน สถาบันพัฒนาการเรียนรู้ชุมชน มหาวิทยาลัยคีนถิ่นอีสาน เครือข่ายเด็กรักษ์ป่า ศูนย์การเรียนรู้อินแปง สถาบันโพธิยาลัย โองเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา ฯลฯ เป็นต้น จึงยังคงถูกมองว่า “เถื่อน” ในความหมายของทางราชการ คือไม่มีกฎหมายรองรับ ไม่จัดเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาแห่งชาติ ในขณะที่ครอบครัวและชุมชนที่จัดการเรียนรู้เหล่านี้ก็ยังมี

ความพยายามที่จะสื่อสารความหมายของการศึกษาที่แท้ที่นิยามขึ้นใหม่เป็นการศึกษาทางเลือก แก่รัฐและสังคม เพื่อให้การศึกษาในระบบได้ขยายฐานการเรียนรู้ให้กว้างขึ้น และเปิดรั้วโรงเรียนให้ความรู้จากชุมชนในนามการศึกษาทางเลือกได้ไหลเข้าไปสู่การศึกษาในระบบ พร้อมกับความรู้สมัยใหม่ในระบบจะได้ไหลถ่ายเทออกไปสู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การที่รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2550 ตีบทกฎหมายสูงสุดของประเทศอันเกิดขึ้นภายหลังพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เกิดขึ้นภายหลังการปฏิรูปการศึกษามาแล้ว เป็นสิบปี ได้มีบทบัญญัติกล่าวถึงรูปแบบการศึกษาอีกรูปแบบหนึ่ง คือ “การศึกษาทางเลือก” ขึ้นเป็นครั้งแรก ในบทบัญญัติ มาตรา 49 วรรคสาม “การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพหรือองค์กรเอกชน การศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ย่อมได้รับการคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐ” ในกรณีนี้ ย่อมต้องมีความหมายอย่างสำคัญต่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลง การศึกษาของชาติในระยะต่อไป อย่างน้อยในนัยยะต่อไปนี้ **ประการแรก** เป็นการยืนยันความมีอยู่จริงของการศึกษาทางเลือก ที่คู่ขนานและร่วมส่วนอยู่กับการศึกษากระแสหลักตลอดมา **ประการที่สอง** เป็นการให้หลักประกันถึงเวลาแล้วที่การศึกษาไทยจะต้องสร้างวิถีทางของการศึกษาที่มีความหลากหลาย ให้คนในสังคมไทยทุกคนสามารถเลือกรูปแบบการศึกษา เรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ และ **ประการที่สาม** เป็นการรับรองสิทธิและความชอบธรรมให้การศึกษทางเลือก รัฐจะต้องให้ความคุ้มครองและส่งเสริมอย่างเหมาะสม เช่นเดียวกับ “การเรียนรู้ด้วยตนเอง” ซึ่งสอดคล้องกับทิศทางการเรียนรู้ของโลกยุคใหม่ ที่สื่อและเทคโนโลยีพัฒนาแพร่หลายเข้าถึงได้ง่าย ได้ขยายพรมแดนของการศึกษาเรียนรู้ให้กว้างใหญ่ไปกว่าการท่องบ่น จดจำตำรา อย่างจำกัดตัวเอง เสรีภาพและโอกาสในการเข้าถึงความรู้ ขยายตัวพร้อมกับความเป็นไปได้ที่คนแต่ละคนจะสามารถวางแผน กำหนดวิธีการ และขั้นตอนการเรียนรู้ด้วยตนเอง หรือมีการเรียนรู้ด้วยตนเอง (self-directed Learning) ทำให้การเรียนรู้สามารถเกิดขึ้นได้ทุกเวลา ทุกสถานที่ และก้าวเข้าไปอยู่ในโลกของความเป็นจริงยิ่งขึ้น

โดยสรุปแล้ว จากอดีตยาวนานที่การศึกษาเคยเป็นหน้าที่ของครอบครัว ชุมชนและสถาบันทางสังคม ในอันที่จะฝึกฝนความรู้ พัฒนาศักยภาพในการทำงานและชีวิตแก่บุตรหลาน เมื่อเกิดระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการขึ้นโดยรัฐ การศึกษาก็แปรเปลี่ยนเป็นเครื่องมือในการสร้างรัฐชาติและการผลิตประชากรเพื่อการจ้างงานไปในที่สุด กระทั่งนำไปสู่โลกทัศน์ความเข้าใจว่า โรงเรียนคือระบบการสร้างความรู้แก่คนแต่เพียงระบบเดียว และการศึกษาก็กลับกลายเป็นความหมายอย่างแคบว่าเป็นการเรียน

แต่ในความเป็นจริงระบบการศึกษาแบบโรงเรียนกำลังประสบความล้มเหลว ไม่เพียงแต่ในสังคมไทย หากแต่ในโลกทั่วไปก็เป็นเช่นเดียวกัน เนื่องจากระบบการผลิตในโลกที่เปลี่ยนแปลงไป อันเป็นผลจากความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการสื่อสาร ระบบการศึกษาแบบทางการของไทยที่ผูกติดอยู่กับระบบราชการจึงถึงจุดวิกฤตและต้องปรับตัว นำมาซึ่งกระแสความต้องการปฏิรูปการศึกษาบนความเชื่อที่ว่าการศึกษาคือเครื่องมือพัฒนามนุษย์ที่สำคัญที่สุด อย่างไรก็ตามการปฏิรูปการศึกษาไทยที่ผ่านมาและกำลังดำเนินอยู่ในเวลานี้ยังคงเป็นไปในกรอบคิดเดิมคือการเน้นความสำคัญและการทุ่มเททรัพยากรแก่ระบบการศึกษาอย่างเป็นทางการเท่านั้น โดยมิได้เข้าใจถึงสถานการณ์และข้อเท็จจริงที่เวลานี้ภาคประชาชนเกิดการขยายตัวในการรวมกลุ่ม จัดตั้งตนเองเพื่อดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ในรูปแบบและเนื้อหาต่างๆหลากหลายทั่วประเทศ อันเนื่องมาจากความต้องการที่จะฟื้นคืนบทบาทและสิทธิการจัดการศึกษาแก่ลูกหลาน เพราะรู้ว่าการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้นไม่เพียงพอต่อความเปลี่ยนแปลงของโลกยุคใหม่ ทั้งไม่สอดคล้องกับปัญหาและชีวิตจริงของชุมชน

ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนถึงความหมายอย่างกว้างของ “ความรู้” และ “การศึกษา” ที่มีอยู่ในฐานของชีวิตและวัฒนธรรม อันเป็น *กระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต* ที่มิได้มีเป้าหมายในการสนับสนุนปัจเจกบุคคลเท่านั้น หากแต่เพื่อพัฒนาชุมชนและเพื่อการแก้ปัญหาของส่วนรวม ความรู้ของชุมชนจึงเป็นความรู้สาธารณะ มีฐานการเรียนรู้อยู่บนฐานของชีวิตหรือการเอาปัญหาเป็นตัวตั้ง (Problem base และเป็นความรู้ในเชิงปฏิบัติ (Pragmatism ที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมและความสัมพันธ์ของคนในชุมชน เน้นการแบ่งปันเอื้อเฟื้อและการอยู่ร่วมกัน เป็นความรู้ที่กำกับด้วยมุมมองทางศาสนธรรม อาทิ ความรู้ในเรื่องเกษตรอินทรีย์ที่เคารพธรรมชาติและสิ่งมีชีวิตอื่น ความรู้ด้านสัจจะอมรินทร์ที่เน้นความมั่นคงของชีวิตส่วนรวม เป็นต้น ซึ่งปัจจุบันมีการสืบทอดผ่านปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนและชุมชนหลายแห่งที่มีการรวบรวมองค์ความรู้ จัดระบบแบบแผนและมีกิจกรรมการถ่ายทอดความรู้เหล่านี้กันอยู่ทั่วประเทศ รวมถึงการร่วมมือข้ามชุมชน ข้ามภูมิภาค เกิดเป็นเครือข่ายของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างกว้างขวาง จนกล่าวได้ว่าเป็นการศึกษาในความหมายที่แท้จริง อันหมายถึงการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาปัจเจกและชุมชน เป็นการเรียนรู้ความจริงเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งกาย ใจ และจิตวิญญาณ เป็นการศึกษาที่แก้ทุกข์และแก้จนได้ การศึกษาของชุมชนจึงควรเป็นทางเลือกหนึ่งของการศึกษาของสังคมไทย เช่นเดียวกับระบบโรงเรียน

บทที่ 3

เหตุปัจจัยของการเกิดขบวนการการศึกษาทางเลือก

หลายปีก่อนกระแสปฏิรูปการศึกษาทำให้สังคมตื่นตัวกับคำใหม่ ๆ อย่าง “เด็กเป็นศูนย์กลาง” (Child Center ผุดขึ้นมาให้กล่าวถึง กันอย่างสวดยหู ด้านพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้เปิดมิติใหม่ทางการศึกษาหลายประเด็น นำมาซึ่งความหวัง และต่อด้วยความรุนแรงจากครูผู้สอนบางส่วน แล้วตามด้วยคำล้อเลียนอย่าง “ควายเซ็นเตอร์” ในที่สุด หลังจากนั้น แม้วาระการศึกษาจะถูกนำมาอยู่ในนโยบายทางการเมืองของพรรคการเมืองอยู่บ้าง แต่ดูเหมือนท่ายที่สุด การปฏิรูปการศึกษาจะยังคงลอยคว้างอยู่ในสายลม

ขณะเดียวกันพร้อมกับกระแสการปฏิรูปการศึกษาในระบบ “การศึกษาทางเลือก” ก็ค่อย ๆ เติบโตอย่างเงียบ ๆ นำเสนองบประมาณการเรียนรู้ที่หลากหลาย ก่อตั้งทั้งในรูปแบบสถาบัน องค์กร ชุมชน กลุ่มอิสระ ฯลฯ ซึ่งนอกจากจะวิพากษ์วิจารณ์การศึกษาในระบบแล้ว แนวการศึกษาทางเลือก ยังต่อสู้เพื่อให้ความหมายใหม่กับแนวคิดด้านการศึกษาไปด้วย

ระบบโรงเรียน เป็นระบบที่มีการจัดการศึกษาแบ่งเป็นชั้นและระดับการเรียนจากง่ายไปยาก มีหลักสูตรแน่นอนชัดเจน มีวัตถุประสงค์ในการจัด มีการสอบวัดผล และมีมาตรฐานเมื่อจบ เป็นระบบที่เริ่มต้นในยุโรปและอเมริกา และแพร่กระจายสู่ประเทศอาณานิคม รวมถึงประเทศไทยด้วย

ในยุโรประบบโรงเรียนเกิดในสมัยยุคกลางของยุโรป การจัดการศึกษาเป็นเรื่องของศาสนจักร เพราะการศึกษาเป็นเรื่องของการสร้างจิตวิญญาณและเรื่องการปกครองจิตวิญญาณเป็นเรื่องของศาสนา ช่วงศตวรรษที่ 11-12 เกิดแหล่งศึกษาระดับสูงที่เรียกว่า มหาวิทยาลัย ต่อมาจัดตั้งโรงเรียน เรียกว่า "Latin grammar school" ให้แก่ผู้ที่จะเป็นพระ เพื่อเตรียมการไปสู่การศึกษาในมหาวิทยาลัย พัฒนาไปเป็นโรงเรียนพับลิกสกูล ซึ่งเป็นโรงเรียนกึ่งนอน เก็บค่าเล่าเรียนสำหรับลูกหลานขุนนางที่จะเตรียมการศึกษาเพื่อสร้าง “สุภาพบุรุษ” และเตรียมไปศึกษาต่อในมหาวิทยาลัย โดยเฉพาะ

สำหรับสหรัฐอเมริกาเกิดโรงเรียนแบบที่มีได้มุ่งสู่การสอบเข้ามหาวิทยาลัยโดยเฉพาะ แต่มุ่งในการอ่านออกเขียนได้ คิดเลขเป็น คือ โรงเรียนมูลศึกษาหรือประถมศึกษา (Elementary School ช่วงต้นศตวรรษที่ 19 เริ่มมีการพัฒนาจัดตั้งไฮสคูล และเริ่มจัดระบบชั้นที่แน่นอน โรงเรียนซึ่งเดิมมีขนาดเล็กเริ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น จำนวนนักเรียนมากขึ้น ต่อมาแบ่งระดับในโรงเรียนเป็นระดับประถม

(Primary ระดับกลาง (Intermediate และระดับแกรมมา (Grammar ซึ่งพัฒนามาเป็นมัธยมต้น (Junior High และมัธยมปลาย (Senior High

สำหรับประเทศไทย การศึกษาเริ่มจากวัดและวัง แล้วเข้าสู่ยุคปฏิรูปประเทศให้ “ทันสมัย” ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีการนำเข้า “ระบบโรงเรียน” เพื่อผลิตคนเข้าสู่ระบบราชการด้วย “ความรู้แผนใหม่” กระทั่งกลายเป็นการศึกษาภาคบังคับในสมัยรัชกาลที่ 6 เกิดเป็น พระราชบัญญัติการประถมศึกษา พ.ศ. 2464 สะท้อนให้เห็นว่าการศึกษาที่จัดขึ้นมาแต่อดีตเป็นการศึกษาเพื่อการครอบงำ

ระบบโรงเรียนตั้งแต่เริ่มแรกก็ตกอยู่ภายใต้แนวคิด และอิทธิพลจากฝ่ายรัฐเป็นหลัก จุดหมายเป้าประสงค์ของการศึกษาถูกกำหนดลงมาจากส่วนกลางหรือระบบราชการเป็นหลัก

ระบบการศึกษากลายเป็นกลไกหนึ่งของรัฐ ในการผลิตสร้างค่านิยม อุดมการณ์ ปลุกฝังความคิด ความเชื่อให้กับพลเมืองของสังคม หลังปฏิรูปการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดค่านิยมใหม่เกี่ยวกับอาชีพรับราชการ เกิด “โรคอยากเป็นเสมียน” ขึ้นกับคนในระบบการศึกษาแผนใหม่ ที่มีเป้าจะตอบสนองการสร้างข้าราชการ สมัยรัชกาลที่ 6 ระบบโรงเรียนถูกใช้ปลุกฝังค่านิยมเรื่อง “ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์” ซึ่งอิงรูปแบบคำขวัญของอังกฤษที่เน้น “God, King and Country”

อาร์โนลด์ ทอยน์บี นักประวัติศาสตร์ชาวอังกฤษ เปรียบเปรยว่าระบบโรงเรียนคล้ายกับองค์การทางศาสนาในโลกสมัยใหม่ (New World Religion มีพิธีกรรมต่าง ๆ รongรับ เช่น การสอบวัดผล การเลื่อนขั้นเป็นลำดับ การรับปริญญา ระบบโรงเรียนเป็นคล้ายกับคำสัญญาของพระเจ้าต่อคนยากจน ให้ความหวังกับคนชั้นล่าง ขณะเดียวกันก็รับใช้ความต้องการของชนชั้นนำใหม่ เป็นประหนึ่งอาณาจักรสวรรค์ที่มอบคำสัญญาให้แก่คนจำนวนหนึ่งที่ถูกละทิ้ง และมันยังพรangตาความเป็นจริงหลายอย่างในสังคมเอาไว้ พร้อม ๆ กับการผลิตสร้าง ปลุกฝังค่านิยมให้สังคม ระบบการศึกษายังกำหนดสร้างบรรทัดฐานไปด้วยว่าอะไร “ถูก-ผิด” และกำหนดว่าอะไรเป็นสิ่งที่เด็กควรเรียน ควรรู้ มองอีกแบบมันก็คือ การกำหนดและนิยามไปพร้อมกันว่า อะไรเป็นสิ่งที่เด็กไม่ควรเรียนรู้ด้วย “ความรู้” ในระบบโรงเรียนจึงถูกคัดสรรและจัดลำดับแล้ว

มิเชล ฟูโก นักคิดหลังสมัยใหม่ เห็นว่า การศึกษาคือการสร้างวินัย (discipline ที่เหมาะสมแก่สมาชิกของสังคมรุ่นต่อไป เพื่อให้เข้าสู่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจต่าง ๆ โดยมีแขนงวิชา สาขาต่าง ๆ เป็นตัวกำหนด การจัดลำดับความสูงต่ำของ “ความรู้” ในโลกสมัยใหม่ ทำให้วิชาแขนงวิทยาศาสตร์ถูกให้ความสำคัญมากกว่าสายสังคมศาสตร์ หรือวิชาศิลปะ พร้อม ๆ กันนั้น “ความรู้สมัยใหม่” ก็

เลือกสรรและปฏิเสธสถานะความเป็น “ความรู้” ของ “ความรู้แบบอื่น” ไปด้วย เช่น ความรู้พื้นถิ่นเกี่ยวกับสมุนไพร แพทย์แผนโบราณ ไม่ถูกนับเป็น “ความรู้แบบสมัยใหม่” ซึ่งต้องเป็น “ความรู้” เพื่อสร้างนักวิชาชีพ แรงงานอุตสาหกรรม ข้าราชการ หรือช่างเฉพาะทาง ระบบโรงเรียนยังเหมารวมเอาว่า การเรียนรู้ส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการสอนในโรงเรียน ทั้ง ๆ ที่การเรียนรู้ส่วนใหญ่ของคนเกิดขึ้นนอกโรงเรียน และเป็นไปเองตามธรรมชาติ การสอนเป็นเพียงวิธีการหนึ่งของการเรียนรู้เท่านั้น

นอกจากการกำหนดรูปแบบวิธีการหาความรู้ที่ตายตัวแล้ว ระบบการศึกษาสมัยใหม่ยังสร้างส่งเสริม มายาคติหรือภาพลงในสังคมอีกหลายประการ เช่น การให้ความสำคัญกับการเรียนเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัย การกวดวิชา การให้คุณค่ากับความมีชื่อเสียงของสถาบัน การสถาปนาระบบการวัดผลสำเร็จที่ตายตัว การศึกษาแบบแยกส่วนของความรู้ สร้างค่านิยมของการแก่งแย่ง แข่งขัน สร้างความรู้สึกต้อยให้กับคนด้วยความเชื่อว่า ต้องผ่านระบบโรงเรียนจึงจะถือว่ามีการศึกษาสูง

สิ่งเหล่านี้ทำให้การเรียนรู้ของคนกลายเป็นเรื่อง “เครียด” และ “ไม่สนุก” แปรลกแยกจากชีวิตประจำวัน ทำได้แค่เพียงในห้องเรียน และผ่านการสอนของครูเท่านั้น

ขณะที่ ไอวาน อิลลิช นักคิดชาวออสเตรีย ผู้เสนอให้ล้มเลิกระบบโรงเรียน (De-schooling Society) ชี้ให้เห็นถึงตลกร้ายจากความเชื่อที่ว่า ทุกคนต้องเข้าโรงเรียนกลายเป็นความจำเป็นที่สุด แต่ความเชื่อนี้ได้รับการยึดมั่นอย่างมั่นคงในประเทศต่าง ๆ ที่มีประชาชนจำนวนน้อยที่สุดที่ได้ประโยชน์จากโรงเรียน เขาเห็นว่า ระบบโรงเรียนมิได้นำไปสู่เสรีภาพหรือคุณภาพทางการศึกษาแต่อย่างใด เพราะโรงเรียนจะสอนให้คนปรับตัวเข้ากับกรอบกฎเกณฑ์อันเป็นมาตรการการควบคุมทางสังคมอย่างหนึ่ง

อิลลิช ยังชี้ให้เห็นถึงความยากจนแบบใหม่ (Modernized poverty) ที่มีระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือหนึ่งในการค้ำจุนความยากจนเอาไว้ การศึกษาได้สร้างชนชั้นแบบใหม่ขึ้นมาในสังคม ของผู้มีโอกาสจะได้เข้าโรงเรียน ศึกษาต่อมหาวิทยาลัย และจบมาเป็นผู้มีสถานะทางสังคม ขณะคนส่วนใหญ่ในสังคมอยู่ในสภาพเลวร้ายลง งบประมาณจำนวนมากถูกใช้ไปใน “การศึกษาระดับสูง” อย่างในมหาวิทยาลัย ซึ่งมีคนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้เรียน เกิดเป็นระบบศักดินาทางการศึกษา วัดความสูงต่ำกันด้วยจำนวนปีที่คนอยู่ในระบบโรงเรียน เขายังเปรียบเทียบว่า การเพิ่มขยายของโรงเรียนนั้น เป็นคล้ายการเพิ่มขยายของอาวุธนิวเคลียร์เลยทีเดียว

ขบวนการการศึกษาทางเลือกเป็นอีกดอกผลหนึ่งของการต่อสู้ในกระแสคู่ขนานที่ว่าด้วย “อำนาจรัฐ” กับ “อำนาจประชาชน” เช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวปฏิบัติการของภาคประชาชนใน

ประเด็นอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเกษตรทางเลือกที่เกิดจากเกษตรกร-ผู้ผลิตที่อับจนถึงขีดสุดจากแนวทางพัฒนาที่ทำให้ภาคเกษตรกรรมล่มสลายมาช้านาน การปลูกพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออกที่ต้องพึ่งพาสารเคมี ทำให้เกษตรกรยิ่งทำยิ่งจนยิ่งเจ็บ รวมถึงผู้บริโภคที่ตื่นรู้ต้องการฟื้นคืนสิทธิในการเลือกกินเลือกใช้เพื่อปกป้องสุขภาพของตนจากภัยสารพิษ นำมาซึ่งปัญหาทางออกในการกลับคืนสู่วิถีธรรมชาติและการผลิตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

เช่นเดียวกับการต่อสู้ของชุมชนท้องถิ่นอย่างปากมูล บ่อนอก-บ้านกรูด จะนะ เวียงแหง แก่งเสือเต้น ฯลฯ เพื่อคัดค้านโครงการขนาดใหญ่ของรัฐที่เข้ามาช่วงใช้ดูดดึงเอาทรัพยากรท้องถิ่นไปและก่อผลกระทบทางลบต่อระบบนิเวศในท้องถิ่นตลอดถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรมและสุขภาพของชุมชน โดยไม่เคยถามหาปัญหา ความต้องการ และการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นแม้แต่น้อย

เช่นเดียวกันกับกระแสความตื่นตัวในการทำวิทยุชุมชน ที่แม้กฎหมายจัดสรรคลื่นความถี่จะยังไม่ออกมา แต่ชุมชนท้องถิ่นหลายแห่งทั่วประเทศก็กำลังปฏิบัติการกันอย่างเข้มข้นในการสร้างสื่อกระจายเสียงกำลังส่งต่ำ เพื่อการสื่อสารแนวราบที่ชูประเด็นปัญหาและศักยภาพของชุมชนเอง ก็เพราะสื่อใหญ่หรือแม้แต่สื่อท้องถิ่นที่มีอยู่ไม่เคยเป็นปากเสียงให้แก่ความเดือดร้อนและความต้องการของชุมชน หรือที่มีบ้างก็กลับนำเสนอตัวตนของชุมชนชาวบ้านที่เป็นด้านลบคือ งามายไสยศาสตร์ การศึกษาต่ำ อ่อนแอและชอบเรียกร้องพึ่งพิงรัฐ ทางออกจึงอยู่ที่การสร้างสื่อทางเลือกที่ชุมชนชาวบ้านเข้าถึงได้ สื่อสารความจริงเบื้องหลังปรากฏการณ์และนำเสนออัตลักษณ์ด้านบวกของชุมชนคนเล็กคนน้อย

เหล่านี้คือตัวอย่างสะท้อนถึงปัญหาเชิงโครงสร้างและแนวทางการพัฒนาของรัฐไทยที่ยังคงยึดกุมอำนาจกำกับทิศทางการพัฒนาที่มาจากรัฐ อันเป็นการพัฒนาจากบนลงล่างอย่างไม่เคยแปรเปลี่ยน ในขณะที่ภาคประชาชนซึ่งขยายตัวรวดเร็วจากขนาดของปัญหาและวิกฤตที่ตกรกระทบ ทั้งจากนโยบายสาธารณะที่ไม่เป็นธรรม เศรษฐกิจการทำมาหากิน ระบบปลาใหญ่กินปลาเล็ก การเชื่อมโยงโทรคมนาคมที่ไร้พรมแดน อาชญากรรม วัฒนธรรมและศีลธรรมที่ล่มสลาย ในท่ามกลางข่าวสารร้อนๆที่ไหลรวดเร็วท่วมทับ และกระแสบริโภคนิยมที่ยิ่งเสวยยิ่งทุกข์ ซับซ้อนมากมาย

ในที่สุด ที่ใดมีปัญหาที่ใดมีความทุกข์ความตึบตัน ก็ย่อมมีการแสวงหาปัญญาและหนทางที่จะออกจากทุกข์นั้น เมื่อเส้นทางสายหลักมีวิกฤตล้มเหลว จึงย่อมเกิดมีเส้นทางสาย "ทางเลือก" เกิดขึ้น

ความตึบตันอย่างถึงที่สุดในที่นี้ก็คือแนวคิด “การพัฒนาจากรัฐ” ด้วยอำนาจของรัฐ ดังนั้น กระแสทางเลือกจึงแตกแขนงก่อกำเนิดขึ้นจากกรรมมารดาเดิมนี้เอง ซึ่งอาจอธิบายได้ด้วยแนวคิด Chaos Theory ที่เมื่อสภาวะ chaos ดำเนินไปถึงจุดหนึ่ง ธรรมชาติจะเข้าสู่วิถีแห่งการจัดระเบียบใหม่ในตัวเองเพื่อเข้าสู่อีกสภาวะหนึ่ง หรือ Re - Organizing ซึ่งก็คือการก่อตัวของภาคประชาชนหรือภาคประชาสังคมในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มด้วยตัวเอง ในที่นี้ก็คือ ความต้องการและปฏิบัติการที่จะกำหนดทางเลือกและแนวทางพัฒนาของตนเอง ที่สอดคล้องกับปัญหาจริงที่แตกต่างกันไป เป็นการกลับทิศกลับทางเสียใหม่ว่า “การพัฒนาจากประชาชน” ด้วยอำนาจของประชาชนนั่นเอง

กล่าวสำหรับขบวนการการศึกษาทางเลือก ที่ปัจจุบันมีการเชื่อมโยงเครือข่ายขยายกว้างทั้งภายในชุมชนและข้ามชุมชน โดยมีทั้งส่วนที่ชาวบ้าน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้นำชุมชน พระสงฆ์ เป็นผู้ริเริ่มก่อตั้งหรือเป็นแกนนำเอง กับส่วนที่เป็นการทำงานของนักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการอิสระหรือนักวิชาการท้องถิ่น ที่ขณะนี้ เครือข่ายมีการประสานงานกันในระดับชาติ เพื่อร่วมมือกันทำงานและผลักดันการศึกษาทางเลือก ซึ่งบางเครือข่ายเรียกว่า “สภาการศึกษาทางเลือก” “สภาการศึกษาภาคประชาชน” “ภาคีแบ่งปันความรู้” “สถาบันพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้” “ภาคีการศึกษาทางเลือก” “ภาคีปฏิรูปการเรียนรู้” “สถาบันประชาวิทยาลัย” “โครงการริเริ่มนวัตกรรมการเรียนรู้” “สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม” “วิทยาลัยจัดการทางสังคม” “โครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางวิชาการของภาคประชาชน” “โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข” เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เครือข่ายเหล่านี้มีเจตนารมณ์เดียวกันคือ การเสนอทางเลือกแห่งการเรียนรู้ให้แก่สังคมไทย ด้วยกิจกรรมและการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย หากแต่มีเป้าหมายร่วมกันในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคการศึกษาทางเลือก เพื่อไปสู่สังคมใฝ่เรียนรู้ในที่สุด

สุชาติ จักรพิสุทธิ์ และคณะ (2548) ได้วิเคราะห์เหตุปัจจัยของการเกิดขบวนการการศึกษาทางเลือกไว้ 2 ประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้

1. กระแสโลก

โลกหลังยุคอุตสาหกรรม หรือนับจากศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา กล่าวได้ว่าเทคโนโลยีคือปัจจัยแห่งการพลิกโฉมโลกที่สำคัญที่สุด ซึ่งมีผลทำให้ระบบการผลิตในโลกเปลี่ยนไป จากการใช้ที่ดิน

และแรงงานจำนวนมาก ไปสู่การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขั้นสูง ซึ่งใช้แรงงานน้อยลงและต้องการทักษะที่เป็นสากลมากขึ้น ความก้าวหน้าด้านคอมพิวเตอร์ ระบบสื่อสารไร้สาย นาโนเทคโนโลยี และวิศวกรรม เป็นต้น ทำให้การผลิตและการบริโภคเคลื่อนย้ายถ่ายเทข้ามพรมแดน จนดูเหมือนมนุษย์เอาชนะระยะทางกับเวลาได้เกือบสิ้นเชิง ในขณะที่ประชากรโลกมากขึ้น บริโภคมากขึ้น ทรัพยากรเหลือน้อยลง ทิศทางเศรษฐกิจโลกมุ่งไปสู่การกีดกันทางการค้า การแข่งขันทางการตลาด และการแย่งชิงทรัพยากรในประเทศที่เสียเปรียบ การเมืองเปลี่ยนไปสู่การใช้เศรษฐกิจทั้งในประเทศและระหว่างประเทศอย่างเข้มข้น จึงไม่เพียงแต่เทคโนโลยีเปลี่ยน ระบบการผลิตของโลกเปลี่ยน การเมืองเปลี่ยน ทรัพยากรเปลี่ยน วัฒนธรรมและวิถีชีวิตก็เปลี่ยน หากแต่ยังนำมาซึ่งกระบวนการทัศน์ทางความคิดที่เปลี่ยนไปอีกด้วย โลกทั้งโลกก้าวเข้าสู่จุดเปลี่ยนแห่งยุคสมัย หรือกระแสคลื่นลูกที่สาม ที่เรียกกันว่า “โลกาภิวัตน์”

แม้ว่า โลกาภิวัตน์จะส่งอิทธิพลทั้งทางตรงและทางอ้อมแก่แต่ละประเทศแต่ละวัฒนธรรมไม่เท่ากัน รวมถึงการเปิดรับโลกาภิวัตน์ด้วยท่าทีและความเข้าใจที่แตกต่างกันไป เนื่องจากผลกระทบที่มีทั้งเชิงบวกและเชิงลบนั้น แต่กระบวนการทัศน์แห่งโลกาภิวัตน์ในส่วนที่เป็นปัจจัยบวกแก่กระแสประชาชนก็มีอยู่ กล่าวคือ

1.1 ประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นแนวคิดใหม่ที่เข้าแทนที่ประชาธิปไตยแบบตัวแทน ก็คือฐานคิดเดียวกับกระแสความต้องการการพัฒนาที่มาจากประชาชนนั่นเอง มีผลทำให้พลเมืองเรียนรู้บทบาทและสิทธิหน้าที่ของตนแตกต่างไปจากการเป็นพลเมืองแห่งรัฐดังในอดีต หากแต่รัฐต่างหากที่เป็นของคน และมีบทบาทหน้าที่ในการบริหารและให้บริการตามความต้องการของประชาชน กระแสประชาธิปไตยทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ที่เห็นว่าประชาชนจะต้องมีจิตสำนึกสาธารณะในการเป็น Active citizen ที่ลงมือปฏิบัติการเพื่อปกป้องสิทธิของตนและสิทธิชุมชนตามระบอบประชาธิปไตยให้มากขึ้น รวมถึงการตรวจสอบถ่วงดุลมิให้รัฐและนักการเมืองฉ้อฉล หรือนัยหนึ่งก็คือ ทำให้เกิดขบวนการ “การเมืองภาคประชาชน” ขึ้นนั่นเอง

1.2 สิทธิมนุษยชนและสิทธิปัจเจกชน อันเป็นแนวคิดที่เคารพในศักดิ์ศรีและความเท่าเทียมกันของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นชนส่วนน้อย คนยากจน ผู้ติดเชื้อเอชไอวี ต่างมีสิทธิที่จะได้รับความมั่นคงในชีวิต ซึ่งกล่าวสำหรับการเมืองภาคประชาชนก็คือ ฐานทรัพยากรที่ชุมชนมีสิทธิเข้าถึงและใช้ในวิถีดำรงชีพ สิทธิที่จะได้รับความเป็นธรรมทางกฎหมายและอำนาจรัฐ สิทธิที่จะคัดค้านและปกป้องฐานทรัพยากรและคุณภาพชีวิตของตนและชุมชน สิทธิที่จะรักษาท้องถิ่นและภูมิปัญญา

รวมถึงกระแสของปัจเจกชนนิยมที่เน้นเรื่องความแตกต่างหลากหลาย สิทธิเสรีภาพและสิทธิส่วนบุคคล ตลอดจนสิทธิที่จะต่อแย้งต่ออำนาจรัฐอีกด้วย

1.3 การกระจายอำนาจอย่างทั่วด้านออกจากรัฐรวมศูนย์ ซึ่งไม่ได้หมายถึงแต่เพียงการกระจายงบประมาณไปสู่อำนาจท้องถิ่น ในที่นี้คือแนวคิดเรื่องรัฐควรจะเล็กลง เพื่อเปิดพื้นที่แห่งอำนาจและการพัฒนาให้ภาคประชาชนใหญ่ขึ้น และหมายรวมถึงการกระจายทรัพยากรและการให้อำนาจตัดสินใจในนโยบายสาธารณะแก่ประชาชนคนเล็กคนน้อยอย่างกว้างขวาง นี่เป็นปฏิบัติการใหญ่ๆที่กำลังเกิดขึ้นทั่วโลก เมื่อหันดูกระแสประชาชนในสังคมไทย จะเห็นว่าใน รอบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ที่เรามีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติอันทำให้คนไทย “ถูกพัฒนา” ตามการชี้้นำกำกับของรัฐบาลการมายาวนาน จนเมื่อแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 ที่รัฐเริ่มพูดถึงการพัฒนาโดยเน้นทรัพยากรมนุษย์ ท่ามกลางกระแสคลื่นความเปลี่ยนแปลงจนถึงสถานการณ์ปัจจุบัน

2. กระแสประชาชน

2.1 ผลกระทบจากนโยบายพัฒนาที่ผ่านมา ดังได้กล่าวมาแล้วว่า นโยบายรัฐที่เน้นการสร้างความสำเร็จแก่ภาคอุตสาหกรรมทอดทิ้งภาคเกษตรกรรม ทำให้ชุมชนไทยซึ่งอยู่ในภาคการเกษตรส่วนใหญ่ ยากจนและล่มสลาย การดูดดึงทรัพยากรจากท้องถิ่นมาปรนเปรอภาคเมืองและผลกระทบจากโครงการขนาดใหญ่ของรัฐ ยิ่งก่อปัญหาและซ้ำเติมวิกฤตแก่ชุมชนท้องถิ่นทั่วประเทศ ทำให้ชุมชนท้องถิ่นไม่น้อยต้องลุกขึ้นกอบกู้สถานการณ์ หาทางออกจากความติดตัน หันพึ่งตนเองและรื้อฟื้นภูมิปัญญาเพื่อการอยู่รอด จนนำไปสู่การจัดตั้งตัวเอง โดยการรวมกลุ่ม จัดทำกิจกรรม สร้างทางเลือกในการพึ่งพาตนเองขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังวิกฤตเศรษฐกิจไทยในปี 2540 พบว่าเกิดการขยายตัวอย่างมากของการรวมกลุ่มโดยเจตนาเพื่อแก้ปัญหาต่างๆของชุมชน ซึ่งเป็นไปได้ว่าบทเรียนจากวิกฤตเศรษฐกิจทำให้ผู้คนจำนวนมากได้สำนึกว่า “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาเป็นของจริง”

2.2 ผลกระทบจากรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ความจริงคือกระบวนการสั่งสมของภาคประชาชนจากเหตุการณ์ทางการเมืองหลายครั้งครา จนถึงกระแสชูธงเขียวและได้มาซึ่งรัฐธรรมนูญพุทธศักราช 2540 ก่อให้เกิดการเรียนรู้ทางการเมืองครั้งใหญ่แก่สังคมไทย ซึ่งต้องยอมรับว่าอันสืบจากรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้เปิดพื้นที่ใหม่โอกาสใหม่แก่ภาคประชาชน ในอันที่จะมีส่วนร่วมทางการเมืองการปกครองมากขึ้นมาก อาทิ รัฐธรรมนูญมาตรา 46 ที่ระบุสิทธิในการพิทักษ์

ทรัพยากรท้องถิ่น ได้กลายมาเป็นช่องทางการต่อสู้เรียกร้องสิทธิชุมชนเรื่องดิน-น้ำ-ป่า และนำมาซึ่งการเข้าชื่อเสนอ พระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชน รัฐธรรมนูญฉบับนี้ยังเป็นฐานอ้างอิงและให้การเรียนรู้แก่ประชาชนในเรื่องสิทธิ ประชาธิปไตย และการมีส่วนร่วมอย่างขนานใหญ่

2.3 กระแสการปฏิรูป ผลกระทบจากรัฐธรรมนูญฉบับประชาชนทำให้รัฐต้องทำการปฏิรูปโครงสร้างและนโยบายหลายอย่างหลายประการ รวมถึงการปฏิรูประบบราชการ และการจัดตั้งองค์กรอิสระ การดำเนินการปฏิรูปที่มีความก้าวหน้ามากอย่างการปฏิรูประบบสาธารณสุข ที่มีการเปิดเวทีรับฟังความเห็นและสร้างการมีส่วนร่วมทั่วทุกภาคของประเทศ มีส่วนหนุนเสริมความตื่นตัวของชุมชนขึ้นอย่างคึกคัก นอกจากนี้ กระแสการปฏิรูปประสือที่มีการเคลื่อนไหววรรณรงค์ต่อสังคมอย่างต่อเนื่องหลายปี ตลอดจนกระแสการปฏิรูปการศึกษา ซึ่งมีผู้สนใจเพ่งเล็งกันมาก เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยที่ปลุกให้ภาคประชาชนตื่นและรวมกลุ่มกันอย่างกว้างขวาง ยิ่งกว่าภาคประชาชนประเทศใดในภูมิภาคเอเชียก็ได้

2.4 ทรัพยากรไหลลงชุมชน อันเป็นผลจากนโยบายประชานิยมของรัฐบาลที่นำโดยพรรคไทยรักไทยในขณะนั้น พร้อมๆกับการกระจายอำนาจการคลังและงบประมาณไปยังองค์กรปกครองท้องถิ่น ตามที่รัฐธรรมนูญกำหนด นโยบายประชานิยมของรัฐบาลไทยรักไทยที่ได้จัดสรรงบประมาณและกองทุนขนาดใหญ่เพื่อแก้ปัญหาความยากจนและหนี้สินเกษตรกร ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกองทุนหมู่บ้านละ 1 ล้านบาท หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ สามสิบบาทรักษาทุกโรค กองทุนฟื้นฟูเกษตรกร ธนาคารชุมชน กองทุนสนับสนุนเอสเอ็มอี ที่อยู่อาศัยสำหรับคนจน การกระตุ้นการบริโภค เป็นต้น ทำให้เม็ดเงินมหาศาลจากภาครัฐไหลถ่ายเทลงสู่ชุมชน รวมถึงการที่องค์กรเกิดใหม่บางองค์กร เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) มีภารกิจด้านการเสริมสร้างธุรกิจชุมชนและความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) เป็นต้น ที่เข้ามาเป็นองค์กรให้ทุนและสนับสนุนงบประมาณแก่กิจกรรมตามนโยบายของตนก็มีส่วนอย่างมากที่ทำให้ทรัพยากร ที่หมายรวมตั้งแต่เม็ดเงิน ความรู้ บุคลากรและเครื่องมือ ไหลลงชุมชนและมีผลให้ชีพจรชุมชนเต้นแรงขึ้นๆ

นอกจากนี้ โลกาภิวัตน์ด้านธุรกิจและการเงิน ยังทำให้ทุนใหญ่หรือทุนข้ามชาติขยายการลงทุนไปสู่ชุมชนท้องถิ่น ทั้งอาหาร บริการ อสังหาริมทรัพย์ กลายเป็นปัจจัยเสริมการผลิตและการบริโภคที่มีผลกระทบต่อชุมชน

2.5 ภาคประชาชนขยายตัว เกิดชุมชนโดยเจตนาและปฏิบัติการทางสังคม ทั้งภาคประชาชนที่เป็นประชาสังคมเมือง ภาคประชาชนที่เป็นรากหญ้า และองค์กรพัฒนาเอกชน มีการรวมกลุ่มด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการแก้ปัญหาและสร้างการเรียนรู้อย่างมากมายหลายชุมชน โดยมีปฏิบัติการดังนี้

- 1) การเสนอทางเลือก อาทิ วิธีที่คนอยู่ร่วมกับป่าบนฐานวัฒนธรรม-ภูมิปัญญา จนเกิด

วาทกรรม “คนกับป่าอยู่ร่วมกันได้” การเสนอทางเลือกในการดูแลสุขภาพตนเองแบบป้องกันดีกว่ารักษาจนเกิด “การแพทย์ทางเลือก” และแนวทางอาหารเป็นยาเสริมภูมิชีวิตแบบ “ชีวิต” การเสนอแนวทางเกษตรกรรมแผนใหม่ที่ไม่ใช้สารเคมีไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ที่เรียกว่า “เกษตรกรรมยั่งยืน” หรือการเกษตรปลอดภัย หรือเกษตรทางเลือก เป็นต้น

2) การสร้างความรู้ เพื่อเป็นเครื่องมือต่อสู้ชนิดใหม่ เนื่องจากที่ผ่านมา เมื่อชุมชนชาวบ้านเสนอข้อเรียกร้องใดต่อรัฐ มักถูกรัฐและสังคมมองว่าชาวบ้านไม่มีความรู้ไม่มีความเข้าใจและมีผู้ชักใยอยู่เบื้องหลัง ประเด็นนี้เป็นพัฒนาการของภาคประชาชนที่น่าสนใจมาก อาทิ

- ชุมชนหลายแห่งมีกระบวนการสร้างความรู้โดยการรื้อฟื้นภูมิปัญญาของชุมชนขึ้น รวมทั้งมีการรวบรวมองค์ความรู้ ต่อยอดความรู้ ถอดสรุปความรู้ จัดทำเอกสารลายลักษณ์อักษรใหม่ เช่น หมอเมือง สมุนไพร “ทา” ของชาวปากกะญอ เป็นต้น

- การสืบทอดประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างที่อ่อนล้าไปแล้วให้กลับเข้มแข็งขึ้น รวมถึงการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมยุคสมัย เช่น ผีปู่ย่า บวชป่า สู่ขวัญ เป็นต้น

- การศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเพื่ออธิบายประเด็นการต่อสู้ หรือนิยามความหมายตัวตนของชุมชนเสียใหม่ เช่น กรณีชาวเขาที่ถูกอคติของสังคมกีดกันว่าเป็นอื่นไม่ใช่ไทย ดังตัวอย่างการถอนสัญชาติชาวแม่อาจจังหวัดเชียงใหม่ มีการศึกษาค้นคว้าและใช้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นประเด็นอธิบายความเป็นไทย เป็นต้น

- การทำงานวิจัย เป็นความก้าวหน้าครั้งใหม่ที่ชุมชนสร้างผลงานวิชาการที่เป็นข้อมูลข้อเท็จจริงขึ้นยืนยันข้อเสนอและความรู้ของตน เช่น กรณีชาวบ้านปากมูลทำ “วิจัยไทบ้าน” เพื่อยืนยันผลกระทบของการปิด-เปิดเขื่อนอย่างเป็นรูปธรรมน่าเชื่อถือ เป็นผลการวิจัยที่สังคมยอมรับหรือกรณี “โครงการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือ: ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน” ซึ่งเป็นชุดโครงการวิจัยที่ชุมชนร่วมมือกับนักวิชาการจัดทำขึ้น

3) การสร้างเครือข่าย เป็นการจัดตั้งตนเองอีกระดับหนึ่งที่เชื่อมโยงชุมชนเข้าด้วยกัน อาจจะในประเด็นปัญหาเดียวกันหรือข้ามประเด็น เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน สามารถเชื่อมประเด็นของตนเข้าสู่เรื่องของสุขภาพองค์กรวม หรือเครือข่ายการศึกษาทางเลือกที่เชื่อมสู่เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ในขณะที่บางเครือข่ายขยายกว้างข้ามชุมชน เช่น เครือข่ายเหล่าพื้นบ้าน รวมถึงการจัดตั้งสถาบันเพื่อสร้างความเข้มแข็งแก่องค์กรและยืนยันตัวตนการมีอยู่ เช่น สถาบันพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน สถาบันสิทธิชุมชน เป็นต้น

4) การขับเคลื่อนนโยบาย-กฎหมาย-และกลไกรัฐ จากการสรุปบทเรียนครั้งแล้วครั้งเล่าของภาคประชาชนและผลของการสร้างความรู้ นำไปสู่การมีข้อเสนอระดับนโยบาย หรือการเสนอแก้ไขข้อกฎหมายที่ไม่เป็นธรรม โดยสามารถชี้ชัดประเด็นปัญหาและทางออกระดับนโยบาย เช่น กรณีการเสนอพระราชบัญญัติป่าชุมชน นโยบายปฏิรูปที่ดินฉบับประชาชน แผนชุมชนด้านการ

จัดการทรัพยากร และข้อเสนอด้านพลังงานชีวมวล-พลังงานทางเลือก เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้นำชุมชนบางส่วนยังรุกคืบเข้าสู่กลไกทางการเมือง เพื่อสร้างโอกาสใหม่ในการผลักดันการพัฒนาจากฐานล่างขึ้นสู่เบื้องบน อาทิ การเข้าสู่การเป็นสมาชิกสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สมาชิกวุฒิสภา หรือการเข้าเป็นคณะกรรมการชุดต่างๆ และการเข้าร่วมเป็นผู้ปฏิบัติงานในองค์กรอิสระ เป็นต้น

5) การสื่อสารกับสังคม ทั้งที่มีความพยายามสร้างสื่อทางเลือกของตนเอง เช่น วิทยุชุมชน สำนักข่าวประชาธรรม การจัดทำเว็บไซต์ จุลสาร จดหมายข่าว ไปสเตอร์ หนังสือเล่ม การจัดเวทีอภิปราย เสวนา กิจกรรมทางวัฒนธรรม ศิลปะ รวมถึงความพยายามที่จะสื่อสารผ่านสื่อมวลชน โดยการสร้างพันธมิตร จัดพาสื่อมวลชนลงพื้นที่ของปัญหา ตลอดจนการผลิตงานเขียนรูปแบบต่างๆเอง และแม้แต่ในการชูประเด็นการต่อสู้ของชุมชน ชุมชนก็รู้ว่าจะต้องคิดหากกลยุทธ์หรือเทคนิควิธีที่ทำให้ “เป็นข่าว” ซึ่งดูเหมือนภาคประชาชนจะได้เรียนรู้ว่าที่ผ่านมาสังคมมีอคติและความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องต่อองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO และชุมชน เนื่องจากข่าวสารที่บิดเบือนและภาคประชาชนทำการสื่อสารกับสังคมน้อยเกินไป

เหตุปัจจัยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ เป็นการวิเคราะห์ปฏิบัติการด้านการศึกษาทางเลือกในแง่ภูมิหลัง พัฒนาการ การเรียนรู้ของชุมชน ด้วยฐานคิดที่เชื่อว่าขบวนการการศึกษาทางเลือกเป็นปฏิบัติการอย่างหนึ่งของขบวนการประชาชน อย่างไรก็ตาม มีปัจจัยของความตระหนักรู้จริงๆ ของชุมชนอยู่ด้วย อันเป็นผลจากการที่ชุมชนถูกกดทับและความรู้ของชุมชนถูกทอดทิ้ง เบียดขับออกไป อยู่ชายขอบนอกเหนือการยอมรับของสังคมมานาน อีกทั้งความเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่ทำให้เกิดเงื่อนไข ปัจจัยใหม่ของการเรียนรู้ของผู้คน อันสืบเนื่องจากการที่การศึกษาในระบบเก่าไม่อาจตอบสนองได้

บทที่ 4

แนวคิดที่หลากหลายของการศึกษาทางเลือก

วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา (2545 กล่าวถึง แนวคิดของการศึกษาทางเลือกว่า มีแนวคิดอยู่บนพื้นฐานของจิตวิทยา ปรัชญา ศาสนธรรม มนุษยธรรม และชุมชนที่หลากหลาย เพราะการศึกษาทางเลือกเป็นการศึกษาที่หลากหลาย มิใช่ว่าจะได้มาง่าย ๆ เพราะเป็นการต่อสู้ทาง ชนชั้น ที่ชนชั้นนำใช้ระบบการศึกษาสะกดชนชั้นล่างให้ยอมจำนนมานับศตวรรษ ดังนั้น การศึกษาทางเลือกจึงเป็นการศึกษาเพื่อปลดปล่อยมนุษยชาติให้ได้รับอิสรภาพตามแนวทางของแต่ละคน แต่ละชุมชน ที่จะเลือกเส้นทางไปสู่การเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์และมีสังคมแห่งสันติสุข ซึ่งการศึกษาจะเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่ง

แนวคิดการศึกษาทางเลือกกับการนำมาใช้ในประเทศไทย

ประเทศไทยในช่วงระยะเวลา 2-3 ทศวรรษที่ผ่านมาแนวคิดของการศึกษาทางเลือกถูกรับเข้ามาในฐานะนวัตกรรมการศึกษาในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียน ซึ่งแนวคิดของการศึกษาทางเลือกจะแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะดังนี้

1. แนวคิดตะวันตก มีหลากหลายแนวคิด ได้แก่

การศึกษาแบบซัมเมอร์ฮิลล์ (Summerhill) โดย เอ.เอส.เนลล์ (A.S. Neill ชาวอังกฤษ แนวคิดนี้มุ่งเน้นเสรีภาพของเด็ก จำกัดการใช้อำนาจของผู้ใหญ่ที่เป็นอุปสรรคต่อการเรียนรู้ของเด็ก

การศึกษาแบบมอนเตสซอรี (Montessori) โดย แพทย์หญิงมาเรีย มอนเตสซอรี (Dr. Maria Montessori ชาวอิตาลี มีแนวคิดที่มุ่งให้เด็กเจริญงอกงามไปตามความต้องการ ตามธรรมชาติของตนเอง และการสร้างสภาพแวดล้อม อุปกรณ์เครื่องมือช่วยในการเรียนรู้ ที่ทำให้เด็กสามารถดึงเอาศักยภาพที่มีอยู่ในตัวให้ปรากฏออกมา

การศึกษาแบบวอลดอร์ฟ (Waldorf) โดย รูดอล์ฟ สไตเนอร์ (Rudolf Steiner ชาวออสเตรีย เชื่อว่ามนุษย์ประกอบด้วย กาย จิตใจ และจิตวิญญาณ ที่มีพัฒนาการไปตามช่วงวัย

การศึกษาที่แท้จริงจะต้องเป็นระบบบูรณาการในการสร้างสรรค์สมรรถภาพทั้งสามประการของมนุษย์ ได้แก่ ความคิด ความรู้สึก และพลังของเจตจำนงค์ เพื่อการพัฒนาปัจเจกชนผู้มีอิสระทางปัญญา

เรกจิโอ เอมีเลีย (Reggio Emilia โดยกลุ่มแม่บ้านในหมู่บ้านวิลลา เซลลา (Villa Cella เมืองเรกจิโอ เอมีเลีย ได้จัดตั้งโรงเรียนปฐมวัยในหมู่บ้านขึ้น บริหารโดยพ่อแม่ผู้ปกครอง ทั้งในด้าน นโยบาย การวางหลักสูตร การประเมินผล และงบประมาณ ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่ทำให้เด็ก เป็นตัวของตัวเอง หลักสูตรเป็นแบบปลายเปิด ไม่กำหนดเนื้อหาแน่นอน เพียงแต่รวบรวมหัวข้อ โครงการที่คาดว่าจะสัมพันธ์กับความสนใจของเด็ก เด็กจะเรียนรู้จากการทำโครงการ

โฮมสคูล (Home school คือ การที่พ่อแม่ เป็นผู้รับผิดชอบการจัดการศึกษาให้กับบุตร หลานของตนแทนการส่งเข้าโรงเรียน ผู้มีบทบาทสำคัญในการนำเสนอแนวคิดการศึกษาแบบโฮมสคูล ในสหรัฐอเมริกา คือ จอห์น โฮลท์ ซึ่งมีความเชื่อว่าระบบการศึกษาแบบในโรงเรียนได้ขยายตัวมาอย่าง ผิดพลาด ในแง่การเรียนรู้ที่แท้จริงเด็กสามารถเติบโตและพัฒนาได้โดยไม่ต้องไปโรงเรียน สภาพแวดล้อม รวมทั้งกิจกรรมในวิถีการดำเนินชีวิตทั่วไป สามารถเกิดการเรียนรู้จาก ตัวเด็ก เองได้

2. แนวคิดตะวันออก สำหรับการศึกษาทางเลือกโดยทั่วไปจะมีความสอดคล้องกับ พระพุทธศาสนา คำสอน ความเชื่อ และความศรัทธา ให้กลมกลืนกับวิถีธรรมชาติ ได้แก่ นีโอฮิวแมน นิสม์ (Neo-Humanism โดย พี.อาร์.ซาการ์ โรงเรียนไต้ร่มไม้ หรือสถานตินิเกตัน โดย รพินทรนาถ ฐากูร และการศึกษาตามแนวคิดปรัชญาของกฤษณมูรติ เป็นต้น

นอกจากนี้ ในสมัยปัจจุบันแนวคิดการศึกษาทางเลือกได้แสดงพัฒนาการทางแนวคิดของนัก คิดร่วมสมัยหลายท่าน ได้แก่ พระพรหมคุณาภรณ์ (ปยุต ปยุตโต เสนอการศึกษาทางเลือกในลักษณะ การศึกษาแนวพุทธ การศึกษาเพื่อสันติ การศึกษาเพื่อการแก้ปัญหา ภาวะ วะสี เสนอการปฏิรูป การศึกษา ยกเครื่องการศึกษาเพื่อเป็นสังคมใฝ่การเรียนรู้ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสนอการศึกษาทางเลือก เพื่อความเป็นไทย นิธิ เอียวศรีวงศ์ เสนออุดมศึกษาทางเลือกเพื่อเป็นการศึกษาของชุมชน

จากแนวคิดทั้ง 2 แนวคิดนี้ สรุปลงเป็นนวัตกรรมทางการศึกษาทางเลือก ที่โรงเรียนแต่ละแห่งมี แนวปรัชญาการศึกษาอย่างชัดเจน ดังสรุปได้คือ (โรงเรียนทางเลือก, 2549

วิถีพุทธ คือ การนำเอาหลักธรรมพระพุทธศาสนามาใช้ หรือประยุกต์ใช้ในการพัฒนาผู้เรียน โรงเรียนวิถีพุทธ จะเน้นกรอบการพัฒนาตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา โดยผู้เรียนจะได้ เรียนรู้ผ่านพัฒนา การกิน อยู่ ดู ฟัง ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันเป็น ซึ่งทำให้ผู้เรียนเกิดปัญญาเข้าใจ

ในทางคุณค่าที่ผ่านกระบวนการทางวัฒนธรรม แสงปัญญา และมีวัฒนธรรม เมตตา เป็นรากฐานในการดำเนินชีวิต

ซัมเมอร์ฮิลล์ (Summer Hill เป็นแนวคิดมาจากประเทศอังกฤษ มีโรงเรียนหมู่บ้านเด็กก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2522 โดยคุณพิภพ และคุณรัชนี ธงไชย ได้นำการศึกษาทางเลือกแนวซัมเมอร์ฮิลล์มาใช้เป็นโรงเรียนแห่งแรกในประเทศไทย มีการสอนควบคู่ไปกับโรงเรียนวิถีพุทธ และเกษตรกรรมธรรมชาติ หลักการของโรงเรียน คือ ให้ความสำคัญต่อเสรีภาพและประชาธิปไตย มีความเชื่อว่า เด็กจะเรียนรู้ได้ หากพวกเขา มีความพร้อมที่จะเรียนและมีความสุขที่จะเรียน ดังนั้นจึงให้อิสระแก่เด็กในการเลือกกิจกรรมตามความสนใจของตน เด็กที่เข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนหมู่บ้านเด็กทั้งหมดจะเป็นเด็กด้อยโอกาสหรือเด็กกำพร้า เปิดสอนตั้งแต่ระดับอนุบาล จนถึงประถมศึกษาปีที่ 6 เป็นโรงเรียนเอกชนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

นีโอฮิวแมนนิสม์ (Neo-Humansit เกิดจากแนวคิดของ พี.อาร์.ซาคาร์ ชาวอินเดียที่เน้นความสำคัญด้านจิตใจให้มีความรักและเอาใจใส่ดูแลทุกสรรพสิ่งในจักรวาล รวมทั้งใช้ชีวิตอยู่อย่างกลมกลืนกับธรรมชาติ สถานศึกษาที่ใช้แนวคิดนี้ในการเรียนการสอนคือ โรงเรียนนอมายกุล เป็นโรงเรียนในสังกัดสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาเอกชน เปิดสอนระดับอนุบาลถึงมัธยมศึกษา นอกจากนี้ยังมี มูลนิธิรวมมนุษยธรรม มีหน่วยงานที่ทำงานกับเด็กอยู่ 2 แห่ง คือ ที่อำเภอสังขละบุรี จังหวัดกาญจนบุรี และสวนเด็กอานันดาศยามะ ที่อำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร

มอนเตสซอรี (Montessori เป็นแนวปรัชญาการศึกษาที่เน้นให้เด็กเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ การช่วยเหลือตนเองให้มากที่สุด โดยการผสมผสานการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพสังคม และวัฒนธรรมในแต่ละโรงเรียน โรงเรียนที่นำแนวคิดนี้มาเปิดสอน คือ อนุบาลกรแก้ว เป็นโรงเรียนในสังกัดคณะกรรมการการศึกษาเอกชน

วอลดอร์ฟ (Waldorf เกิดจากแนวคิดของ ดร.รูโดล์ฟ สไตเนอร์ ชาวออสเตรีย เป้าหมาย การศึกษาวอลดอร์ฟ คือ ช่วยให้นักศึกษามีบุคลิกภาพสูงสุดที่ตนมี และสามารถกำหนดความมุ่งหมาย และทิศทางชีวิตของตนได้อย่างอิสระตามกำลังความสามารถของตน แต่มนุษย์จะบรรลุศักยภาพสูงสุดของตนไม่ได้ ถ้ายังไม่มีโอกาสได้สัมผัสหรือค้นพบส่วนต่าง ๆ หลายส่วนภายในตนเอง ด้วยเหตุนี้ การศึกษาวอลดอร์ฟจึงเน้นการศึกษาเรื่องพัฒนาการของมนุษย์ (บุษบง ต้นติววงศ์ 2522 และ การศึกษาวอลดอร์ฟ เน้นเรื่องมนุษย์และความเชื่อมโยงของมนุษย์กับโลกและจักรวาล การเชื่อมโยงทุกสรรพสิ่งกับมนุษย์ไม่ใช่เพื่อให้นักศึกษารู้จักจุดยืนที่สมดุล

ของตนในโลกนี้ และการสร้างความสมดุลในสามวิถีทางที่มนุษย์สัมพันธ์กับโลก คือ ผ่านกิจกรรมทางกาย ทางอารมณ์ความรู้สึก และการคิด การศึกษาฉลาดรอบรู้มุ่งพัฒนาเด็กให้เป็นมนุษย์ที่มีบุคลิกภาพที่สมดุลกลมกลืน และให้เด็กได้ใช้พลังทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็ด้านสติปัญญา ด้านศิลปะ และด้านการปฏิบัติอย่างพอดเหมาะ ในประเทศไทยมีโรงเรียนปัญญาทัศน์นำแนวทางการศึกษานี้มาใช้ โดยเปิดสอนในระดับอนุบาลจนถึงมัธยมศึกษาตอนปลาย นอกจากนี้ ยังมีโรงเรียนบางแห่งได้นำวิธีการบางส่วนไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน เช่น โรงเรียนอนุบาลบ้านรัก และโรงเรียนแสนสนุกไตรทักษะ

กฤษฎมูรติ เป็นแนวคิดที่มีได้มุ่งเน้นพิธีกรรม แต่ให้ความสำคัญในด้านความคิด การเฝ้าสังเกตเพื่อให้ผู้เรียนเกิดความเข้าใจด้วยตนเอง รวมทั้งการสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่นำไปสู่ของสรุปทางความคิด โรงเรียนที่เปิดสอนแนวคิดนี้ คือ โรงเรียนริมน้ำ จังหวัดกาญจนบุรี สวนสายน้ำจังหวัดสงขลา นอกจากนี้ยังมีกลุ่มการเรียนรู้ทางเลือกกลุ่มเล็ก ๆ ที่ยึดแนวการสอนเฉพาะของตนเองอย่างเด่นชัด

สอดคล้องกับรายงานวิจัยเรื่อง โครงการริเริ่มนวัตกรรมการเรียนรู้ : การศึกษาทางเลือก โดย วรินทร์า ไกยรวงศ์ และคณะ (อ้างถึงในสุชาติดา จักรพิสูทธิ์ และคณะ, 2548 ดังสรุปเป็นตารางได้ดังนี้คือ

แนวคิด	หลักการ/กระบวนการ	โรงเรียนกรณีตัวอย่าง
1. ซัมเมอร์ฮิลล์	เน้นเสรีภาพของการเรียนรู้และความรัก	โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก จังหวัดกาญจนบุรี
2. มอนเตสเซอร์รี่	การเรียนรู้เกิดจากตัวผู้เรียน เน้นการจัดสภาพแวดล้อมที่เสริมศักยภาพ	โรงเรียนมอนเตสเซอร์รี่ จังหวัดเชียงราย โรงเรียนอนุบาลกรแก้ว กรุงเทพมหานคร
3. วอลดอร์ฟ	การเรียนรู้ที่สมดุลระหว่างความสามารถในการคิด ความรู้สึก และเจตจำนงของเด็ก แต่ละคน มีเป้าหมายพัฒนาปัจเจกที่มีอิสระทางปัญญา	โรงเรียนปัญญาทัศน์ไทย โรงเรียนอนุบาลบ้านรัก โรงเรียนไตรทักษะ กรุงเทพมหานคร

แนวคิด	หลักการ/กระบวนการ	โรงเรียนกรณีตัวอย่าง
3. วอลดอร์ฟ	การเรียนรู้ที่สมดุลระหว่างความสามารถในการคิด ความรู้สึก และเจตจำนงของเด็ก แต่ละคน มีเป้าหมายพัฒนาปัจเจกที่มีอิสระทางปัญญา	โรงเรียนปัญญาไทย โรงเรียนอนุบาลบ้านรัก โรงเรียนไตรทักษะ กรุงเทพมหานคร
4. เรกจิโอ เอมิเลีย	ให้ความสนใจในทุกสิ่งเกี่ยวกับเด็ก เด็กทุกคนมีศักยภาพ ต้องให้เด็กเรียนรู้ทุกสิ่งที่เด็กสนใจ	โรงเรียนอนุบาล ณ อรุณ Early Learning Center The Purple Elephant กรุงเทพมหานคร
5. Project Approach	ให้เด็กค้นพบศักยภาพที่ตนมี ด้วยการคิดและการทำงาน โดยผู้ใหญ่ไม่เป็นปฏิปักษ์	โรงเรียนวนิษา จังหวัดปทุมธานี
6. Constructionism	เด็กเรียนรู้โดยกระบวนการ ปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ต้องให้เด็กได้ร่วมกิจกรรมที่สร้างสรรค์ เพื่อจุดประกายการเรียนรู้และความอยากรู้	โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย กรุงเทพมหานคร โครงการประกายคารปัญญา กศน. จังหวัดเชียงราย/ลำปาง/ บุรีรัมย์
7. ศรีสัตยาไสบาบา	การพัฒนาคุณธรรมพร้อมความรู้ เข้าถึงคุณค่าและศักยภาพที่แท้ของการเรียนรู้	โรงเรียนสัตยาไส จังหวัดลพบุรี
8. พุทธธรรมประยุกต์	ลดตัวกูของกู อยู่ร่วมโดยสันติ เน้นพัฒนามนุษย์ให้เต็มศักยภาพ นำพุทธธรรมมาประยุกต์ในหลักสูตร/การเรียนรู้	โรงเรียนมีนประสาท โรงเรียนทอสี กรุงเทพมหานคร

แนวคิด	หลักการ/กระบวนการ	โรงเรียนกรณีตัวอย่าง
	การสอน	
9. สันตือโศก	ศีลเด่น เป็นงาน ชาญวิชา เน้น จริยธรรม เมตตาธรรม และการ พึ่งตนเอง	โรงเรียนสัมมาสิกขา
10. นีโอะฮิวแมนนิสต์	การศึกษาที่ให้ความสำคัญด้าน จิตใจให้มีความรักและเอาใจใส่ ดูแลทุกสรรพสิ่งในจักรวาล รวมทั้งใช้ชีวิตอยู่อย่างกลมกลืน กับธรรมชาติ ด้วยการพัฒนา ร่างกาย จิตใจ จิตสำนึกและจิต เหนือสำนึก	โรงเรียนอมตยกุล กรุงเทพมหานคร
10. แบบบูรณาการ	การเรียนการสอนแนวบูรณาการ บนฐานของการพัฒนาขีด ความสามารถเด็กอย่างเป็นองค์ รวม	โรงเรียนรุ่งอรุณ กรุงเทพมหานคร

บทที่ 5

ลักษณะสำคัญของการศึกษาทางเลือก

สุชาดา จักรพิสุทธิ์ และคณะ (2548) ได้กล่าวไว้ว่าการศึกษาของชุมชนเป็นทางเลือก การศึกษาอย่างหนึ่งท่ามกลางวิกฤตของระบบการศึกษาปัจจุบัน หรืออีกนัยหนึ่ง การศึกษาในระบบ โรงเรียนเองก็เป็นทางเลือกอย่างหนึ่งในสังคมพหุลักษณะนี้เช่นกัน แทนที่รัฐหรือระบบการศึกษาทางการจะกีดกันเปียดับการศึกษาของชุมชนออกไปจากพื้นที่ทางสังคม นำที่จะหันมาเรียนรู้ ร่วมมือ และเชื่อมโยงการศึกษาของชุมชนที่หลากหลายสอดคล้องกับชีวิตจริงนี้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ สังคมไทย โดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่า “การศึกษาทางเลือก” ของชุมชน มีลักษณะสำคัญคือ

1. เป็นการศึกษาที่มีกลุ่มเป้าหมาย ทั้งผู้เรียนรู้และผู้เกี่ยวข้องหลากหลายวัย คณะเหล่าทั้ง เด็ก ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุ หรือทั้งผู้จัดและผู้เรียนรู้ทำการเรียนรู้ไปพร้อมกัน
2. เป็นการศึกษาที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ เป็นสำคัญ จึงไม่จำกัดอยู่ในสถานที่เฉพาะหรือ อาจไม่มีสถานศึกษา
3. เป็นกระบวนการเรียนรู้ในเนื้อหาที่ไม่ใช่ ปฐมวัยหรือขั้นพื้นฐาน หากแต่เป็นเนื้อหาที่เอา ปัญหาเป็นตัวตั้ง (Problem base ไม่ใช่เอาหลักสูตรเป็นตัวตั้ง (Content base
4. ปรัชญา-เป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ของการศึกษา เน้นการพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่ สมบูรณ์ทั้งกาย ใจ จิตวิญญาณ อันจะทำให้เกิดคุณภาพในความสัมพันธ์กับผู้อื่น
5. กระบวนการเรียนรู้ เน้นการบูรณาการวิธีการกับเนื้อหาเข้าด้วยกันอย่างเป็นองค์รวม เหมาะแก่ผู้เรียน และในกระบวนการนั้นเป็นปฏิสัมพันธ์ที่ทำให้ผู้เรียนรู้และผู้ที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วม อย่างเสมอภาค คือ ทุกคนร่วมเรียนรู้ไปด้วยกัน ไม่ใช่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
6. เนื้อหาการเรียนรู้ สอดคล้องกับปัญหาและชีวิตจริงของผู้เรียน หรือเกิดจากความอยากรู้ ของผู้เรียนเอง และเนื้อหานั้นมีผลทำให้ผู้เรียนรู้ได้พัฒนาตนเองและชุมชนไปพร้อมกัน กล่าวอีกนัย หนึ่งว่าเป็นเนื้อหาที่รับใช้ส่วนร่วม

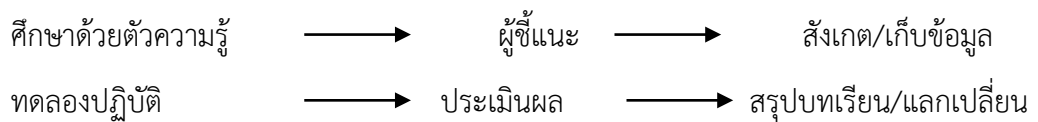
จะเห็นได้ว่า ระบบความรู้การศึกษาทางเลือกมีถึง 80 เปอร์เซ็นต์โดยเปรียบเทียบกับความรู้ ของสถาบันการศึกษา 20 เปอร์เซ็นต์ เพียงแต่ว่าความรู้ชุมชนที่มีมากกว่านี้ไม่ได้ถูกจัดระบบและ

พัฒนาอย่างในระบบทางการ อย่างไรก็ตามก็ดี ความรู้หรือการศึกษาของชุมชนซึ่งเป็นฐานของระบบการศึกษาทางเลือกและเป็นภาคความรู้ขนาดใหญ่ นั้น น่าจะจำแนกได้เป็นสองส่วนใหญ่ ๆ คือ

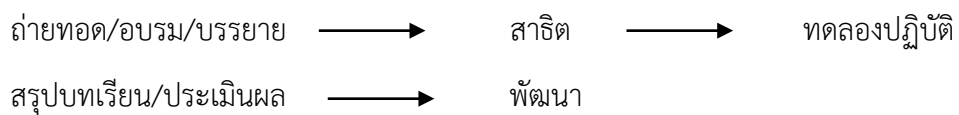
- 1 ส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นและปราชญ์ชาวบ้าน มีระบบการจัดการความรู้ตามธรรมชาติและเน้นตัวความรู้
- 2 ส่วนที่เป็นความรู้ในการแก้ปัญหา ซึ่งมีทั้งส่วนที่ยกระดับไปสู่แบบแผนกับที่ยังไม่ได้พัฒนา มีระบบจัดการความรู้ที่เน้นกระบวนการ

7. รูปแบบและกระบวนการจัดการศึกษาทางเลือก ประมวลได้ดังนี้

ขั้นตอน

กระบวนการ

เครื่องมือ

ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ธรรมชาติ ศิลปะ สื่อ ข้อมูล ประสบการณ์

ซึ่งจะเห็นได้ว่า มีการใช้เครื่องมือที่หลากหลายสัมพันธ์กับประเด็นเนื้อหาที่เรียนรู้ หรือใช้ร่วมกันทั้งเครื่องมือและกระบวนการผสมผสานกันไป

จากการวิเคราะห์ความหมาย แนวคิดการศึกษาทางเลือก ที่มา และเหตุปัจจัยของการเกิดการศึกษาทางเลือก ผู้เขียนขอเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับลักษณะสำคัญของการศึกษาทางเลือก ดังนี้

1. การศึกษาทางเลือกในฐานะคุณค่าและความหมายอันแท้จริงของการศึกษาเรียนรู้

ปัญหาเรื้อรังและรุนแรงในระบบการศึกษาได้เรียกร้องให้เราจะต้องทบทวน วางรากฐานกันใหม่ โดยการลงลึกถึงเรื่องพื้นฐานที่สุด ซึ่งก็คือความหมายอันแท้จริงของ “การศึกษา” เพื่อให้การดำเนินงานปฏิรูปทั้งหลายต่อไปนี้เกิดผลจนถึงระดับ “พลิกเปลี่ยนกระบวนการทัศน์” ได้ เป็นการตั้งทิศทางเอาไว้ให้มันคงถูกต้องเสียตั้งแต่แรกก่อน ลดความล้มเหลวจากการวนเวียนซ้ำรอยความผิดพลาดเดิมๆ อย่างไม่รู้จักจบสิ้น

ตลอดประวัติศาสตร์การศึกษาที่ผ่านมา มีความพยายามที่จะนำเสนอการศึกษาทางเลือก ผ่านกระบวนการคัดค้านผลักดันต่างๆ ที่มุ่งเพื่อการเข้าถึงคุณค่าและความหมายอันแท้จริงของการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งเป็นศักยภาพและเครื่องมือสำคัญในการพัฒนามนุษย์ ดังนั้น หลายแนวคิดหลายวาทกรรมของการศึกษาทางเลือก จึงปรากฏตัวผสมผสานอยู่ในการเคลื่อนไหวปฏิรูปการศึกษากระแสหลัก มาเป็นลำดับทุกยุคทุกสมัย

ในที่นี้ ขอเสนอลักษณะของการศึกษาทางเลือก โดยฐานการพิจารณาจากคุณค่าและความหมายอันแท้จริงของการศึกษาเรียนรู้ ดังนี้

1.1 การศึกษาทางเลือกคือการศึกษาเพื่อพัฒนาความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์

“การศึกษาไม่ใช่แค่ความเป็นพลเมือง ตอบสนองต่อแผนการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐ แต่คือวิถีของการพัฒนาเพื่อให้พ้นจากลัทธิชาตินิยมของลัทธิ ความเห็นแก่ตัว ด้วยมนุษย์จะเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ได้ก็ต่อจากลาภผลของการศึกษาเรียนรู้”

การศึกษาต้องมีศรัทธาต่อมนุษย์ในฐานะชีวิตที่มีทั้งปัญญาและหัวใจ คนทุกคนมีศักยภาพที่จะเรียนรู้และพัฒนาตนไปสู่คุณค่าอันสูงส่ง คือ ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ มีอิสรภาพในทางจิตวิญญาณ มีความสุขและความสร้างสรรค์อย่างเต็มที่ ได้ เพื่อให้พ้นจากความคับแคบของการศึกษาแบบบริโศคนิยมที่มองมนุษย์ในฐานะทรัพยากรเพียงผลิตคนเข้าสู่ตลาดจ้างงาน ภายใต้ค่านิยมการแข่งขันเอารอดเอาเปรียบกัน การละโมภในอำนาจและความมั่งคั่งจนเกินควร

ความเป็นมนุษย์อยู่เหนือวัตถุ ด้วยสามารถเข้าถึงมิติทางนามธรรม ระบบคุณค่า ความรับผิดชอบชั่วดี มนุษย์จึงไม่เพียงแต่มีความสามารถในการเรียนรู้ ฝึกฝนตนเอง ค้นพบและแก้ไขปัญหาต่างๆ ได้ หากยังวินิจฉัยได้ตรงตรง แยกแยะบาป-บุญ ได้ด้วยจากผลของการเรียนรู้ที่ไม่ละเลยมิติทางนามธรรม หรือ มิติทางจิตวิญญาณ

เมื่อเรียนรู้อย่างไม่ขาดหาย การเรียนรู้ก็สามารถนำไปสู่ภาวะที่เรียกว่า **“ปัญญา”** มีความตื่นเบิกบาน ประจักษ์แจ้งในความจริงตามที่เป็นจริง ครอบงำอยู่ในคุณธรรมความดีงาม เกิดวิถีของการดำเนินชีวิตบนความไม่ประสาธ รู้จักประมาณ ไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น

สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 6 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

1.2 การศึกษาทางเลือกคือการศึกษาที่มีความหลากหลาย อันเป็นภาวะตามธรรมชาติ

“การศึกษาไม่ใช่การผลิตซ้ำแบบเครื่องจักร แต่คือความละเอียด ประณีต การถักสานจิตวิญญาณ และศักยภาพการเรียนรู้ในตัวมนุษย์แต่ละคน”

การศึกษาต้องสร้างวิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีของธรรมชาติ ที่คนแต่ละคนย่อมมีความแตกต่างกันไป ทั้งในลักษณะ ลีลา ความถนัด ความสนใจ ความพร้อม รวมถึงสภาพแวดล้อมในวิถีชีวิตครอบครัว โดยที่ทุกคนมีศักยภาพที่จะเรียนรู้อย่างน้อยก็ในทางใดทางหนึ่ง ด้วยการเปิดโอกาสสร้างทางเลือกของการศึกษาเรียนรู้ที่จะทำให้แต่ละคนได้แสดงออก ได้ค้นพบตัวเอง พบทั้งข้อเด่น ข้อด้อย ที่จะต้องส่งเสริมและแก้ไข เกิดพัฒนาการในทางพหุวรรณคดีให้โดดเด่นขึ้นมาอย่างมีความสมดุลกับพัฒนาการด้านอื่นๆ จนสามารถประสบความสำเร็จได้ตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพของตน

การมีความแตกต่างหลากหลายทางการศึกษา ไม่ใช่เรื่องแปลกแยกขัดแย้ง แต่คือหลักการการทำโรงเรียนหรือจัดการศึกษาให้เหมาะสมกับเด็ก ไม่ใช่ทำเด็กให้เหมาะสมกับโรงเรียน สิ่งที่ปราชาญ ชาวบ้านบอกว่า คือการตัดเกือกให้เข้ากับตีน ไม่ใช่ตัดตีนให้เข้ากับเกือก

สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 22 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ

1.3 การศึกษาทางเลือกคือการศึกษาที่สร้างสรรค์องค์ความรู้ที่สมดุลและผสมผสาน

“การศึกษาไม่ใช่การเรียนหนังสือไปตามเล่มใดเล่มหนึ่ง แต่คือการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามให้กับชีวิต ในเนื้อหาสาระที่ครอบคลุมองค์รวมความเป็นทั้งหมดของชีวิต”

การศึกษาต้องนำไปสู่ความรู้เท่าทัน บนพื้นฐานของความสมดุลและการผสมผสานที่กำลังเป็นทิศทางใหม่ของโลกภายหลังการเปลี่ยนแปลง คือการพยายามหลุดออกจากวัฒนธรรมในระบบทุนนิยมเสรีหรือวัตถุนิยมแบบแข่งขันเอารัดเอาเปรียบ รวมทั้งความหลงในการพัฒนาเทคโนโลยีไม่มีขีดสุดจนทำลายธรรมชาติและเกิดภัยคุกคามครอบงำมนุษย์ ด้วยการสร้างสรรค์วัฒนธรรม วิถีชีวิตแบบใหม่ที่ใฝ่หาชุมชนที่สงบ สันติ ในความสัมพันธ์ต่อกันที่มีความเชื่อตรงและความรู้สึกพอเพียง เป็นมิตรต่อตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ

นอกจากความรู้ที่เป็นแกนในทางวิชาการ (อย่าง 8 กลุ่มสาระวิชาตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของกระทรวงศึกษาธิการ ท่านพุทธทาสเสนอให้ใช้ **ธรรมศาสตร์** เป็นแกนของศาสตร์ทั้งปวง กล่าวคือ

“ธรรมะ มี 4 ความหมาย คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ตามกฎธรรมชาติ และผลอันเกิดจากการทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ...ขอให้ศาสตร์ทั้งหลายมาเป็นบริวารของ ศาสตร์ชนิดนี้เถิด มันจะมีก็ศาสตร์ก็ตามใจ สามารถจะเอามาเป็นบริวารของศาสตร์สูงสุดคือ ธรรมศาสตร์”

เช่นเดียวกับพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ยุตโต ขอให้ใช้ “จริยศึกษา” เป็นแกนของแขนงวิชาต่างๆ กล่าวคือ

“ทุกคนจะต้องมีสิ่งหนึ่งที่เหมือนกัน ความต้องการที่เหมือนกันก็คือ ทำอย่างไรจึงจะดำเนินชีวิตอยู่ด้วยดี ทำอย่างไรจึงจะนำวิชาการต่างๆ นั้นไปใช้ประโยชน์ให้ดี นี่คือ จริยศึกษา ถ้าจะเป็นวิศวกรก็ควรเป็นวิศวกรที่ดี มีความรับผิดชอบ ก็ต้องการจริยศึกษา สถาปนิกก็ควรเป็นสถาปนิกที่มีคุณธรรม ก็ต้องการจริยธรรมศึกษา ททางการแพทย์ก็ต้องการแพทย์ที่มีคุณธรรม ก็ต้องมีจริยธรรมเหมือนกัน ฉะนั้น จริยธรรมจึงเป็นวิชาที่ต้องบูรณาการเข้าในทุกวิชา”

นักวิชาการบางท่าน อย่างเช่น ดร. รุ่ง แก้วแดง เสนอว่า จำเป็นจะต้องมีการจัดการศึกษาในลักษณะที่มีความสมดุลระหว่าง **ภูมิปัญญาสากลและภูมิปัญญาไทย** ในสัดส่วนที่ใกล้เคียงกัน สอดคล้องกับนักการศึกษาญี่ปุ่น โยชิฮารุ นากาคาวา ผู้เขียนหนังสือชื่อ “การศึกษาเพื่อความเป็นผู้ดี” ที่เสนอให้พยายามผสมผสานแนวคิดต่างๆ ทั้งทางตะวันตกและตะวันออกเข้าด้วยกัน

นากาคาวาเห็นว่า ภูมิปัญญาตะวันออกอย่างพุทธศาสนา รวมทั้งคำสอนของขงจื้อ เสนอการศึกษาแบบองค์รวมที่ลึกซึ้งกว่าตะวันตก ทางตะวันออกจะสอนว่า ความจริงมี 5 มิติด้วยกัน ได้แก่ ความจริงทางวัตถุ ทางสังคม ทางจักรวาล ความจริงอันไม่มีที่สิ้นสุด และความจริงอันเป็นสากล ดำรงอยู่ทั่วไป ใช้ได้กับทุกสิ่งไม่เลือกกาล หลักสูตรการสอนแบบตะวันตกทั่วไปเน้นความจริง 2 มิติแรก

ส่วนการศึกษาแบบองค์รวมของตะวันตก จะเพิ่มขึ้นอีก 1 มิติ แต่ก็ยังไม่ครอบคลุมสองมิติหลัง เนื่องจากไม่มีประเพณีเรื่องการทำสมาธิและการภาวนา ดังนั้น ถ้ารวมเอาภูมิปัญญาตะวันตก ซึ่งเก่งในความรู้ 2-3 มิติแรก มาร่วมกับภูมิปัญญาตะวันออก ซึ่งมีทักษะในความรู้มิติหลังสุด ก็จะสามารถสร้างหลักสูตรที่ทำให้ผู้เรียนมีการพัฒนาตนอย่างสูงสุดได้

นอกจากนี้ แนวคิดใหญ่ๆ ที่กำลังพัฒนาตัว ก่อรูปเป็นวัฒนธรรมใหม่ในยุคหลังอุตสาหกรรม ที่ควรพิจารณานำมาเป็นสาระการเรียนรู้แก่ผู้เรียน เพื่อให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลกที่กำลังเปลี่ยนแปลงได้อย่างแท้จริง ได้แก่ ความรู้เรื่องนิเวศวิทยา นิเวศวิทยาเชิงลึก ความเป็นองค์กรรวม ความยั่งยืน เกษตรกรรมยั่งยืน เศรษฐกิจชุมชน โลกาภิวัตน์แบบอารียะ สันติภาพและสันติวิธี สิทธิมนุษยชน ศักยภาพมนุษย์ และวัฒนธรรมจิตวิญญาณ (การบรรจบกันของวิทยาศาสตร์กับศาสนา เป็นต้น

สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 23 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 ที่ให้ความสำคัญของทั้งความรู้และคุณธรรม กำหนดให้การศึกษาทุกรูปแบบจะต้องให้มอบคุณค่าความรู้สำคัญที่เสมือนเป็นแกนกลางทุกคนต้องรู้ ได้แก่ ความรู้ในตัวเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับครอบครัว ชุมชน สังคมไทย สังคมโลก ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของสังคมไทยและระบบการเมือง การปกครอง, ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย และการประยุกต์ใช้ภูมิปัญญา, ความรู้และทักษะด้านคณิตศาสตร์ และภาษา โดยเฉพาะภาษาไทย และความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

1.4 การศึกษาทางเลือกคือการศึกษาที่สร้างสรรค์วิถีการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับธรรมชาติ ใน การเรียนรู้มนุษย์

“การศึกษา ไม่ใช่การเรียนรู้แค่ตัวความรู้ แต่คือ การเรียนรู้วิถีการเรียนรู้ เพื่อการก้าวทันการเปลี่ยนแปลงของความรู้ ของโลกและชีวิต ที่ไม่เคยหยุดนิ่ง และทวีความซับซ้อนมากขึ้นทุกที”

การศึกษาต้องสร้างความสุขในการเรียนรู้ เรียนรู้อย่างบูรณาการในองค์กรรวมของชีวิต ผู้รู้กับสิ่ง ที่ถูกรู้ ไม่แยกออกจากกัน วิชาการกับวิถีชีวิตเป็นเนื้อเดียวกัน เรียนรู้จากความเป็นจริง เรียนรู้แล้วนำไปใช้ในชีวิตจริงได้ เกิดความรักในการเรียนรู้ รู้ได้หลากหลาย รู้เชื่อมโยง รู้สร้างสรรค์ รู้ได้ทั้งจากสิ่ง ที่ชอบใจและไม่ชอบใจ สามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเอง และเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต เหล่านี้เป็นต้น

การศึกษาอาจเกิดขึ้นโดยไม่มีผลให้เกิดการเรียนรู้เลยก็ได้ หากเป็นแค่การสอนหนังสือ หรือเรียนเฉพาะข้อมูลความรู้วิชาการ แทนที่จะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นอย่างแท้จริง ภายในแต่ละบุคคล คนทุกคนไม่ว่าเด็กหรือผู้ใหญ่ จะเรียนรู้ได้ดี เมื่อรู้สึกสนุก หรือมีความสุขกับการเรียนรู้ เรื่องนั้นๆ อารมณ์ ความสนุก แรงบันดาลใจ จึงมีความสำคัญเพื่อสร้างความพร้อมต่อการเรียนรู้ รวมทั้งการสร้างให้เกิดความหมายต่อการเชื่อมโยงระหว่างเรื่องที่กำลังเรียนกับประสบการณ์เดิม และ

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีภาคปฏิบัติให้ผู้เรียนได้ลงมือทำอย่างอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงมากที่สุด

การศึกษาควรเปลี่ยนไปเป็นการเรียนรู้ เปลี่ยนจากครูเป็นผู้บอกมา มาเป็นผู้เรียนสามารถสร้างทางเลือกและเรียนรู้ด้วยตนเองได้ คือ เป็นการเรียนรู้ที่เกิดมาจากภายในตัวผู้เรียน และทำให้ “รู้” เพื่อที่จะ “เป็น” (being) ได้มากที่สุด ผู้รู้เป็นอันหนึ่งเดียวกับความรู้หรือสิ่งที่ถูกรู้ ตามความหมายของคำว่า “สิกขา” ในภาษาบาลี

แนวทางของกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับธรรมชาติ ในการเรียนรู้ของมนุษย์ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต ได้อธิบายไว้โดยละเอียด สังเขปความมาให้เห็นเป็นขั้นตอนง่ายๆ ได้ดังนี้

(1) **เกิดฉันทะในความรู้** ความต้องการสำคัญอย่างแรกที่ควรพัฒนาขึ้นก่อน คือ ความต้องการหรือความรักในการเรียนรู้ ทำให้เกิดการเรียนรู้ กลายเป็นความสุขที่ได้รับการตอบสนองความต้องการที่จะได้รู้นั้น

(2) **เรียนรู้ได้จากทุกสิ่ง** เมื่อคนเริ่มเรียนรู้ตอบสนองความต้องการที่จะเรียนรู้ของตนอย่างแท้จริง ก็จะไม่ขึ้นกับความชอบใจหรือไม่ชอบใจ ประสบการณ์หรือสถานการณ์ทุกอย่างล้วนเป็นสิ่งที่จะทำให้การเรียนรู้ได้ทั้งสิ้น และมีความสุขที่ได้ทั้งจากสิ่งที่ชอบใจและไม่ชอบใจ

(3) **ยิ่งยากยิ่งท้าทาย** ขึ้นต่อไป คนจะก้าวไปสู่ความตระหนักรู้ว่า จากสิ่งที่ไม่ชอบใจ สิ่งที่เป็นปัญหาหรือยากลำบาก เรามักเรียนรู้ได้มากกว่าสิ่งที่ยากหรือชอบใจ ทำให้เกิดความสุขได้แม้จากการพบสิ่งที่ยาก พบปัญหาให้แก้ไข

(4) **นำไปเชื่อมโยง** เมื่อเรียนรู้และได้ความรู้มา ก็จะมีความก้าวหน้าต่อไปเรื่อยๆ รู้ว่าคืออะไร เป็นอะไร ทำไมเป็นอย่างนี้ เป็นเพราะอะไร เป็นมาอย่างไร โยงสัมพันธ์ถึงอะไร เอาไปใช้ทำอะไร ฯลฯ และเรียนรู้สิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเพิ่มขยายออกไป เมื่อเรียนรู้หลายอย่างเพิ่มมากขึ้น เห็นความแตกต่าง การเรียนรู้จะเชื่อมโยงไปสู่การมองเห็นว่า อะไรควรจะเป็นอย่างไร ภาวะที่ดีที่ถูกต้องควรเป็นอย่างไร มีความต้องการชนิดใหม่ขึ้นมา คืออยากให้สิ่งนั้นอยู่ในภาวะอย่างหนึ่งที่ ดี ที่เห็นด้วยปัญญา ว่ามันควรจะเป็นเช่นนั้น

(5) **สุขจากการกระทำ การสร้างสรรค์** เมื่อต้องการให้เป็นอย่างนั้น แต่มันยังไม่เป็น ก็เกิดความต้องการต่อไปอีก ความอยากทำให้มันดี มีการสนองความต้องการด้วยการกระทำ เป็นขั้นตอนที่สำคัญมากของการเรียนรู้และพัฒนาคน คือ เกิดความสุขจากการกระทำ เกิดภาวะการณ์สร้างสรรค์

พัฒนาจากการเป็นผู้เรียน ผู้ศึกษาไปเป็นผู้สร้างสรรค์ และจะก้าวหน้ายิ่งขึ้นต่อไปเรื่อยๆ จากการเรียนรู้ ผึกฝน พัฒนาตน ท่ามกลางการลงมือและสร้างสรรค์ไม่มีสิ้นสุด

สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 24 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่กำหนดแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ผึกทักษะการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ การแก้ปัญหา เรียนรู้จากประสบการณ์จริง เกิดการใฝ่รู้ต่อเนื่อง มีการผสมผสานความรู้ด้านต่างๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน จัดให้มีบรรยากาศสภาพแวดล้อมและสิ่งที่เหมาะสมเอื้ออำนวยแก่การเรียนรู้ และจัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ในทุกเวลา ทุกสถานที่

1.5 การศึกษาทางเลือกคือการศึกษาที่ช่วยให้ค้นพบตนเองและนำทางให้ประสบความสำเร็จได้ตามศักยภาพของตน

“การศึกษาไม่ใช่สนามรบของการแข่งขัน แข่งขันคัดออก แต่คือสนามแม่เหล็กที่ดึงดูดทุกคนเอาไว้ ด้วยความเคารพในศักดิ์ศรีและความสามารถของคนทุกๆ คน”

การศึกษาจะต้องเป็นกระบวนการของการพัฒนาเพื่อช่วยสร้างความสุข ความสำเร็จ ให้กับคนทุกคนตามศักยภาพของตัวเอง การศึกษาที่โหดร้าย ก็คือ การศึกษาที่สร้างการแข่งขันและพิพาททำให้คนต้องหดหู่ สิ้นหวัง จากการสูญเสียความมั่นใจในตัวเอง ทั้งๆ ที่ความผิดพลาดมาจากตัวระบบการศึกษา แต่ผู้รับเคราะห์กลับเป็นเด็กๆ ดังเช่น ในเรื่องมาตรฐานคุณภาพ เป็นที่รู้กันว่า โรงเรียนทั้งหลาย โดยเฉพาะในโรงเรียนของรัฐจำนวนมากมีคุณภาพที่ย่ำแย่และไม่มีมาตรฐานที่เท่าเทียมกัน เป็นอย่างนี้มาเนิ่นนาน จนสะท้อนได้ว่า ระบบการศึกษาล้มเหลวในการแข่งขันเพื่อพัฒนาคุณภาพของโรงเรียน แต่กลับกลายเป็นปัญหาของเด็กที่จะต้องแข่งขันกันเอาเป็นเอาตาย เพื่อหาทางให้ได้เข้าเรียนในโรงเรียนที่เชื่อกันว่ามีคุณภาพ เรื่องมาตรฐานเรื่องความทัดเทียม ในคุณภาพการศึกษาที่ไม่มีอยู่จริง ในระบบการศึกษา กลับกลายเป็นตราบาปไปลงโทษเอากับเด็กๆ ที่ไม่สามารถสอบเข้าเรียนโรงเรียนต่างๆ ได้

เรื่องมาตรฐานและคุณภาพ ภายใต้การวัดและประเมินผลการศึกษาที่ผิดพลาดนี้ อาจกล่าวได้ว่าเป็นอาชญากรรมของระบบการศึกษา ด้วยมันเป็นเครื่องมือสำคัญของกระบวนการศึกษาแบบเดิมในกระแสหลัก ที่สร้างความเสียหายและทำลายศักยภาพในการเรียนรู้ของคนที่มีความแตกต่างออกไปจากมาตรฐานกลาง (ที่ผูกตรึงอยู่กับระบบการศึกษาเพื่อการจ้างงาน ทำให้ตลอดทั้งระบบการศึกษาเป็นแต่เพียงการแข่งขัน การกวาดวิชา การแสวงหาความสำเร็จส่วนตน เกิดเป็นระบบการศึกษาที่แปลกประหลาดอย่างยิ่ง คือระบบการศึกษาที่ไม่เข้าใจและไม่รู้คุณค่าของการเรียนรู้ของมนุษย์

แนวคิดและวิธีการในการวัดและประเมินผลการศึกษา จำเป็นจะต้องมีการเปลี่ยนแปลง การศึกษาทุกรูปแบบควรยกเลิกระบบการแข่งขันและพิพาทษาผู้เรียน ซึ่งกลายเป็นการกีดกัน สร้างปม ด้อยและการสูญเสียความมั่นใจในตนเองให้กับคนจำนวนมากมาย เพียงเพื่อจะคัดคนเก่งทางเทคนิค วิชาการจำนวนหนึ่ง เข้าสู่ตลาดการจ้างงาน และละเลยศักยภาพด้านอื่นๆ ของคนที่มีความแตกต่าง ออกไป การวัดและประเมินผลการศึกษาอย่ามเป็นไปในทางเดียวกันกับปรัชญา รูปแบบ สารระ และ วิธีการจัดการการเรียนรู้ จึงจะแสดงผลสัมฤทธิ์ที่แท้จริงได้ โดยหันมามุ่งพิจารณาวัดและประเมินผล จากองค์รวมในคุณลักษณะของผู้เรียน หรือ พัฒนาการตามสภาพจริงของตัวผู้เรียนเป็นสำคัญ อย่าง สอดคล้องกับรูปแบบ สารระ และกระบวนการเรียนรู้ที่จัดและอย่างไม่ยึดติดกับมาตรฐานเพียง มาตรฐานเดียว

แนวทางการวัดประเมินผลการศึกษาภายใต้กระบวนทัศน์ใหม่ เพื่อการสร้างจุดเปลี่ยนทาง การศึกษา อย่างน้อยควรจะต้องยึดหลักใน 5 ประการต่อไปนี้

(1) เป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องให้เห็นพัฒนาการของตัวผู้เรียน อย่างมีความลึกซึ้งใน ผลของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นภายในตัวผู้เรียนอย่างแท้จริง อย่างตระหนักในความแตกต่างกันของทักษะ ปัญหา ความถนัด ความสามารถ ความสนใจตามธรรมชาติของตัวผู้เรียน

(2) ให้ความสำคัญและมีความละเอียดอ่อนต่อการดูแล และพัฒนาผู้เรียนเป็นรายบุคคล

(3) ปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมในการประเมินผลตนเอง เพื่อการได้รู้จักตัวเอง

(4) มีความหลากหลายในวิธีการและเครื่องมือ ทั้งอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ตาม หลักที่ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเป็นการเรียนรู้ และสามารถใช้เป็นประจักษ์พยานแสดงผลการเรียนรู้ได้ ทั้งสิ้น

(5) ใช้กระบวนการการประเมินผลจากสภาพจริงของตัวผู้เรียน ด้วยการสังเกต บันทึก รวบรวมข้อมูล ผลงาน คำถาม ข้อคิดเห็น จากการเรียนรู้และการปฏิบัติงานจริงของตัวผู้เรียน พิจารณาอย่างมีความต่อเนื่อง เห็นตลอดทั้งกระบวนการ มากกว่าเพียงดูจากชิ้นงานหรือการทดสอบ ในขั้นสุดท้าย

คล้ายดังที่ ดร.เฮาว์รด์ การ์ดเนอร์ ผู้คิดค้นทฤษฎีพหุปัญญา (Multiple Intelligence) เคย กล่าวไว้ว่า

“โรงเรียนในอนาคต การลากเส้นแบ่งระหว่างการประเมินผล และหลักสูตรจะมีอย่างเบาบางเท่านั้น...การสอนแบบดั้งเดิมจะถูกแทนที่ด้วยการฝึกหัด ฝึกฝน ในรูปแบบการสอนที่เชื่อมต่ออย่างใกล้ชิด ระหว่างการสอน และการประเมินผล ซึ่งเป็นรูปแบบพหุการประเมินไว้รวมกับกระบวนการเรียนการสอน”

สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 26 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้สถานศึกษาจัดการประเมินผลผู้เรียน โดยพิจารณาจากพัฒนาการของผู้เรียน ความประพฤติ การสังเกตพฤติกรรมการเรียน การร่วมกิจกรรมและการทดสอบ ควบคู่ไปในกระบวนการเรียนการสอนตามความเหมาะสมของแต่ละระดับ และรูปแบบการศึกษา รวมทั้งให้สถานศึกษาใช้วิธีการที่หลากหลายในการจัดสรรโอกาสการเข้าศึกษาต่อ โดยให้นำผลการประเมินในทางพัฒนาการของผู้เรียนมาใช้ประกอบการพิจารณาด้วย

1.6 การศึกษาทางเลือกคือการศึกษาที่เป็นของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน

“การศึกษาไม่ใช่เครื่องแสดงอำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดโดยรัฐ แต่คือสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐานของประชาชนที่จะตัดสินใจเลือกวิถีทางแห่งอนาคตของตนเอง ด้วยตนเอง”

การศึกษาจะต้องทำให้คนอยู่ได้ และอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีในท้องถิ่นของตน ผลสำเร็จของการศึกษาที่แท้จริงจะต้องนำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน-สังคมโดยรวม จากการทำให้อาชีพเป็นของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชน ตั้งแต่ต้นจนถึงผลสุดท้าย

ความผิดพลาดสำคัญข้อหนึ่งในระบบการศึกษาของไทย คือ การทำให้คนทิ้งท้องถิ่น ทิ้งบ้านเกิด กระทั่งอาจถึงขนาดถูกถิ่นฐานผู้คนในพื้นที่เดิมของตน เพราะเป็นการศึกษาที่มุ่งไปสู่ความสำเร็จส่วนตัว จากการเข้ารับใช้ รับจ้างภาคธุรกิจในเมือง มากกว่าจะสามารถสร้างงานสร้างอาชีพขึ้นมาได้เอง มีทักษะวิชาชีพในภาคอุตสาหกรรม-บริการ มากกว่าภาคเกษตรกรรมที่เป็นพื้นฐานทั่วไปของท้องถิ่น จึงยิ่งเรียนสูงก็ยิ่งเลื่อนลอยจากสภาพความเป็นจริงของถิ่นฐาน ยิ่งติดค่านิยมทางวัตถุ ต้องใช้ชีวิตแบบคนเมือง ใช้แรงงานไม่เป็นแล้ว

การศึกษาที่เป็นของชุมชน โดยชุมชน และเพื่อชุมชน จะต้องเริ่มต้นจากความเคารพในภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชน ในฐานะสมบัติล้ำค่าที่จะช่วยให้เรารู้จักตนเอง มีรากหยั่งลงลึกจนเพียงพอต่อการพุ่งทะยานขึ้นไปอย่างไม่หวั่นไหวลงมาง่าย ๆ การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ของชุมชน ภูมิรัฐ ภูมิธรรมของชุมชน องค์ความรู้ต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชน ตลอดจนวิถีชีวิตและภาวะการณ์ที่เป็นจริงอยู่ในปัจจุบัน ในนามของ หลักสูตรท้องถิ่น ก็เพื่อสร้างความภาคภูมิใจและความปักใจที่จะมีส่วนร่วมใน

ชะตากรรมทุกอย่างของบ้านเกิดเมืองนอนของตน เป็นเรื่องพื้นฐานเรื่องแรก ที่จะยืนยันได้ถึงกรมอบ
คืนการศึกษาให้กับชุมชน คึนเด็ก ๆ ลูกหลานให้กับชุมชน

พร้อมทั้ง ตามหลักการของการให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ลำพังเพียงรัฐยอมไม่
สามารถจัดการการศึกษาทั้งหมดของสังคมได้อีกต่อไป ทั้งในแง่การลงทุนในทรัพยากรการศึกษา และ
ในการตอบสนองต่อสิทธิทางการศึกษาของกลุ่มผู้เรียนที่มีความแตกต่างหลากหลายมากขึ้น ในสังคมที่
ทวีความซับซ้อนของรัฐ จำเป็นต้องเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นผู้จัดการศึกษาไปเป็นผู้ดูแล สนับสนุน
และเปิดให้ทุกภาคส่วนในสังคม ทั้งบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กร และสถาบันทางสังคมต่างๆ ได้เข้า
มามีส่วนร่วมรับผิดชอบ จัดการการศึกษาของชาติให้มากที่สุด

เมื่อเอาชุมชนเป็นตัวตั้ง ก็จะได้เห็นได้ถึงภาคภาคส่วนต่างๆ ที่สามารถ เข้ามาสนับสนุน
การศึกษาเรียนรู้ของลูกหลานของเขาได้ ทรัพยากรที่จะระดมเข้ามาช่วยเหลือ ภูมิปัญญา และแหล่ง
เรียนรู้ที่มีอยู่มากมายในท้องถิ่น รวมไปถึงสาระความรู้จากสภาพแวดล้อมที่มีอยู่จะสร้างความหมาย
ให้เห็นประโยชน์ เชื่อมโยงเข้าสู่วิถีชีวิตที่เป็นจริงได้ หลักสูตรท้องถิ่น ยังจะมีส่วนอย่างสำคัญในการ
สร้างแรงกระตุ้น แรงบันดาลใจ ความสนุก ความท้าทาย และโอกาสที่จะได้ทดลอง ฝึกฝนความคิด
ริเริ่ม การสร้างสรรค์และการแก้ไขปัญหา อย่างลงมือทำจริงๆ ไม่ใช่แค่แบบฝึกหัดในกระดาษหรือบน
กระดานดำ

พร้อมกันนี้ ในแง่ของการกำกับ ตรวจสอบ ประเมินหรือประกันคุณภาพการศึกษาทั้งภายใน
และภายนอก ก็จะกลายเป็นเสมือนเรื่องหญ้าปากคอก คือ ไม่ต้องรอให้มีใครที่ไหนที่ไม่รู้จริงมา
ประเมินแบบสองสามวันก็ตัดสินได้แล้ว โดยชุมชนสามารถประเมินได้เอง ประเมินได้ทุกวัน ด้วยเป็น
ลูกหลานของเขาเอง และอยู่ใกล้กันตรงนั้น จะละเอียดไปบ้างก็ไม่นาน แล้วผลตอบแทนกลับเพื่อการ
ปรับปรุง แก้ปัญหา ก็จะตรงและแรง ทำนองเดียวกันกับหากพระในวัดประพฤติไม่ดี ชาวบ้านก็ไม่ใส่
บาตรทำบุญ

สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 8(2) ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้
สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สอดคล้องตามกำหนดในมาตรา 9(6) ของพระราชบัญญัติ
การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กร
เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น สอดคล้องตามกำหนด
ในมาตรา 12 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 นอกเหนือจากรัฐ เอกชน องค์กร
ปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา
สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น มีสิทธิในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐานรวมทั้งสอดคล้อง
ตามกำหนดในมาตรา 27 และมาตรา 28 ของพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ให้

คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรกลาง และสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำหลักสูตรในส่วนที่สอดคล้องกับสภาพชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ หลักสูตรจะต้องมีลักษณะหลากหลาย จัดตามความเหมาะสมของแต่ละระดับ โดยมุ่งเน้นพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้เหมาะสมแก่วัยและศักยภาพ

2. การศึกษาทางเลือกในคุณค่าและความหมายทางปรัชญาการศึกษา

2.1 ในมิติของการเปลี่ยนแปลงวิวัฒนาการ

การศึกษาทางเลือก คือ การมาถึงของสิ่งใหม่ การริเริ่มสร้างความก้าวหน้าใหม่ๆ เมื่อการศึกษาในกระแสหลักเดิมถูกตั้งคำถามอย่างหนักหน่วง เกิดความล้มเหลว และไม่สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัย การศึกษาทางเลือก คือ ความพยายามในการแก้ปัญหา จากการแสวงหา นวัตกรรม วิธีทางใหม่ เพื่อนำเสนอทางออกจากวิกฤตการณ์ต่างๆ ให้เกิดการพัฒนาในก้าวต่อไป อันเป็นไปตามกฎของธรรมชาติ ที่จะต้องมีสิ่งใหม่เข้ามาแทนที่สิ่งเก่า ในลักษณะของวิวัฒนาการ เช่นเดียวกับแนวทางเลือกอื่นๆ เช่น เกษตรกรรมทางเลือก เศรษฐศาสตร์ทางเลือก เทคโนโลยีทางเลือก พลังงานทางเลือก การแพทย์ทางเลือก เป็นต้น

2.2 ในมิติของความแตกต่างหลากหลาย

การศึกษาทางเลือก คือ การจัดการศึกษาที่มีความแตกต่างอย่างสำคัญ ไปจากการศึกษาตามแนวกระแสหลักทั่วไป ความแตกต่างนี้ แสดงออกทั้งในทางกระบวนการทัศน์ หรือ ปรัชญาความเชื่อ เนื้อหา สารและกระบวนการเรียนรู้ วิธีการวัดและประเมินผลการศึกษา ตลอดจนการบริหารจัดการ การศึกษา การมีอยู่ของศึกษาทางเลือก เป็นการยืนยันว่าการศึกษาไม่ใช่เส้นตรงเพียงเส้นเดียว เฉพาะการศึกษาในระบบกระแสหลัก แต่จะต้องมีทางเลือกของการศึกษาเรียนรู้ที่หลากหลาย ที่ทำให้คนแต่ละคนที่มีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ สามารถประสบความสำเร็จได้ตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพของตน ภายใต้ศรัทธาและความเชื่อมั่นในคุณค่าความเป็นมนุษย์ว่าจะสามารถค้นพบศักยภาพในตนได้ในที่สุด แล้วนำมาทำประโยชน์ให้แก่ตนเอง ชุมชน สังคมและโลก

2.3 ในมิติของสิทธิเสรีภาพทางการศึกษาของประชาชน

การศึกษาทางเลือก คือ ความศักดิ์สิทธิ์และความชอบธรรมในสิทธิเสรีภาพทางการศึกษาของประชาชน ซึ่งเป็นสิทธิเสรีภาพขั้นพื้นฐาน บุคคลและครอบครัวพึงมีสิทธิที่จะเลือกรับการศึกษาเรียนรู้

ตามปรัชญาความเชื่อ ความต้องการ และความจำเป็นตามพื้นฐานแห่งชีวิตของตน ครอบครัว และชุมชน トラบที่ไม่ขัดต่อความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีงามของสังคม

3. การศึกษาทางเลือกเมื่อเทียบกับรูปแบบการศึกษาในกฎหมายการศึกษาของชาติ

3.1 การศึกษาทางเลือกร่วมอยู่ในการศึกษาตลอดชีวิต

การศึกษาทางเลือกอยู่ในตลอดเส้นทางของการเรียนรู้ ฝึกฝนและพัฒนา ที่เกิดขึ้นตลอดช่วงชีวิตของบุคคลตั้งแต่เกิดจนตาย เพื่อความเจริญงอกงาม เต็มศักยภาพของบุคคลและสังคม ครอบคลุมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นที่บ้าน สถานศึกษา ที่ทำงาน แหล่งเรียนรู้ ชุมชน สื่อมวลชน ตลอดจนสถานการณ์และกิจกรรมในทุกรูปแบบที่แวดล้อมชีวิตอยู่

3.2 การศึกษาทางเลือก สามารถร่วมอยู่ในการศึกษาในระบบ

ในลักษณะที่เป็นนวัตกรรมของการศึกษาเรียนรู้ ที่มีความแตกต่างไปจากหลักเกณฑ์หรือแบบแผนเดิมทั่วไป เพื่อแก้ปัญหาความคิดตันของการศึกษาในระบบสามารถทำหน้าที่พัฒนาความเป็นมนุษย์ได้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ยกตัวอย่าง เช่น การสร้างสรรค์วิถีการเรียนรู้ที่สอดคล้อง เหมาะสมกับธรรมชาติในการเรียนรู้ของมนุษย์อย่างแท้จริง ตามแนวปรัชญาใหม่ๆ อย่างซัมเมอร์ฮิล มอนเตสเซอร์รี วอลดอร์ฟ วิถีพุทธ พหุปัญญา Brain-based Learning ฯลฯ การสร้างสรรค์สาระหลักสูตรท้องถิ่นจากการมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อให้รู้จัก รัก และช่วยกันดูแลชุมชน การออกแบบกระบวนการเรียนรู้ใหม่ให้สามารถตอบสนองและพัฒนาตามศักยภาพของผู้เรียนอย่างแผนการเรียนรู้รายบุคคล เพื่อเด็กที่มีความต้องการพิเศษ เด็กออกกลางคัน เด็กไร้สัญชาติ เหล่านี้เป็นต้น

3.3 การศึกษาทางเลือกมีลักษณะร่วมกับการศึกษานอกระบบ

ตามนิยามของการศึกษานอกระบบที่ให้ความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการจัดการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยที่เนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม แต่จะต่างจากการศึกษานอกระบบของสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยตรงที่ไม่เน้นเฉพาะการศึกษาผู้ใหญ่หรือผู้ที่พลาดจากการศึกษาในระบบ (ประชากรนอกโรงเรียน โดยจะรวมกลุ่มเป้าหมายทุกวัย ตั้งแต่เด็ก ผู้ใหญ่ และผู้สูงวัย รวมทั้งเด็กในวัยเรียนที่ไม่ต้องการเรียนโรงเรียนปกติ

3.4 การศึกษาทางเลือกมีลักษณะร่วมกับการศึกษาตามอัธยาศัย

ตามนิยามของการศึกษาตามอัธยาศัยที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือ แหล่งความรู้อื่นๆ แต่จะต่างตรงที่มีเจตนาธรรมณ์ หรือ ความตั้งใจของการจัดการศึกษาเรียนรู้ มี กระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้น (แม้ไม่มีหลักสูตรชัดเจน มีการจัดองค์กรในระดับใด ระดับหนึ่ง และเป็น การเรียนรู้ทั้งโดยบุคคล และจากกลุ่มเรียนรู้ร่วมกัน อย่างต้องการให้เป็นอีกระบบ หรืออีกรูปแบบหนึ่ง ของการจัดการศึกษาที่มีความเท่าเทียมกับรูปแบบอื่น ไม่ใช่แค่เรื่องเฉพาะบุคคลที่ตัวใครตัวมัน ต่าง สนใจกันไป

4. การศึกษาทางเลือกเมื่อพิจารณาจากสถานภาพทางกฎหมาย

4.1 สถานศึกษาทางเลือก

สถานศึกษา หมายถึง การดำเนินงานจัดการศึกษาทางเลือกที่มุ่งเน้นกลุ่มเป้าหมายในวัยเรียน โดยส่วนใหญ่เป็นการจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐาน มีความต่อเนื่องและมีแบบแผนใน การจัดการศึกษา อย่างต้องการให้มีวุฒิการศึกษารับรองผลสำเร็จของการศึกษา ที่มีศักดิ์และสิทธิเท่า เทียมกับการศึกษาในระบบกระแสหลัก

สถานศึกษาทางเลือกในสังคมไทยปัจจุบัน อาจแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่

4.1.1 โรงเรียนทางเลือก หมายถึง สถานศึกษาที่มีสถานภาพเป็นโรงเรียนตามที่มีกฎหมาย รองรับแต่ละประเภท ทั้งที่เป็นโรงเรียนของรัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และที่องค์กรชุมชน / องค์กรเอกชนจัดตั้งขึ้น โดยจดทะเบียนเป็นโรงเรียนเอกชน สิ่งที่ยกถึงความเป็นโรงเรียนทางเลือก พิจารณาจากการที่โรงเรียนเหล่านี้แม้จำเป็นต้องจัดการศึกษาภายใต้หลักสูตรและการกำกับควบคุม เข้มงวดของรัฐ แต่ก็พยายามจัดการศึกษาอย่างมีปรัชญาหรือจุดมุ่งหมายโดยเฉพาะของตน และ / หรือ มีการจัดสาระและกระบวนการเรียนรู้ในลักษณะนวัตกรรมที่แตกต่างจากหลักเกณฑ์หรือแบบ แผนในโรงเรียนในระบบกระแสหลักทั่วไป เพื่อให้เป็นไปตามแนวปรัชญาการศึกษาของตน เติมเต็ม ความสมบูรณ์ให้แก่การศึกษาในระบบ หรือ เพื่อแก้ปัญหาความคิดที่ติดตันของการจัดการศึกษาบาง ประการที่มีความสำคัญ ตัวอย่าง เช่น

โรงเรียนของรัฐ ได้แก่ โรงเรียนบ้านท่าสะทอน อ.ชะอวด นครศรีธรรมราช โรงเรียน ขนาดเล็กที่ถูกยุบไปแล้วสองปี แต่ชาวบ้านรวมตัวกันต่อสู้ เรียกร้อง จนได้โรงเรียนคืนมา โดยมีการ

ดำเนินงานใหม่ในลักษณะที่เป็นโรงเรียนชุมชน มีหลักสูตรและการจัดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนอย่างชัดเจน ภายใต้การอุปถัมภ์ค้ำจุนของชุมชน โรงเรียนบ้านน้ำรินพิทยาคม อ.วังทอง พิษณุโลก จัดหลักสูตรและกระบวนการเรียนรู้เป็นพิเศษ เปลี่ยนมาเรียนสัปดาห์ละ 2 วัน เรียนกับคณะครูในชุมชน บูรณาการกับอาชีพในท้องถิ่น เพื่อแก้ปัญหาชักจูงเด็กออกกลางคันให้กลับเข้ามาเรียนใหม่ จนสามารถประสบความสำเร็จได้ตามศักยภาพของตน

โรงเรียนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้แก่ โรงเรียนเทศบาลคุ้มหนองคู เทศบาลนครขอนแก่น นำเอาปรัชญาและกระบวนการเรียนรู้แบบมอนเตสเซอร์รี่มาใช้ในการจัดการศึกษาปฐมวัย จัดหลักสูตรและโครงการ / กิจกรรมอย่างจริงจังในเรื่องพลังงานทางเลือก และการจัดการสภาพแวดล้อมในโรงเรียนและท้องถิ่น

โรงเรียนของเอกชน ได้แก่ โรงเรียนปัญญาวิทย ใช้ปรัชญาและจัดกระบวนการเรียนรู้แบบวอลดอร์ฟ โรงเรียนอมตยกุล ใช้ปรัชญาและจัดกระบวนการเรียนรู้แบบนีโอฮิวแมนนิส เป็นต้น

โรงเรียนขององค์กรชุมชน / องค์กรเอกชน ได้แก่ โรงเรียนหมู่บ้านเด็กใช้แนวคิดซัมเมอร์ฮิล โรงเรียนบ้านอุ่มรักใช้แนวคิดนีโอฮิวแมนนิส โรงเรียนสัมมาสิกขาของกลุ่มอโศก ใช้หลักวิถีพุทธ เป็นต้น ในกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนที่ตอบสนองต่อผู้เรียนที่มีความหลากหลาย มีความต้องการพิเศษ ผู้อยู่ในภาวะยากลำบาก ด้อยโอกาส ไร้สัญชาติ ฯลฯ

4.1.2 ศูนย์การเรียนรู้ขั้นพื้นฐาน หมายถึง สถานศึกษาที่มีสภาพเป็นศูนย์การเรียนรู้ ตามมาตรา 18(3) ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ที่ให้บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบและสถาบันสังคมอื่นๆ มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานบางส่วน สามารถจดทะเบียนเป็นศูนย์การเรียนรู้อย่างมีกฎกระทรวงรองรับแล้ว ได้แก่ ศูนย์การเรียนรู้ของครอบครัวหรือโฮมสคูล ศูนย์การเรียนรู้ของสถานประกอบการ และศูนย์การเรียนรู้ของสถาบันศาสนา แต่ส่วนใหญ่ที่ดำเนินงานโดยองค์กรชุมชน / องค์กรเอกชน ยังไม่มีสถานภาพทางกฎหมายที่สมบูรณ์เพราะยังไม่มีกฎกระทรวงมารองรับ โดยหลายแห่งที่จะใช้ชื่อโรงเรียนหรือศูนย์การเรียนนำหน้าไปก่อน เพื่อบอกจุดมุ่งหมายของความต้องการเป็นสถานศึกษายกตัวอย่าง เช่น โรงเรียนห้องเรียนต้นรักเพื่อเด็กที่มีความต้องการพิเศษ กรุงเทพมหานคร โรงเรียนเด็กม่อนแสงดาว จังหวัดเชียงราย โรงเรียนภูมิปัญญาไทยบ้าน จังหวัด อุบลราชธานี ศูนย์การเรียนรู้เมล็ดดาวกล่อมฝัน จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น

4.1.3 ศูนย์การเรียนรู้ตลอดชีวิต ยังมีการศึกษาทางเลือกภาคประชาชนอยู่อีกมาก ที่ต้องการเป็นสถานศึกษาทางเลือก แต่จะไม่จำกัดเฉพาะจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานให้กับเด็กวัยเรียนเท่านั้น

เป้าหมายจริงๆ ต้องการจัดการศึกษาได้กับทุกกลุ่มทุกวัย ในลักษณะที่เป็นสถานศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต มุ่งเรียนรู้ในเชิงปฏิบัติที่นำไปสู่การแก้ไขปัญหาชีวิตและชุมชนได้จริง หรือมุ่งฟื้นคืนภูมิปัญญาและวิถีชีวิตที่ดีงาม ปัจจุบันมีปัญหาว่ายังไม่มีสถานภาพทางกฎหมายที่ชัดเจนรองรับเช่นกัน ยกตัวอย่าง เช่น โสงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา จังหวัดเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน จังหวัดเชียงใหม่ มหาวิทยาลัยชาวบ้าน จังหวัดบุรีรัมย์ มหาวิทยาลัยศิลปบัณฑิตบ้านศรีวิชัย จังหวัดนครศรีธรรมราช เสมสิกขาลัย กรุงเทพมหานคร โรงเรียนชานา จังหวัดน่าน-สุพรรณบุรี-พะเยา กลุ่มลิเกพื้นบ้าน จังหวัดอ่างทอง เป็นต้น ซึ่งไม่เข้าข่ายทั้งโรงเรียนและศูนย์การเรียนรู้ หากยึดตามนิยามตาม มาตรา 18(2) และ 18(3) ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 จะต้องพิจารณาว่าควร จะแก้ไขหรือเพิ่มเติมในทางกฎหมายอย่างไร เพื่อที่จะรับรองให้ความคุ้มครองและส่งเสริมต่อการจัดการศึกษาทางเลือกของประชาชนในกลุ่มนี้

4.2 แหล่งการเรียนรู้ทางเลือก

แหล่งการเรียนรู้ทางเลือก หมายถึง การดำเนินงานที่มีจุดมุ่งหมายให้ความรู้ ส่งเสริม สนับสนุนเพื่อการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต มากกว่าจะเป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ได้วุฒิการศึกษา โดยที่ไม่ได้จัดตั้งและดำเนินงานโดยหน่วยงานรัฐ แต่เกิดขึ้นและดูแลโดยบุคคล ชุมชน องค์กรและสถาบันทางสังคมต่างๆ ยกตัวอย่างเช่น หอดูดาวเกิดแก้ว จังหวัดกาญจนบุรี พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจำทวี บูรณเขต จังหวัดพิษณุโลก โรงเรียนวัฒนธรรมพ่อครูพัน จังหวัดเชียงใหม่ สถาบันทริภูโยชัยจังหวัดลำพูน ห้องสมุดเด็ก สมาคมไทสร้างสรรค์ จังหวัดขอนแก่น ศูนย์เทคโนโลยีเพื่อสังคม มูลนิธิข้าวขวัญ จังหวัดสุพรรณบุรี เป็นต้น ปัญหาของกลุ่มนี้ก็คือ แม้จะสร้างประโยชน์ช่วยเติมเต็มให้แก่ผู้เรียนของการศึกษาในระบบและผู้สนใจเป็นอย่างมาก ในฐานะครูภูมิปัญญาช่วยสอนบ้าง บุคลากรและทรัพยากรสนับสนุนการจัดการศึกษาบ้าง แหล่งอบรมเรียนรู้ดูงานบ้าง แต่กลับไม่ได้รับการดูแลสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องที่รับผิดชอบเท่าที่ควร

โดยสรุปแล้วลักษณะสำคัญของการศึกษาทางเลือกจากที่กล่าวมา มีดังนี้

1. เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ในลักษณะผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้สามารถเรียนรู้ได้ตามความต้องการ และความสนใจที่หลากหลาย ที่ทำให้แต่ละคนที่มีความแตกต่างกันโดยธรรมชาติ สามารถประสบความสำเร็จได้ตามธรรมชาติ และเต็มศักยภาพของตน
2. เป็นการศึกษาที่มีหลากหลายรูปแบบ จะเป็นรูปแบบที่สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้เรียน และกระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งเนื้อหาสาระที่เรียนรู้

3. เป็นส่วนหนึ่งส่วนใด แยกส่วน หรือเป็นการศึกษาที่รวมรูปแบบการศึกษาทุกรูปแบบเข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย หรือลักษณะร่วมและแตกต่างของการศึกษาทางเลือกร่วมกับการศึกษาตลอดชีวิต

4. การศึกษาทางเลือกมีหลักการสำคัญร่วมกัน คือ การมีวิธีการเรียนรู้ที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วม และเสริมสร้างทักษะจากการปฏิบัติจริงผ่านกระบวนการที่สอดคล้องกับธรรมชาติ ทรัพยากรที่มีอยู่ และวิถีชีวิตของชุมชน ซึ่งการศึกษาทางเลือกจะเป็นการศึกษาของชุมชนอย่างแท้จริง

5. กลุ่มเป้าหมายคือ ประชาชนทุกคนมีสิทธิและเสรีภาพในการได้รับการศึกษา

6. ไม่มีโครงสร้างของระบบที่แน่นอนตายตัว สามารถยืดหยุ่นและเปลี่ยนแปลงได้ตามความเหมาะสม

7. สถานศึกษาและแหล่งเรียนรู้การศึกษาทางเลือก อาจเป็นได้ทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ในทุกระดับการศึกษา

8. มีความเป็นอิสระในการดำเนินการจัดการศึกษา

บทที่ 6

ทางเลือกของทางเลือก: การศึกษาทางเลือกในประเทศไทยและต่างประเทศ

การศึกษาทางเลือกในประเทศไทย

งานวิจัยของสุชาติ จักรพิสุทธิ์ และคณะ (2548 เรื่อง “การศึกษาทางเลือก: ฐานข้อมูลและการวิเคราะห์” ได้เน้นถึงความมีอยู่จริงของการศึกษาทางเลือกในสังคมไทย โดยได้สำรวจและจัดทำฐานข้อมูล ทะเบียน (Directory ชุมชน กลุ่ม องค์กร กิจกรรม และกระบวนการเรียนรู้ที่มีอยู่ ในขอบข่ายการศึกษาทางเลือก ของประชาชนในปริมณฑล ทั่วประเทศไทย โดยได้นำเสนอโดยจัดแบ่งการศึกษาทางเลือกออกเป็น 7 ฐานการเรียนรู้ ได้แก่

1. การศึกษาทางเลือกที่จัดโดยครอบครัว หรือ Home School

การจัดการศึกษาโดยครอบครัว หรือที่เรียกว่า “โรงเรียนในบ้าน” หรือ “บ้านเรียน” ของประเทศไทย ครอบคลุมทั้งครอบครัวเดี่ยวและกลุ่มครอบครัวหรือเครือข่าย อาจสรุปได้ว่า คือกิจกรรมการศึกษาหรือการเรียนการสอนที่พ่อแม่-ผู้ปกครอง จัดขึ้นสำหรับเด็กที่เป็นสมาชิกของครอบครัว มีทั้งแบบที่พ่อแม่รับผิดชอบโดยตรง โดยการนำเด็กออกจากโรงเรียนมาจัดการศึกษาเอง หรือมีข้อตกลงร่วมกับครอบครัวอื่นๆ หรือจัดบางวิชาร่วมกับโรงเรียน ทั้งนี้ครอบครัวบ้านเรียนที่จัดการศึกษาให้เด็ก จะมีทั้งแบบมีหลักสูตรแบบแผนการเรียนการสอน และแบบไม่มีหลักสูตร โดยเฉพาะที่จัดให้เด็กเล็ก มักเป็นแบบไม่มีหลักสูตร แต่เน้นการเรียนรู้ท่ามกลางสถานการณ์ของครอบครัว การจัดการศึกษาโดยครอบครัวในสังคมไทย ยังอิงอาศัยเครือข่ายและสถาบันศาสนาได้ค่อนข้างมาก และมีรูปแบบ กระบวนการที่หลากหลาย ซึ่งอาจไม่สามารถจัดทำหลักสูตรมาตรฐานแห่งชาติ

พบว่าครอบครัวที่จัดการศึกษาให้ลูกโดยลำพัง มักไม่ประสบความสำเร็จคือทำได้ไม่ตลอดรอดฝั่ง เนื่องจากต้องลงทุนทางด้านเวลาและทรัพยากรการเรียนรู้ให้ลูกเป็นอย่างมาก ในขณะที่ครอบครัวเครือข่ายสามารถแบ่งปันทรัพยากรและช่วยเหลือกันได้มากกว่า

ครอบครัวบ้านเรียนในประเทศไทย อาจมีดีกรีความแตกต่างแยกย่อยไปตามปรัชญาความเชื่อ ความสนใจของแต่ละครอบครัว ประเด็นที่บ่งชี้ว่าเป็นครอบครัวบ้านเรียนหรือไม่ จึงอยู่ที่

ครอบครัวจะนิยามตนเองเป็นครอบครัวบ้านเรียนและจัดแจงทะเบียนไว้กับสำนักงานเขตการศึกษาหรือไม่

2. การศึกษาทางเลือกที่อิงกับระบบรัฐ

ได้แก่ โรงเรียนในระบบที่จัดกระบวนการเรียน การสอนแบบเน้นความรู้เชิงประสบการณ์ และการปฏิบัตินอกตำราเรียนหรือนวัตกรรมการเรียนรู้

โรงเรียนในระบบที่มีการเรียนการสอนในเชิงการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้แก่ผู้เรียน ส่งเสริมศักยภาพตามความแตกต่างของผู้เรียน มีการทดลอง ปฏิบัติ และการจัดสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ เป็นที่น่าสังเกตว่า โรงเรียนในระบบที่บูรณาการแนวการศึกษาทางเลือกเข้ากับหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนนั้น รับเอาแนวคิดในเชิงนวัตกรรมการเรียนรู้จากตะวันตกเป็นส่วนใหญ่ ในขณะที่แนวคิดตะวันออกมีสัดส่วนที่น้อยกว่า และแนวคิดจากสังคมไทยเองจัดว่ามีเป็นส่วนน้อยที่สุด

3. การศึกษาทางเลือกสายครุภูมิปัญญา

แม้ว่าแต่เดิมนั้นองค์ความรู้ด้านภูมิปัญญาไทยจะมีการสืบทอดกันในครอบครัวและชุมชนเป็นสำคัญ แต่ผลจากความเปลี่ยนแปลงในสังคมไทยทุกด้านและวิกฤตปัญหาทางการศึกษาที่ทำให้เยาวชนและผู้จบการศึกษาในระบบสมัยใหม่สมათานเอาแนวคิดบริโภคนิยมและวิถีตะวันตกมาอย่างเต็มตัว โดยละทิ้งคุณค่าและภูมิปัญญาของท้องถิ่นไทย ทำให้ผู้รู้ในท้องถิ่นหรือที่เรียกว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” ในปัจจุบันเกิดสำนึกความต้องการที่จะถ่ายทอดและกระตุ้นให้คนรุ่นใหม่เกิดความเข้าใจ ได้เรียนรู้และสืบทอดองค์ความรู้ที่ตนมีอยู่ในหลายพื้นที่ เริ่มต้นจากการสืบทอดความรู้ในแวดวงครอบครัวและเครือญาติก่อนแล้วขยายไปสู่ความสนใจของประชาชนในระแวกท้องถิ่น ซึ่งอาจมีทั้งเด็ก เยาวชน หรือผู้ใหญ่ ซึ่งความรู้ในแนวภูมิปัญญาสมุนไพร การช่าง นาฏศิลป์ ผู้เรียนสามารถฝึกฝนเรียนรู้ไปใช้ประกอบอาชีพและเพิ่มรายได้ จึงมีผู้นิยมและขยายตัวอย่างรวดเร็ว ส่วนองค์ความรู้ด้านการจัดการทรัพยากร สวัสดิการ-ออมทรัพย์ การอนุรักษ์ทรัพยากร มักเป็นการเรียนรู้และสืบทอดกันทางแนวคิดและสืบทอดด้วยกิจกรรมสาธารณประโยชน์

ดังนั้น การศึกษาทางเลือกสายครุภูมิปัญญา ได้แก่ พ่อครู แม่ครู ปราชญ์ชาวบ้าน ที่สังกัดกลุ่มเครือข่าย และดำเนินการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ชนรุ่นหลังทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่ายในความรู้ด้านศิลปะ การช่าง การแพทย์พื้นบ้านและสมุนไพร การอ่านเขียนอักษรโบราณ นาฏศิลป์ พื้นบ้าน เป็นต้น

4. การศึกษาทางเลือกสายศาสนธรรม

เป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยยึดหลักเนื้อหาทางพุทธธรรม และการพัฒนาโลกภายใน (ตัวตน ไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ โดยมีการค้า เน้นการในศาสนสถานหรือในชุมชน หรือในสถานที่ที่มีการจัดสิ่งแวดล้อม หรือโดยผ่านตัวผู้จัดที่เป็นนักบวชในศาสนาหรือนิกายนั้นๆ หรือโดยการจัดตั้งขึ้นเป็นสถาบัน ซึ่งบางแห่งเป็นการจัดตั้งโดยรัฐ อาทิ โรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ บางแห่งเป็นความร่วมมือของชุมชนเอง อาทิ โรงเรียนปอเนาะห์ โบสถ์คริสต์หลายแห่ง สถานปฏิบัติธรรม-สมาธิในแนวทางต่างๆ เป็นต้น

เนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนรู้ก็มีความแตกต่างกันไปตามจุดเน้นของแต่ละสำนักแต่ละแนวทาง โดยบางแห่งเคร่งครัดทางด้านศีล อันหมายถึงวินัยในการฝึกตนผ่านกิจกรรมงานในชีวิต หรือจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้กิจกรรมต่างๆเป็นเครื่องมือ ที่เด่นชัดคือ สันตือโสภ ซึ่งมีการเสนอแนวคิดลดการบริโภคเพื่อไม่เบียดเบียนโลกและชีวิตอื่น ผ่านกิจกรรมการอุทิศตนในงานสาธารณะในนาม “ชมรมมังสวิรัตแห่งประเทศไทย” ที่มีสาขาทั่วประเทศ การทำเกษตรปลอดสารพิษ และการผลิตสื่อเผยแพร่ รวมถึงการจัดตั้งโรงเรียนของตนเองขึ้น เช่น พุทธสถานสาธิตโสภ โรงเรียนสัมมาสิกขา

ส่วนตัวอย่างที่มีจุดเน้นไปทางด้านการเรียนรู้ปริยัติธรรม (ไม่นับวิทยาลัยสงฆ์ที่รัฐจัดตั้งขึ้นได้แก่ สำนักสงฆ์ที่จัดการศึกษาระดับสามเณรเอง สถานปฏิบัติธรรมหลายแห่ง หรือในส่วนที่เน้นปรัชญาพุทธและกระบวนการทางปัญญา เช่น การไตร่ตรอง การปฏิบัติสมาธิ ได้แก่ สวณโมกขลาธารม ตัวอย่างที่มีจุดเน้นในทางปฏิบัติคือการฝึกสมาธิแก่ประชาชนทั่วไปเป็นสำคัญ คือ วัดพระธรรมกาย และตัวอย่างที่ประสมประสานทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิบัติ คือสาวิกาสิกขาลัย ซึ่งเป็นการศึกษาสำหรับนักบวชหญิงในมูลนิธิเสถียรธรรมสถาน นอกจากนี้ ยังมีตัวอย่างวัดป่าสุคะโต ซึ่งทั้งจัดการศึกษาด้านปริยัติธรรมแก่สงฆ์ กับทั้งจัดในแนวฝึกปฏิบัติสมาธิแก่ประชาชนผู้สนใจทั่วไป

จะเห็นได้ว่าการศึกษาทางเลือกสายศาสนธรรม เป็นการจัดกระบวนการการเรียนรู้แก่สมาชิกในสังกัด ทั้งแนวเศรษฐกิจพอเพียง การต่อต้านบริโภคนิยม การปฏิบัติสมาธิหรือการปฏิบัติธรรมในแนวทางต่าง ๆ หลากหลายตามความเชื่อ แต่ละสำนักและก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ผู้เข้าร่วม

5. การศึกษาทางเลือกที่เป็นสถาบันนอกระบบรัฐ

ได้แก่ กลุ่มกิจกรรมทางการศึกษาที่มีเจตนาในการจัดกระบวนการวิชาความรู้แก่กลุ่มเป้าหมายของตนทั้งแบบเสียค่าใช้จ่ายและไม่เสียค่าใช้จ่าย โดยเห็นว่าการศึกษาในระบบที่มีอยู่ไม่สามารถพัฒนา

ศักยภาพของบุคคลหรือชุมชนได้เต็มที่ จำเป็นต้องเสริมเติมเนื้อหาและกระบวนการอีกแบบหนึ่ง เช่น สถาบันการเรียนรู้ขององค์กรพัฒนาเอกชน ศูนย์ ชมรมฯ มีข้อสังเกตคือ กลุ่มการศึกษาประเภทนี้มักใช้ชื่อเป็นสถาบันหรือใช้ชื่อที่เลียนแบบสถาบัน โดยมีนัยของการประกาศศักดิ์ศรีและสิทธิการจัดการศึกษาของภาคประชาชน เช่น โรงเรียนไต้ร่มไม้ มหาวิทยาลัยเที่ยงคืน มหาวิทยาลัยชุมชนปักษ์ใต้ สถาบันหรือภูโยช สภาวิทยาลัย สถาบันพัฒนาศักยภาพชุมชน เสมสิกขาลัย โรงเรียนชุมชนอีสาน โรงเรียนโรงงาน โรงเรียนชวนา สถาบันชุมชนเกษตรกรรมยั่งยืน ศูนย์วิจัยและอบรมศาสนาและวัฒนธรรมชุมชน เป็นต้น

การศึกษาทางเลือกที่เป็นสถาบันนอกภาครัฐนี้ มีศักยภาพความเป็นไปได้ที่จะเป็น “ศูนย์การเรียนรู้” ตามมาตรา 18(3) ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติมากที่สุด เนื่องจากเป็นกลุ่มการศึกษาที่มีโครงสร้างการจัดตั้งมากที่สุดในบรรดาฐานการเรียนรู้ทั้งหมด และมีแบบแผนการจัดการ มีการพัฒนาองค์ความรู้และยกระดับเป็นหลักสูตร มีกระบวนการถ่ายทอดที่เป็นระบบ

6. การศึกษาทางเลือกของกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรม

เป็นภาคการเรียนรู้ที่กว้างขวางหลากหลายมากที่สุด เนื่องจากลักษณะสำคัญในกระบวนการเรียนรู้แบบชาวบ้านนั้นเป็นแบบปฏิบัตินิยม (Pragmatism) ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้จากรูปธรรม (perception) ซึ่งปราชญ์ชาวบ้านเปรียบเปรยว่าเป็น “การทำให้อยู่ให้เห็น เป็นตัวอย่าง” การศึกษาทางเลือกของกลุ่มการเรียนรู้ผ่านกิจกรรมในชุมชน พบว่าส่วนใหญ่เป็นกิจกรรมด้านการงานอาชีพ เช่น การพัฒนาผลผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์ กิจกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิต เช่น การออมทรัพย์ สวัสดิการชุมชน การฟื้นฟูวัฒนธรรม-ภูมิปัญญา-ทรัพยากรธรรมชาติ การเรียนรู้เรื่องสมุนไพร-การแพทย์พื้นบ้าน และการเกษตรปลอดสารเคมี การดูแลเด็กและเยาวชน การฟื้นฟูผู้ป่วยเอดส์ การป้องกันยาเสพติด การจัดการชุมชน เป็นต้น

7. การศึกษาทางเลือกผ่านสื่อการเรียนรู้และแหล่งเรียนรู้

เป็นรูปแบบการศึกษาทางเลือกที่สอดคล้องกับความหมายของแหล่งเรียนรู้ตามมาตรา 25 ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ทั้งนี้เทคโนโลยีและระบบสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ จะเป็นแหล่งสร้างและใช้ความรู้แก่ผู้ต้องการเรียนรู้ได้อย่างดี ทั้งหนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ รวมถึงสื่อเว็บไซต์ ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ แหล่งท่องเที่ยว ถือเป็นเงื่อนไขทางสังคมของการศึกษาที่ย่อมให้การเรียนรู้ใน

ระดับใดระดับหนึ่ง มีผลในการเสริมสร้างจิตพิสัยใฝ่เรียนรู้แก่คนในสังคม ที่จะต้องส่งเสริม แผ่ขยายให้มากขึ้น ๆ ตัวอย่างเช่น

7.1 รายการโทรทัศน์สำหรับเยาวชน “ทุ่งแสงตะวัน” ของคุณนิรมล เมธีสุวกุล ซึ่งออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ช่อง 3 ทุกเช้าวันเสาร์ เป็นอีกรายการหนึ่งที่ยืนยงมายาวนานกว่า 20 ปี และสามารถสร้างแรงจูงใจในสำนึกรักษ์ธรรมชาติแก่เยาวชนจำนวนมากไม่น้อย แม้ว่าจะประสบปัญหาที่ไม่สามารถสร้างผลกำไรได้เพียงพอก็ตาม

7.2 นิตยสาร “สารคดี” ซึ่งเป็นนิตยสารรายเดือนที่นำเสนอสาระด้านชีวิต สิ่งแวดล้อม และความรู้ยุคใหม่ มากกว่า 20 ปี เป็นนิตยสารที่ผู้อ่านแต่ละรุ่น มีการสืบทอดการเป็นแฟนนิตยสารอย่างต่อเนื่อง เนื้อหาที่นอกจากให้การเรียนรู้ในเรื่องใดเรื่องหนึ่งแก่ผู้อ่าน ยังเป็นแหล่งค้นคว้าและอ้างอิงของผู้ใฝ่เรียนรู้จำนวนมาก

7.3 ศูนย์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขององค์การวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (อพวทช. ที่จังหวัดปทุมธานี ซึ่งเป็นศูนย์การเรียนรู้ที่ทันสมัยเทียบเท่าระดับโลก มีอุปกรณ์การเรียนรู้และเครื่องมือวิทยาศาสตร์ประยุกต์ นิทรรศการทั้งแบบถาวรและหมุนเวียน การบรรยายทางวิชาการ กิจกรรมค่ายวิทยาศาสตร์ เป็นต้น

7.4 อุทยานประวัติศาสตร์หลายแห่ง เช่น สุโขทัย อโยธยา เป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ในแนวประจักษ์ โดยมีสิ่งแสดงและเอกสารเผยแพร่ ที่ให้การเรียนรู้ด้านเนื้อหา นอกเหนือจากการเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นมรดกของชาติ

7.5 พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านอีกหลายแห่ง ที่ริเริ่มและดำเนินการโดยเอกชน ชุมชน หรือมูลนิธิ ตัวอย่างเช่น พิพิธภัณฑ์ชาวบ้านชุมชนวัดเกต จ.เชียงใหม่ พิพิธภัณฑ์ยี่สาร จ.สมุทรสาคร พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจันทวี จ.พิษณุโลก เป็นต้น

อีกทั้งยังมีห้องสมุดดีๆ บางแห่ง และหอศิลป์ ทั้งของเอกชนและราชการ ซึ่งมีข้อสังเกตว่าหอศิลป์ของเอกชนจัดได้น่าสนใจมากกว่าของราชการ หากว่ารัฐเห็นความสำคัญของการลงทุนทางการศึกษาเพื่อเพิ่มศักยภาพของผู้เรียน นอกเหนือจากเม็ดเงินงบประมาณ รัฐควรพิจารณาด้านการส่งเสริม สนับสนุนแหล่งเรียนรู้อันหลากหลายเหล่านี้ให้เพิ่มขึ้น ทั้งในทางปริมาณและคุณภาพ

การศึกษาทางเลือกในต่างประเทศ

การจัดการศึกษาทางเลือกในต่างประเทศ พบว่า มีการจัดการศึกษาทางเลือกอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา จะพบเห็นได้มากมายในแทบจะทุกทวีป ไม่ว่าจะเป็นทวีปยุโรป อเมริกา ออสเตรเลียและเอเชีย เป็นต้น อีกทั้งในงานวิจัยการศึกษาทางเลือกในกลุ่มประเทศเอเชียแปซิฟิก ก็ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาทางเลือกและมีการนำเสนอกรณีศึกษาในประเทศต่าง ๆ อาทิเช่น ประเทศโบลิเวีย ออสเตรเลีย เนเธอร์แลนด์ อเมริกา เดนมาร์ก และไทย (Nakata, 2007

การศึกษาทางเลือกในแต่ละประเทศ อาจจะใช้ชื่อแตกต่างกันไป ในหลาย ๆ ประเทศแทบจะไม่ใช่คำว่าการศึกษาทางเลือกเลยในระบบการศึกษาที่จัดโดยรัฐ โดยส่วนใหญ่พบว่า การศึกษาทางเลือก จะใช้คำว่า Free School หรือ Democratic School, Independent School

มีประเด็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งก็คือ ยังมีความเข้าใจสับสนและคลาดเคลื่อนในหลายประเทศที่ใช้แนวทางการจัดการศึกษาทางเลือก ในลักษณะที่จัดให้กับเด็กพิเศษ เด็กมีปัญหา โรงเรียนคาทอลิก และโรงเรียนเอกชนต่าง ๆ ทำให้การศึกษาทางเลือกถูกมองว่าเป็นการศึกษาที่จัดในลักษณะพิเศษเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะการให้ลุล่วง ซึ่งผิดวัตถุประสงค์หลักของการจัดการศึกษาทางเลือกอย่างสิ้นเชิง จึงได้มีการกำหนดกรอบอย่างกว้าง ๆ ของแนวคิดการศึกษาทางเลือก เพื่อให้เข้าใจตรงกันดังนี้คือ

1. ในเชิงปริมาณ การศึกษาทางเลือกเป็นทางเลือกที่เหมาะสมของสังคมตามทัศนะของกลุ่มที่มีความเห็นที่มีความเห็นต่างจากการศึกษากระแสหลัก กลุ่มเหล่านี้อาจเป็นตัวบุคคล คณะบุคคล หรือองค์กรก็ได้ แต่จะต้องมีคุณลักษณะโดยพื้นฐานแตกต่างไปจากระบบการศึกษากระแสหลัก ไม่จำกัดว่ามีปรัชญาการศึกษาใด

2. ในเชิงคุณภาพ จากการมองในเชิงปริมาณแต่มีลักษณะเคลื่อนไหวและเป็นพลวัต ก่อให้เกิดกรอบความคิดในเชิงคุณภาพ ซึ่งมีความสัมพันธ์ยิ่งยวดกับช่วงเวลาในปัจจุบันที่สังคมมีลักษณะของการแยกส่วน ระบบการศึกษาล้มเหลว แข็งตัว ไม่ยืดหยุ่น ไม่ตอบสนองต่อความหลากหลายของสังคม

เหตุผลดังกล่าวข้างต้นชี้ให้เห็นว่า การจัดการศึกษาทางเลือกเป็นประเด็นสำคัญยิ่งที่ควรจะได้ทำความเข้าใจและศึกษาลักษณะของการจัดการในประเทศต่าง ๆ ที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เพื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบ และนำมาใช้ประโยชน์ต่อการจัดการศึกษาทางเลือกในประเทศไทยได้ (Nakata, 2007 and Jones, 2008

1. ประเทศสหรัฐอเมริกา

ระบบการศึกษาของสหรัฐอเมริกา เป็นระบบที่แต่ละรัฐเป็นอิสระจากกัน ปัจจุบันมีทั้งหมด 50 รัฐ และไม่ได้ขึ้นกับรัฐบาล แต่ละรัฐมีกฎหมายการศึกษาภาคบังคับแตกต่างกันไป และมีการพัฒนาในด้านต่าง ๆ อย่างก้าวหน้าไม่ว่าจะเป็นวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และวิทยาการต่าง ๆ ระบบเศรษฐกิจอยู่ในระดับแนวหน้าของโลก มีอิทธิพลต่อประเทศต่าง ๆ อย่างมากระบบการศึกษาของสหรัฐอเมริกาแบ่งออกเป็น

1 การศึกษาในระดับประถมศึกษา โรงเรียนประถมศึกษาจะเริ่มตั้งแต่อนุบาลจนถึงประมาณเกรด 4-5 ส่วนใหญ่แล้ว เด็กที่เข้าเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับจะเข้ารับการศึกษารัฐบาล เพราะไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียน

โดยทั่วไปแล้วเขตพื้นที่การศึกษาของโรงเรียนจะเป็นผู้กำหนดหลักสูตรและตำราเรียน ซึ่งจะสะท้อนมาตรฐานการเรียนการสอนของรัฐ

2 การศึกษาในระดับมัธยมศึกษา

แบ่งเป็น Middle School ซึ่งจะสอนตั้งแต่เกรด 6-9 (มัธยมศึกษาตอนต้น)

High School จะสอนตั้งแต่เกรด 9 ไปจนถึงเกรด 12 (มัธยมศึกษาตอนปลาย เมื่อจบการศึกษาแล้วสามารถเข้าศึกษาต่อที่สถาบันอุดมศึกษาได้

3 การศึกษาในระดับอุดมศึกษา

สำหรับระดับอุดมศึกษาในสหรัฐอเมริกา มหาวิทยาลัยและวิทยาลัยของเอกชนมีจำนวนมากกว่ามหาวิทยาลัยของรัฐ แต่จำนวนนักศึกษาของรัฐรวมกันแล้วมีจำนวนมากกว่าในมหาวิทยาลัยเอกชน สหรัฐอเมริกามีวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยรวมกันทั้งหมดประมาณ 4,352 กว่าแห่ง แต่ละแห่งมีการดำเนินการเป็นอิสระ

แต่ละสถาบันจะมีเกณฑ์การรับนักศึกษาใหม่ของตนเอง อาจจะใช้คะแนน SAT Reasoning Test หรือ ACT American College Test หรืออาจจะใช้คะแนนเฉลี่ยในระดับมัธยมปลายประกอบ ในกรณีของโรงเรียน Waldorf หรือเด็กที่เรียนในลักษณะ Home School อาจจะใช้คุณสมบัติอื่น ๆ ของผู้เรียนประกอบกับผลการเรียน

การขยายตัวของการศึกษาทางเลือกในประเทศสหรัฐอเมริกา

พัฒนาการของการศึกษาทางเลือกของสหรัฐอเมริกาในระยะแรกเป็นเรื่องของการต่อสู้หาความคิดระหว่างกลุ่มที่ต้องการให้การศึกษาเป็นแบบเดียวกันทั่วทั้งระบบ เพื่อตอบสนองต่อเป้าหมาย

การจัดระเบียบสังคมและการผลิตทางเศรษฐกิจกับกลุ่มที่เห็นว่าสิทธิพลเมือง คือ การเคารพในปัจเจกภาพของ แต่ละคน

ในสหรัฐอเมริกา มีการเคลื่อนไหวของกลุ่มการศึกษาทางเลือกที่เป็นไปอย่างแพร่หลายเป็นช่วง ๆ จนถึงปี ค.ศ. 1970 ยังมีโรงเรียนทางเลือกเพียงไม่กี่โรงเรียน ในระยะแรกเป็นเพียงสถานศึกษาสำหรับเด็กที่มีปัญหาจากการเรียนในระบบเดิม แต่ในระยะหลังมีการขยายตัวของการศึกษาทางเลือกเพิ่มขึ้นทำให้มีโรงเรียนในแนวนี้นับพันแห่ง และมีหลากหลายประเภท เช่น Montessori School Waldorf Democratic School Progressive School Krishnamurti School

2. ประเทศออสเตรเลีย

ประเทศออสเตรเลียเป็นประเทศที่มีขนาดใหญ่เป็นอันดับที่ 6 ของโลกแต่มีประชากรเพียง 20 ล้านคน มีการปกครองในรูปสหพันธรัฐในเครือจักรภพอังกฤษ ประกอบไปด้วย 6 รัฐ และ 2 เขตปกครองตนเอง มีกฎหมายของตนเอง และมีกฎหมายของรัฐบาลกลางด้วย

ออสเตรเลียให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอย่างมาก ถือเป็นสิทธิที่เด็กทุกคนจะต้องได้รับการศึกษาที่มีคุณภาพ

แม้ว่าระบบการศึกษาของรัฐแต่ละรัฐจะมีลักษณะร่วมกันเป็นส่วนใหญ่แต่ขณะเดียวกัน ระบบการศึกษาทั้ง 6 รัฐ และ 2 เขต ก็มีข้อแตกต่างกันในหลายประเด็น เช่น ระบบการสอบ กระบวนการประเมินผล เป็นต้น

เกณฑ์การศึกษาภาคบังคับของแต่ละรัฐก็มีความแตกต่างกันไป แม้ว่าทุกรัฐจะกำหนดให้เด็กต้องเข้าเรียนได้เมื่ออายุ 6 ขวบ แต่ระยะเวลาของภาคการศึกษาของแต่ละรัฐก็แตกต่างกันซึ่งอยู่ที่ประมาณ อายุจนครบ 15 – 17 ปี

การศึกษาในระดับประถมศึกษา จะศึกษาในชั้นปีที่ 1-6 หรือบางแห่งอาจจะเป็นชั้นปีที่ 1-7

การศึกษาในระดับมัธยมศึกษา จะศึกษาในชั้นปีที่ 7-12 ประเทศออสเตรเลียไม่มีหลักสูตรแห่งชาติ แต่ละรัฐกำหนดหลักสูตรของตนเอง ช่วงที่อยู่ในเกณฑ์การศึกษาภาคบังคับคือ ตั้งแต่ชั้นปีที่ 1 เป็นต้นไปถึงประมาณ 10-12 ปี โดยช่วงก่อนวัยเรียนหรือก่อนชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ไม่ถือเป็นการศึกษาภาคบังคับ และในปี ค.ศ. 2010 รัฐบาลออสเตรเลียพยายามผลักดันให้มีหลักสูตรแห่งชาติขึ้นมาบังคับใช้

การศึกษาในระดับอุดมศึกษา (มหาวิทยาลัย และ TAFE เมื่อจบการศึกษาชั้นปีที่ 12 จะต้องผ่านการสอบในระดับรัฐ และนำผลการสอบไปสมัครเรียนต่อในระดับอุดมศึกษาโดยไม่จำกัดรัฐ

การศึกษาระดับอุดมศึกษาในลักษณะ TAFE (Australia Technical and Further Education) ซึ่งเป็นการศึกษาสายวิชาชีพ อาจจะใช้เวลาเรียนเพียง 1-2 ปี ได้ประกาศนียบัตร และสามารถศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยได้

ปัจจุบันออสเตรเลียมีโรงเรียน Waldorf ที่สามารถนำผลการศึกษามาเทียบมาตรฐานเป็นคะแนนโดยไม่ต้องสอบ สามารถนำคะแนนมาสมัครเข้าเรียนมหาวิทยาลัยได้เลย เช่น Mount Barker Waldorf School และ Willunga Waldorf School เป็นต้น

การขยายตัวของการศึกษาทางเลือกในประเทศออสเตรเลีย

เนื่องจากออสเตรเลียเป็นประเทศที่มีเสรีภาพและมีความแตกต่างหลากหลายในทางวัฒนธรรม ภาษา และชนชาติ ประกอบกับกฎหมายการศึกษาของออสเตรเลียค่อนข้างจะให้เสรีภาพแก่ประชาชน ด้วยเหตุนี้การศึกษาของออสเตรเลียจึงมีลักษณะที่หลากหลายเปิดกว้าง และถือเป็นสิทธิของพ่อแม่ที่จะเลือกรูปแบบการศึกษาที่ตนเห็นสมควรให้แก่ลูกของตน ขณะเดียวกัน ด้วยลักษณะสภาพภูมิประเทศที่กว้างใหญ่ มีประชากรจำนวนน้อยเมื่อเทียบกับพื้นที่ ประกอบกับการที่มีชนชาวพื้นเมือง Aborigines อยู่มาแต่เดิม และคนออสเตรเลียก็ตระหนักถึงสิทธิของชนพื้นเมืองเหล่านี้ จึงทำให้เกิดทางเลือกที่หลากหลายให้กับประชาชน ได้แก่ การจัดการศึกษาที่บ้าน (Home Education) โรงเรียนคาทอลิก (Catholic School เป็นโรงเรียนที่สังกัดศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก มีประวัติศาสตร์เกี่ยวพันกับการศึกษาของออสเตรเลียมายาวนาน และโรงเรียนอิสระ (Independent School ซึ่งเป็นโรงเรียนที่จัดการเรียนการสอนโดยภาคประชาชน ไม่ได้เป็นโรงเรียนของรัฐ เป็นกลุ่มโรงเรียนที่มีความแตกต่างหลากหลายอย่างมาก เนื่องจากกลุ่มเป้าหมายหรือชุมชนที่กลุ่มโรงเรียนเหล่านี้จัดการเรียนการสอนให้เป็นกลุ่มเป้าหมายหรือชุมชนที่มีความแตกต่างกันอย่างมากทั้งในทางชีวิต ความเป็นอยู่ ความเชื่อทางศาสนา วัฒนธรรม และความคิดปรัชญาทางการศึกษา

ปัจจุบันมีโรงเรียนทางเลือกหลากหลายแนวทางอยู่แพร่หลายไปทั่วประเทศออสเตรเลีย โรงเรียนเหล่านี้ ได้แก่ Montessori School Waldorf Democratic School โรงเรียนที่ใช้แนวทางของ Sathya Sai และโรงเรียน ที่ใช้แนวคิด Neo-Humanist

3. ประเทศฟินแลนด์

ระบบการศึกษาของฟินแลนด์มีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 200 ปี โดยในระยะแรก ศาสนจักรเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาทั้งหมด จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1866 ระบบโรงเรียนที่ดำเนินการโดยรัฐก็ถือกำเนิดขึ้น หลังจากนั้นอีกสามปีให้หลัง ภาระหน้าที่ในการจัดการศึกษาให้กับ

ประชาชนก็เปลี่ยนมือจากศาสนจักรมาเป็นของรัฐ จนกระทั่งฟินแลนด์ได้รับเอกราชเมื่อ วันที่ 6 ธันวาคม ค.ศ.1917 นับตั้งแต่นั้นมา ฟินแลนด์ก็พัฒนาจากรัฐเกษตรกรรมมาเป็นรัฐที่มีประสิทธิภาพทางการผลิตสูง มีเทคโนโลยีล้ำสมัย มีเกียรติภูมิโดดเด่นในหมู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะประชากรของฟินแลนด์มีการศึกษาสูง มีความสามารถในการแข่งขันกับนานาประเทศ

กฎหมายการศึกษาขั้นพื้นฐานของฟินแลนด์ (ค.ศ. 1998) กำหนดไว้ว่า การศึกษาขั้นพื้นฐานมีระยะเวลาทั้งหมด 9 ปี และเป็นการศึกษาภาคบังคับด้วย ในการนี้เมื่อเด็กทุกคนอายุ 7 ปี จะต้องอยู่ในระบบการศึกษาเป็นเวลา 9 ปี อย่างไรก็ตาม การศึกษาภาคบังคับของฟินแลนด์ไม่ใช้การบังคับเข้าโรงเรียน แต่เป็นการกำหนดไว้ว่าช่วงวัยดังกล่าวเป็นช่วงที่เด็กจะต้องได้รับการศึกษาตามที่กำหนดไว้ ทั้งนี้เป้าหมายการศึกษาขั้นพื้นฐานของฟินแลนด์ก็คือการส่งเสริมให้เด็กพัฒนาความเป็นมนุษย์และเป็นสมาชิกที่มีความรับผิดชอบในทางจริยธรรมต่อสังคม พร้อมทั้งตระเตรียมทักษะและความรู้ที่จำเป็นต่อชีวิต

ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้กฎหมายการศึกษาขั้นพื้นฐานในปี ค.ศ. 1968 และติดตามมาด้วยการปฏิรูปการศึกษาปี ค.ศ. 1970 ระบบโรงเรียนและการศึกษาภาคบังคับแบบเดิมก็ถูกยกเลิกไป แล้วเปลี่ยนเป็นระบบใหม่ที่มีโครงสร้างทางการศึกษาแบบเดียว ไม่มีการแยกสาย ทั้งนี้เนื่องจากมีผู้เห็นว่าศักยภาพในการเรียนรู้ ตลอดจนถึงทักษะและความสามารถของเด็กถูกทำลายไปท่ามกลางระบบการศึกษาแบบเดิมที่มีการแยกสายนี้ ยังผลให้มีการจัดตั้งโรงเรียนแบบไม่แยกสายวิชา (Comprehensive School-Peruskoulu เพื่อจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นระยะเวลา 9 ปี ขึ้นมาแทนที่ Folk School, Civic School, และ Lower Secondary School ขณะเดียวกัน โรงเรียนมัธยมศึกษาตอนปลาย (Upper Secondary School-Lukio) ก็ถูกแยกออกไปต่างหาก การปฏิรูประบบโรงเรียนนี้มีการดำเนินการอย่างค่อยเป็นค่อยไปตั้งแต่ช่วงปี ค.ศ. 1972 จนถึงปี ค.ศ. 1978 โดยมีเป้าหมายเพื่อยกระดับการศึกษาของประชากรและเพิ่มโอกาสที่เท่าเทียมกันทางการศึกษาให้กัน นับแต่นั้นเป็นต้นมา ระบบการศึกษาของฟินแลนด์ก็เปลี่ยนรูปแบบเป็น

- การศึกษาขั้นพื้นฐาน-การศึกษาภาคบังคับ (Basic Education)
- มัธยมศึกษาตอนปลาย (Upper Secondary Education)
- การอุดมศึกษา (Tertiary Education)

ระดับประถมศึกษา กฎหมายการศึกษาขั้นพื้นฐานของฟินแลนด์ กำหนดให้เด็กทุกคนที่อาศัยอยู่อย่างถาวรในฟินแลนด์เมื่ออายุได้ 7 ขวบ จะต้องได้รับการศึกษาภาคบังคับ และหน่วยงานบริหาร

ท้องถิ่นจะต้องเป็นผู้ดำเนินการให้เด็กที่อยู่ในท้องถิ่นที่ได้รับการศึกษาจากสถานศึกษาภายในพื้นที่ ทั้งนี้เงื่อนไขในการรับเด็กเข้าศึกษามีเพียงประการเดียวก็คือ อายุครบกำหนด ในการพิจารณาจัดสถานศึกษาให้กับเด็กนี้ จะต้องให้เด็กใช้เวลาในการเดินทางน้อยที่สุดและปลอดภัยที่สุดด้วย อย่างไรก็ตาม เด็กสามารถเลือกเรียนที่สถานศึกษาอื่นนอกเหนือจากที่กำหนดให้ไว้นี้ได้ สำหรับเด็กที่มีความพร้อมเร็วก็อาจจะเริ่มการศึกษาภาคบังคับเร็วขึ้นกว่าปกติได้ 1 ปี ทั้งนี้เด็กจะต้องผ่านการประเมินความพร้อมทั้งในทางจิตวิทยาและทางการแพทย์เสียก่อน ในทางกลับกันถ้าหากมีเหตุจำเป็นทำให้เด็กไม่สามารถเรียนได้ก็สามารถเลื่อนกำหนดออกไปได้อีก 1 ปีเช่นกัน แต่ก็ต้องผ่านการประเมินในลักษณะเดียวกันด้วย

ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาขั้นพื้นฐานนี้มีทั้งหมด 9 ปี ซึ่งถ้าหากมีความจำเป็นนักเรียนก็สามารถศึกษาเพิ่มเติมในปีที่ 10 ได้ตามความสมัครใจ เด็กสามารถเลือกที่จะเข้าเรียนในโรงเรียนที่ไม่แยกสายวิชา (Comprehensive School หรือ Peruskoula หรือรับการศึกษที่บ้านตาม แนวทางการศึกษาแบบไม่แยกสายวิชานี้ได้ นอกจากนี้เด็กที่ป่วยอยู่ในโรงพยาบาลก็ยังมีสิทธิได้รับการศึกษาในระหว่างที่รักษาตัวอยู่ในโรงพยาบาล

ระดับมัธยมศึกษา การศึกษาระดับต่อจากการศึกษาขั้นพื้นฐานในฟินแลนด์แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ มัธยมศึกษาตอนปลายสายสามัญ (General Upper Secondary School-Lukio กับ มัธยมศึกษาตอนปลายสายอาชีพ (Vocational Upper Secondary School ระดับมัธยมศึกษา

ระดับอุดมศึกษา การศึกษาในระดับอุดมศึกษาของฟินแลนด์แบ่งออกเป็น 2 ส่วนที่คู่ขนานกันไป คือ มหาวิทยาลัย และ Polytechnics ผู้ที่มีสิทธิเข้ารับการศึกษามหาวิทยาลัย ได้แก่ ผู้ที่ผ่านการสอบ Matriculation Examination ซึ่งมีสิทธิที่จะเข้าศึกษาต่อในทุกมหาวิทยาลัย ทั้งนี้รวมถึงผู้ที่ผ่านการสอบ International Baccalaureate และ European Baccalaureate ด้วย ขณะเดียวกันผู้ที่จบการศึกษาด้าน Polytechnic ของฟินแลนด์ ผู้ที่ผ่านการศึกษา Post-Secondary Vocational Education หรือผู้ที่ผ่านการศึกษา Vocational Upper Secondary School เป็นเวลา 3 ปี ก็มีสิทธิศึกษาต่อเช่นกัน

การขยายตัวของการศึกษาทางเลือกในประเทศฟินแลนด์

โดยภาพรวมแล้ว การจัดการศึกษาโดยภาครัฐของฟินแลนด์มีมาตรฐานสูง แต่การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของประชาชนก็มีประวัติศาสตร์ยาวนานกว่า 100 ปี ระบบการศึกษาทางเลือกจึงอาจถือเป็นส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ได้ขอระบบการศึกษาฟินแลนด์ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายการศึกษาขั้น

พื้นฐาน (ค.ศ. 1968 ที่รับรองจากการจัดการศึกษาตามแนวคิดอุดมการณ์ วัฒนธรรม และความจำเป็นของท้องถิ่นต่าง ๆ (มาตรา 7.1

ในปี ค.ศ. 1998 ระหว่างที่ดำเนินการปฏิรูปการศึกษา รัฐบาลฟินแลนด์เคยมีแนวคิดที่จะจัดระบบการศึกษาให้เป็นมาตรฐานเดียว แต่ก็ถูกประชาชนคัดค้านเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะฟินแลนด์เป็นประเทศที่มีวิถีปฏิบัติแบบประชาธิปไตยมาเป็นเวลานาน ประชาชนมีเสรีภาพทางการศึกษาสูง นอกจากนั้น ในกฎหมาย Comprehensive School Act 1991 ก็ให้การรับรองโรงเรียนทางเลือกว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาในฟินแลนด์ ทั้งนี้ประกอบกันทำให้การศึกษาทางเลือกเป็นที่ยอมรับกันในสังคมฟินแลนด์

จะเห็นได้ว่า การที่สังคมฟินแลนด์ให้ความสำคัญกับการศึกษาเป็นอันดับแรก ผนวกกับกฎหมายที่เปิดกว้างต่อการพัฒนาการศึกษา และเอื้อต่อการพัฒนาเด็กอย่างค่อนข้างครบถ้วน จึงทำให้โรงเรียนเอกชนมีจำนวนน้อยมากเมื่อเทียบกับทั้งระบบ โรงเรียนเอกชนเหล่านี้เกือบทั้งหมดเป็นโรงเรียนซึ่งจัดการเรียนการสอนตามหลักศาสนาคริสต์ และโรงเรียนซึ่งจัดการเรียนการสอนตามหลักปรัชญาการศึกษาเฉพาะ เช่น โรงเรียนวอลดอร์ฟหรือโรงเรียนสไตเนอร์ และมีเพียงไม่กี่แห่งที่เป็นโรงเรียนสำหรับผู้มีฐานะทางการเงินตามแบบโรงเรียนในยุคก่อน

4. ประเทศญี่ปุ่น

นโยบายการศึกษาของญี่ปุ่นระบุว่า ประชาชนทุกคนมีสิทธิเข้ารับการศึกษาคู่เทียมกันตามความสามารถของแต่ละบุคคล ประชาชนต้องนำบุตรหรือเด็กในความดูแลทั้งหญิงและชายเข้ารับการศึกษาระดับบังคับ ซึ่งเป็นการศึกษาแบบจัดให้เปล่า โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคลให้สมบูรณ์ เป็นผู้มีความอดุสาหะ สามารถเลี้ยงดูตนเองได้ มีสุขภาพร่างกายและจิตใจที่สมบูรณ์

ระบบการศึกษาในประเทศญี่ปุ่นใช้ระบบ 6-3-3-4 คือ ระดับประถมศึกษา 6 ปี ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี และระดับอุดมศึกษา 4 ปี การศึกษาระดับบังคับ 9 ปี ตั้งแต่ระดับประถมศึกษาถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น การศึกษาระดับก่อนประถมศึกษา 2-4 ปี

ระดับประถมศึกษา หลักสูตร 6 ปี ตั้งแต่อายุ 6 ปี จนถึงอายุ 11 ปี เป็นการศึกษาภาคบังคับ ตอนต้น รัฐบาลท้องถิ่น เช่น เทศบาล จะมีหน้าที่ในการจัดการศึกษาระดับนี้ของเด็กปกติ ส่วนจังหวัด มีหน้าที่จัดการศึกษาของเด็กพิการในภาคบังคับ กำหนดเขตการรับเข้าเรียนและขอรับการสนับสนุนการจัดการศึกษาจากเทศบาล

ระดับมัธยมศึกษา แบ่งเป็นระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี ในระดับมัธยมศึกษาตอนปลายโดยทั่วไปมี 3 แบบ คือ แบบเต็มวัน แบบไม่เต็มวัน และภาคค่ำ และแบบการศึกษาทางไปรษณีย์ การเรียนแบบเต็มวันใช้ระยะเวลาการศึกษา 3 ปี ส่วนอีก 2 แบบใช้เวลา 3 ปี หรือมากกว่า นอกจากนั้นการศึกษาในระดับนี้ยังแบ่งเป็นการศึกษาศายสามัญและสายวิชาชีพ การศึกษาศายสามัญเหมาะสำหรับผู้ที่ต้องการจะศึกษาต่อในระดับสูงขึ้น ส่วนการศึกษาศายวิชาชีพเป็นการศึกษาที่เตรียมผู้เรียนให้สามารถออกไปประกอบอาชีพ ตามความถนัดและความสนใจ มีสาขาต่าง ๆ ให้เลือกมากมาย เช่น เกษตรกรรม อุตสาหกรรม การเงิน ประมง การพยาบาล ดนตรี ศิลปะ ภาษาอังกฤษ เป็นต้น

ระดับอุดมศึกษา จะแบ่งเป็นมหาวิทยาลัยและวิทยาลัย โดยที่มหาวิทยาลัยของประเทศญี่ปุ่นจะมี 3 ประเภท คือ มหาวิทยาลัยของรัฐ ของชุมชน และของเอกชน ส่วนใหญ่การเรียนในระดับปริญญาตรีใช้หลักสูตร 4 ปี ยกเว้นบางสาขา เช่น แพทย์ศาสตร์ ทันตแพทยศาสตร์ ใช้เวลา 6 ปี มหาวิทยาลัยหลายแห่งเปิดสอนตั้งแต่ปริญญาตรีถึงปริญญาเอก

การสอบเข้ามหาวิทยาลัยในญี่ปุ่นใช้ระบบการสอบเข้า โดยมีศูนย์แห่งชาติเพื่อการสอบเข้าเป็นผู้จัดทำข้อสอบ สำหรับเกณฑ์การคัดเลือก พิจารณาจากหลายส่วน เช่น ผลการสอบเข้า ผลการเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย การสัมภาษณ์ และการทดสอบอื่น ๆ เช่น การสอบวัดความถนัด

มหาวิทยาลัยในชุมชนบางแห่งตั้งขึ้นเพื่อผลิตบุคลากรให้กับบริษัท หรือโรงงานอุตสาหกรรม การศึกษาในระดับอุดมศึกษามีการปรับปรุงรูปแบบการศึกษาให้หลากหลายขึ้น และสอนในหลายรูปแบบ อาทิ แบบสหวิทยาการ สอนแบบสัมมนาเชิญผู้ทรงคุณวุฒิจากภายนอกมาบรรยาย จัดกิจกรรมอาสาสมัคร จัดสอนเสริมความรู้พื้นฐานต่อเนื่องกับหลักสูตรระดับมัธยมศึกษา

ญี่ปุ่นมีมหาวิทยาลัยโพลีเทคนิคที่เน้นการสอนวิชาชีพสาขาต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการมีงานทำ เปิดสอนตั้งแต่ระดับปริญญาตรีถึงปริญญาเอก อยู่ในสังกัดองค์กรอิสระ (Independent Administrative Organization) ภายใต้กระทรวงสาธารณสุข แรงงาน และสวัสดิการสังคม

วิทยาลัยมีหลายหลักสูตรให้เลือก เช่น วิทยาลัยที่มีหลักสูตร 2-3 ปี สำหรับผู้ที่จบการศึกษาในระดับมัธยมปลาย โดยสามารถเทียบโอนหน่วยกิตไปศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยได้ วิทยาลัยเทคนิคหลักสูตร 5 ปี สำหรับผู้ที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น เพื่อให้ความรู้และฝึกอบรมเป็นช่างเทคนิคในสาขาต่าง ๆ เช่น ช่างยนต์ ช่างไฟฟ้า เป็นต้น และวิทยาลัย/โรงเรียน

หลักสูตรพิเศษ ให้การศึกษาและฝึกอบรม 1-3 ปี เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ประสบการณ์ในการทำงานและการดำเนินชีวิตประจำวัน

การขยายตัวของการศึกษาทางเลือกในประเทศญี่ปุ่น

การศึกษาทางเลือกในประเทศญี่ปุ่นนั้น ปัจจุบันมีโรงเรียนทางเลือกหลากหลายแนวทางอยู่แพร่หลาย โดยเฉพาะโรงเรียนสำหรับเด็กที่ออกกลางคันและกลับเข้ามาเรียนใหม่ ซึ่งจำนวนนักเรียนกลุ่มนี้มีเป็นจำนวนมากกว่าแสนคน โรงเรียนเหล่านี้ ได้แก่ โรงเรียน Montessori School Waldorf Democratic School

จากการศึกษาประเทศดังกล่าวข้างต้น จะเห็นได้ว่า ทุกประเทศมีระบบการศึกษาและการเชื่อมต่อที่ยืดหยุ่น ไม่ตายตัว สามารถเชื่อมต่อถึงกันได้ทุกระดับโดยเฉพาะระดับอุดมศึกษา ที่เปิดให้การศึกษาทางเลือกสามารถเข้าศึกษาต่อได้ด้วยวิธีการที่แตกต่างไปจากระบบธรรมดา ยังผลให้การศึกษาทางเลือกในระดับต่ำกว่าอุดมศึกษาสามารถพัฒนาไปได้อย่างหลากหลายภาพสะท้อนที่ได้จากระบบการศึกษาของประเทศต่าง ๆ ในขณะเดียวกันสิทธิและเสรีภาพในการศึกษาของประชาชนเป็นสิ่งที่สำคัญอย่างมากต่อทุกประเทศ เห็นได้จากในประเทศที่พัฒนาแล้ว ประชาธิปไตยเข้มแข็ง ประชาชนมีคุณภาพการศึกษาที่ดี ย่อมมีทางเลือกในการศึกษาเรียนรู้ และพร้อมเข้าสู่โลกแห่งการทำงานได้ทันที แต่ในขณะเดียวกันในประเทศที่กำลังพัฒนาหลาย ๆ ประเทศ รวมถึงประเทศด้อยพัฒนาด้วยแล้วก็ตาม เมื่อประชาธิปไตยอ่อนแอ ประชาชนมีระดับคุณภาพการศึกษาต่ำ ไม่มีโอกาสและทางเลือกในการศึกษา การเข้าสู่ตลาดแรงงานจึงน้อยและไม่มีคุณภาพเพียงพอ ทำให้เกิดปัญหาเป็นลูกโซ่ ทั้งการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และปัญหาอื่น ๆ ตามมามากมาย

ตัวอย่างทางเลือกของทางเลือกในนานาประเทศ

แนวคิดการศึกษาทางเลือกแพร่ขยายไปทั่วโลก ปัจจุบันได้เกิดกลุ่มตามแนวทางนี้ขึ้นจำนวนมากในหลายรูปแบบ แต่การจะดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืนไม่ใช่เพียงได้รับการสนับสนุนในระดับนโยบายของรัฐ แต่ยังเชื่อมโยงถึงระดับวัฒนธรรม พื้นฐานความคิดความเชื่อของคนในสังคมนั้น ๆ ด้วย อาทิ เช่น

1. วิทยาลัยเท้าเปล่า

ก่อตั้งในปี พ.ศ.2515 โดยสันต์จีต บังเคอร์ รอย (Sanjit Bunker Roy ในหมู่บ้านติโลเนีย หมู่บ้านที่ยากจนที่สุดของมลรัฐราชรัฐสถานในอินเดีย โดยตั้งใจให้สถานศึกษาแห่งนี้ เป็น “วิทยาลัย สำหรับคนจน” เท่านั้น เป้าหมายแรกของวิทยาลัยเท้าเปล่าคือ ให้คนเลิกสนใจในปริญญาบัตร วิทยาลัยแห่งนี้ไม่รับคนจบปริญญาเข้าเรียน เพราะไม่ถือว่าทักษะในการอ่านและเขียนเป็นเรื่องสำคัญ ทักษะในการเอาชีวิตรอดและความรู้เกี่ยวกับคนจนในชนบทสำคัญกว่า วิทยาลัยเท้าเปล่าจึงรับเฉพาะ คนจนที่เรียนไม่จบหรือถูกไล่ออกจากโรงเรียน ตกงาน เด็กเกเร หรือคนที่ถูกสังคมทอดทิ้ง

วิทยาลัยเท้าเปล่าสอนแต่ทักษะพื้นฐานที่ช่วยให้คนจนมีชีวิตความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยใช้ “เทคโนโลยีที่เหมาะสม” ที่มีต้นทุนต่ำ ตัวอย่างหลักสูตรของวิทยาลัย เช่น การสร้างบิมน้ำ การเก็บ และกรองน้ำฝน การติดตั้งระบบไฟฟ้าพลังแสงอาทิตย์ สุขอนามัยและการรักษาพยาบาลเบื้องต้น หัตถกรรมในครัวเรือน โรงเรียนภาคค่ำ การสร้างที่อยู่อาศัย ฯลฯ หลักสูตรส่วนใหญ่ใช้เวลาสอน 6 เดือน (อ้างถึงใน <http://barefootcollege.org>)

2. มหาวิทยาลัยนาโรปะ

เกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2517 โดย เซอเกียม ตรุงปะ รินโปเซ ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้สืบทอดคำสอนของ พุทธศาสนาแนวทิเบต วิสัยทัศน์ทางการศึกษาก็คือ นาโรปะจะเป็นมหาวิทยาลัยที่หลอมรวมเอา องค์ประกอบของการสอนด้านจิตหรือภาวนา และการศิลปะแขนงต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาแนว ตะวันตก ผสมไว้ด้วยกัน และมีศูนย์ปฏิบัติธรรมนานาชาติซัมบาลาสำหรับฆราวาสผู้มีความสนใจใน การปฏิบัติ

นาโรปะถือว่า การศึกษาคือการแปรเปลี่ยนการเติบโตข้างใน หลักสูตรของมหาวิทยาลัยคือ Master of Arts (ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต การเรียนประกอบด้วย 3 เรื่องใหญ่ ๆ คือ โลกข้างนอก โลกข้างใน และการทำงานแบบกลุ่มในแต่ละเทอมจะมีองค์ประกอบของทั้งสามอย่างนี้ไปด้วยกัน และ เรียนกันแบบกลุ่มเล็ก ๆ เป้าหมายของนาโรปะคือ ต้องการให้เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งไม่ใช่ชุมชน พุทธ จะเป็นศาสนาใดก็ได้ แต่ได้รับแรงบันดาลใจมาจากพุทธ เรียกว่าเป็น Buddhist-inspired University (อ้างถึงใน <http://www.naropa.edu>)

3. สหพันธ์ชุมชนการศึกษาทางเลือกแห่งชาติ (The National Coalition of Alternative Community Schools – NCACS)

เป็นการรวมตัวกันของโรงเรียน กลุ่มการศึกษาทางเลือกต่าง ๆ ในสหรัฐอเมริกา เกิดขึ้นเพื่อรองรับและสนับสนุนการทำงานของโรงเรียน ผู้ปกครอง ครู อาจารย์ ชุมชน หรือกลุ่มองค์กรที่ทำการศึกษาทางเลือกโดยเฉพาะ เป็นองค์กรเชื่อมโยงกลุ่มการศึกษาทางเลือกในอเมริกาเข้าด้วยกัน มีการจัดการประชุม แลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสมาชิก มีการทำจดหมายข่าว เสนอข่าวสารความเคลื่อนไหวใหม่ ๆ ให้สมาชิก มีหลักสูตรของครูในการศึกษาทางเลือก นอกจากนี้ยังทำหน้าที่ นำเสนอและทำความเข้าใจเรื่องการศึกษาทางเลือกกับผู้คนในสังคม ทำให้สมาชิกในสังคมเข้าใจแนวคิดเรื่องการศึกษาที่หลากหลายมากกว่าแค่การศึกษาในโรงเรียน (อ้างอิงใน <http://www.ncacs.org>)

4. โครงการโรงเรียนภาคค่ำ

เป็นโครงการหนึ่งของวิทยาลัยเท้าเปล่าในอินเดีย เนื่องจากวิทยาลัยแห่งนี้ค้นพบว่า สาเหตุที่เด็กกว่าร้อยละ 70 ไม่ไปโรงเรียนเป็นเพราะต้องช่วยพ่อแม่ทำงานในเวลากลางวัน จึงออกแบบเป็นโรงเรียนภาคค่ำมาให้ตรงกับความต้องการของนักเรียน ไม่ใช่ครูผู้สอน โดยครูในโครงการโรงเรียนภาคค่ำก็เป็นชาวบ้านในท้องถิ่นนั่นเอง และสอนเด็กเป็นอาชีพเสริม สิ่งที่สอนก็เป็นทักษะการช่วยชุมชน ทักษะการทำงานในด้านต่าง ๆ ปัจจุบันมีโรงเรียนภาคค่ำขยายไปกว่า 150 แห่ง มีเด็กเรียนกว่า 4,000 คน ที่สำคัญโรงเรียนภาคค่ำไม่บังคับให้เด็กไปโรงเรียน และแต่ละโรงเรียนจะมีสภาเด็ก ซึ่งเป็นเด็กนักเรียนผู้หญิง (เฉพาะเด็กผู้หญิงด้วย ที่ได้รับเลือกตั้งมา ทำหน้าที่บริหารงานโรงเรียน (อ้างอิงใน <http://barefootcollege.org>)

5. การสนับสนุนให้โรงเรียนมีขนาดเล็ก

เป็นโครงการขององค์กรการกุศลสำหรับการศึกษาที่มีขนาดเหมาะสมกับมนุษย์ (Human Scale Education – HSE ในประเทศอังกฤษ ด้วยความเชื่อว่าโรงเรียนเล็ก ๆ จะเหมาะสมกับการเรียนการสอนมากกว่า และเด็กควรจะเป็นศูนย์กลางของการจัดการศึกษา แม้แต่ในโรงเรียนที่มีขนาดใหญ่อยู่แล้ว ก็สามารถจัดสรรใหม่ ให้เกิดเป็นกลุ่มของชุมชนเรียนรู้เล็ก ๆ หรือเป็นสหพันธ์โรงเรียนเล็ก ๆ โดยยังสังกัดอยู่ในโรงเรียนนั้น แต่เกิดเป็นโรงเรียนจิ๋วในแต่ละโรงเรียน มีครู และนักเรียนประมาณ 100 คน มีความเป็นตัวของตัวเอง มีทรัพยากรบางอย่างเป็นของตัวเอง มีฐานของตัวเองในโรงเรียนนั้น (อ้างอิงใน <http://www.hse.org.uk>)

6. โครงการโรงเรียนไม่มีกำแพง (School without wall)

เป็นโครงการที่กระจายไปในรัฐต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกา โดยเป็นโรงเรียนที่เปิดอิสระอย่างเต็มที่เพื่อรับผู้เรียนเข้าไปเรียนโดยไม่มีการสอบคัดเลือก (Open Admission จะเข้าไปเรียนเมื่อไรก็ได้ ไม่มีเงื่อนไขในการเรียนมาก ผู้เรียนที่ทำงานแล้วก็ไปเรียนได้โดยมีระบบการเทียบโอนประสบการณ์ (Accreditation สามารถนำประสบการณ์ในการทำงานไปเทียบโอนในราย วิชาได้ ซึ่งอาจลดเวลาเรียนลงจากปกติ ซึ่งส่วนใหญ่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อรองรับการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Life Long Learning มีการใช้เทคโนโลยีเป็นช่องทางในการส่งผ่านความรู้ไปยังผู้เรียน ในยุโรปจะมีโครงการในลักษณะนี้โดยใช้ชื่อว่า L3 Project ซึ่ง L3 ก็คือ Life Long Learning (อ้างอิงใน <http://www.swwhs.org>)

7. โครงการเยี่ยมเยียนที่บ้าน (Portage Home)

เป็นโครงการที่เริ่มต้นที่เมือง Portage รัฐวิสคอนซิน ในสหรัฐอเมริกา และขยายตัวไปสหราชอาณาจักร เกิดเป็นสมาคมเยี่ยมเยียนระดับชาติ (The National Portage Association โครงการนี้จะช่วยเหลือทางการศึกษาและการพัฒนาการให้กับเด็กก่อนวัยเรียน เป้าหมายหลักคือต้องการช่วยให้พ่อแม่สามารถสอนเด็กที่บ้านเองได้ ครูตามบ้านจะไปเยี่ยมสัปดาห์ละครั้ง เพื่อสำรวจและตกลงกับพ่อแม่ว่าเด็กจะเรียนทักษะอะไร มีการเขียนตารางกิจกรรมร่วมกัน และมีการประเมินผลร่วมกัน เป็นการช่วยเหลือผู้ปกครองให้เชื่อมั่นในการเรียนรู้ด้วยตัวเด็กเอง ส่วนครูตามบ้าน ก็อาจจะมาจากทั้งคนที่เป็นครูโดยตรง นักกิจกรรมทางสังคม หมอ พยาบาล พ่อแม่ที่เคยเข้าร่วมโครงการนี้ หรือคนที่อาสาสมัคร เข้ามา ซึ่งจะได้รับการอบรมจากสมาคมในเรื่องการเรียนรู้ของเด็ก (อ้างอิงใน <http://www.portage.org.uk>)

8. โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก

ก่อตั้งเมื่อปี 2521 โดยพิภพ ชงไชย และรัชณี ชงไชย เป็นโรงเรียนทางเลือกแห่งแรก ๆ ในเมืองไทย ตั้งอยู่ที่จังหวัดกาญจนบุรี ได้รับแนวความคิดจากโรงเรียนแบบซัมเมอร์ฮิลล์ การจัดการศึกษาเน้นการให้เสรีภาพและโอกาสเด็กเลือกเรียน เน้นที่ความสุขของเด็กที่เกิดจากการเรียนรู้ที่หลากหลายจนค้นหาค้นหาศักยภาพของตนเองได้ โดยจัดให้มีความเหมาะสมสำหรับเด็กกำพร้า เด็กยากจน เด็กที่ประสบปัญหาถูกระทำทารุณ และเด็กที่มาจากครอบครัวแตกแยก จัดการเรียนการสอนตั้งแต่ชั้น ป.1 ถึง ป.6 โดยได้รับการรับรองจากกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งทำให้เด็กสามารถศึกษาต่อในระบบได้ นอกจากนั้น ยังมีการจัดฝึกอาชีพแก่เด็ก เช่น การทอผ้า ตัดเย็บเสื้อผ้า เซรามิก พิมพ์ดีด ฯลฯ (อ้างอิงใน <http://www.ffc.or.th/mbd/th>)

9. โรงเรียนปัญญาทัต

อยู่บริเวณหมู่บ้านปัญญา ซอยอ่อนนุช ใช้การศึกษาแนวออลดอร์ฟ ด้วยฐานแนวคิดการศึกษาแบบหน่วยบูรณาการ เป็นการเตรียมเด็กให้พร้อมสำหรับชีวิต จุดมุ่งหมายของโรงเรียนคือ การสร้างพื้นฐานความเป็นมนุษย์ให้แก่เด็ก มีการนำศิลปะและนิทานมาเป็นเครื่องมือหนึ่งในการสอน เช่น มีสี่เทียนถูกวางอยู่ในลินชักเด็กทุกคน สำหรับหยิบมาทำงานศิลปะได้ตลอดเวลา ต่างจากโรงเรียนทั่วไป ที่มีสมุดจดและหนังสือ ปัญญาทัตไม่ใช้การสอบเป็นวิธีวัดประเมินผล จำนวนเด็กในแต่ละห้องมีไม่มาก และครูรู้จักเด็กแต่ละคนในห้องเป็นอย่างดี เพราะตั้งแต่ชั้น ป.1 ไปจนถึง ม.2 เด็กจะมีครูประจำชั้นคนเดิม ซึ่งจะติดตามพัฒนาการความก้าวหน้าของนักเรียนไปอย่างต่อเนื่อง (อ้างถึงใน <http://www.panyotai.com>)

10. โฮงเฮียนสืบสานภูมิปัญญาล้านนา

ก่อตั้งเมื่อปี 2543 ด้วยแนวคิดต้องการสืบทอดภูมิปัญญาล้านนา โดยทำหน้าที่เป็นตัวกลางให้พ่อครูแม่ครูที่เต็มใจถ่ายทอดความรู้ได้พบปะและสอนวิชาให้กับคนรุ่นใหม่ที่สนใจสืบสานภูมิปัญญา โดยใช้เวลาเรียนในวันเสาร์-อาทิตย์ วันละประมาณ 3-4 ชั่วโมง ช่วงปิดเทอมจะมีการเรียนในวันธรรมดาด้วย ไม่มีการสอบวัดระดับ ไม่มีหลักสูตรที่แน่นอนตายตัว ทุกสิ่งสามารถปรับเปลี่ยนได้เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพมากที่สุด โดยทั่วไปการเรียนในแต่ละวิชาจะถูกกำหนดระยะเวลาไว้ที่ 30-40 ชั่วโมงต่อวิชา เมื่อเรียนจบ ผู้เรียนจะได้รับวุฒิบัตร นอกจากนั้น โฮงเฮียนยังทำการศึกษารวบรวมข้อมูล องค์ความรู้พื้นบ้านเป็นตำรา จัดงานสืบสานล้านนาปีละครั้ง มีพิธีกรรมรดน้ำดำหัวพ่อครูแม่ครูด้วย (อ้างถึงใน <http://www.lannawisdoms.com>)

11. โรงเรียนชานา

เกิดขึ้นในหลาย ๆ แห่งทั่วประเทศ เช่น 5 แห่งใน จ.สุพรรณบุรี หรือ จ.พะเยา หลักสูตรการเรียนการสอนจะมุ่งเน้นชานาเรียนรู้วิธีการทำนาแบบไม่ใช้สารเคมี รู้จักพัฒนาและจัดการองค์ความรู้ด้านการจัดการศัตรูพืช ปรับปรุงบำรุงดิน และพัฒนาพันธุ์ข้าวด้วยตนเอง พร้อมทั้งฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทำให้เกิดสุขภาวะที่ดี

โรงเรียนชานาที่สุพรรณบุรีมีการจัดหลักสูตรลือไปกับระบบการศึกษากระแสหลัก คือ ระดับประถมศึกษา (หลักสูตรการจัดการศัตรูพืชโดยชีววิธี พืชสมุนไพร และระบบนิเวศในแปลงนา ระดับมัธยมศึกษา (การปรับปรุงบำรุงดินโดยไม่ใช้สารเคมี ระดับอุดมศึกษา (การพัฒนาพันธุ์ข้าวใหม่ แต่ละ

หลักสูตรจะใช้เวลาทั้งสิ้น 18 สัปดาห์ สัปดาห์ละ 3 ชั่วโมง (อ้างถึงใน <http://www.khaokwan.org/farmerschool.html>)

12. กลุ่มรักษ์เขาชะเมา

จังหวัดระยอง เป็นพื้นที่ในโครงการห้องเรียนชุมชนของวิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส. ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2537 จากอดีตนักกิจกรรมที่ทำร้านหนังสือดี ๆ ให้กับเด็กเยาวชนในชุมชน และเริ่มทำกิจกรรมเรียนรู้สิ่งแวดล้อมธรรมชาติบริเวณรอบ ๆ ชุมชน ทั้งป่าไม้ ภูเขา แม่น้ำ ก่อนจะค่อย ๆ พัฒนา ขยายสมาชิกออกไป แต่ละปีจะมีการจัดค่ายเรียนรู้วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมโดยมีการเปลี่ยนหัวข้อการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ จนกลายเป็นเสมือนประเพณีหนึ่งของชุมชน กลุ่มนี้เน้นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ ชุมชนของเยาวชนอย่างครบมิติรอบด้าน ทั้งสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม ผลกระทบจากการพัฒนาไปสู่ความทันสมัย ปัญหาเมืองและชนบท และสามารถสร้างเด็กเยาวชนรุ่นใหม่ขึ้นมาเป็นที่เลี้ยงให้กับเด็ก ๆ รุ่นต่อไปได้ด้วย (อ้างถึงใน สุชาติดา จักรพิสุทธิ์ และคณะ, 2548)

บทที่ 7

สภาพการณ์และปัญหาการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย

กฎหมายการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาทางเลือก

การศึกษาทางเลือกในปัจจุบันได้มีการรับรองอย่างชัดเจน โดยบรรจุอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 แต่ทั้งนี้ในประเด็นของการศึกษาทางเลือก ได้เริ่มมีมาตั้งแต่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ซึ่งแม้มิได้กล่าวถึงการศึกษาทางเลือกโดยตรง แต่ก็ยังเป็นรัฐธรรมนูญที่ให้ความสำคัญ ต่อเรื่องสิทธิเสรีภาพของประชาชน ในทางการศึกษาของชาติเป็นอย่างมาก ในบทบัญญัติต่อไปนี้

มาตรา 42 บุคคลย่อมมีเสรีภาพในทางวิชาการ การศึกษาอบรม การเรียนการสอน การวิจัย และการเผยแพร่งานวิจัยตามหลักวิชาการ ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

มาตรา 43 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย การจัดการศึกษาอบรมของรัฐต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและเอกชน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพและเอกชนภายใต้การกำกับดูแลของรัฐ ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ

มาตรา 81 รัฐต้องจัดการศึกษาอบรม และสนับสนุนให้เอกชนจัดการศึกษาอบรมให้เกิดความรู้คู่คุณธรรม จัดให้มีกฎหมายเกี่ยวกับการศึกษาแห่งชาติ ปรับปรุงการศึกษาให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม สร้างเสริมความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมือง การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข สนับสนุนการค้นคว้าวิจัย ศิลปะวิทยาการต่าง ๆ เร่งรัดพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเพื่อการพัฒนาประเทศ พัฒนาการวิชาชีพ และส่งเสริมภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะและวัฒนธรรมของชนชาติ

ด้วยบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ 2540 อย่างน้อยในมาตราดังกล่าวข้างต้น ได้ส่งผลให้เกิดการเคลื่อนไหวปฏิรูปการศึกษาครั้งสำคัญอย่างเป็นทางการเป็นวาระแห่งชาติ นำไปสู่การตราพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งเป็นกฎหมายกำกับการศึกษาและการปฏิรูปการศึกษามาจนถึงปัจจุบัน

สำหรับ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้สานต่อเจตนารมณ์ทั้งได้เพิ่มเติมสาระสำคัญต่อจากรัฐธรรมนูญ ปี 2540 ทั้งในหมวดที่เกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพในการศึกษา และแนวนโยบายด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม ดังนี้

สิทธิและเสรีภาพในการศึกษา

มาตรา 49 บุคคลย่อมมีสิทธิเสมอกันในการรับการศึกษา ไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐจะต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย ผู้พิการหรือทุพพลภาพ หรือผู้อยู่ในสภาวะยากลำบาก ต้องได้รับสิทธิตามวรรคหนึ่ง และการสนับสนุนจากรัฐเพื่อให้ได้รับการศึกษาโดยทัดเทียมกับบุคคลอื่น การจัดการศึกษาอบรมขององค์กรวิชาชีพหรือองค์กรเอกชน การศึกษาทางเลือกของประชาชน การเรียนรู้ด้วยตนเอง และการเรียนรู้ตลอดชีวิต ย่อมได้รับความคุ้มครองและส่งเสริมที่เหมาะสมจากรัฐ

มาตรา 50 บุคคลย่อมมีเสรีภาพทางวิชาการ การศึกษาอบรม การเรียนการสอน การวิจัย และการเผยแพร่ผลงานวิจัยตามหลักวิชาการ ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ เท่าที่ไม่ขัดต่อหน้าที่ของพลเมืองหรือศีลธรรมอันดีของประชาชน

ซึ่งเป็นครั้งแรกที่ “การศึกษาทางเลือกของประชาชน” ถูกบัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญกฎหมายสูงสุดของประเทศ นอกจากนี้ คำว่า “การเรียนรู้ด้วยตนเอง” ก็มีความน่าสนใจและมีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากัน อันน่าจะหมายถึงการที่รัฐธรรมนูญบัญญัติให้การศึกษาที่มีความแตกต่างไปจากการศึกษากระแสหลักในระบบ รวมไปถึงการไม่เข้าเรียนในสถานศึกษาใด ๆ (เรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่กระทำได้ตามสิทธิเสรีภาพอันชอบธรรมของพลเมือง (ก่อนนี้ไม่สามารถทำได้ตามกำหนดของกฎหมายการศึกษาภาคบังคับ ทั้งรัฐยังจะต้องให้ความคุ้มครองและส่งเสริมอย่างเหมาะสม อีกด้วย

จึงเป็นการยืนยันได้ว่า การศึกษาไม่ได้มีเพียงรูปแบบใดรูปแบบเดียว แต่มีหลายรูปแบบ และเพิ่มเติม การส่งเสริมให้มีการกระจายอำนาจ ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน และองค์กรอื่น ๆ ในสังคมสามารถจัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาได้

แนวนโยบาย

มาตรา 80 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านสังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม ดังต่อไปนี้

1. คุ้มครองและพัฒนาเด็กและเยาวชน สนับสนุนการอบรมเลี้ยงดูและให้การศึกษาปฐมวัย ส่งเสริมความเสมอภาคของหญิงและชาย เสริมสร้างและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของสถาบันครอบครัว

และชุมชน รวมทั้งต้องสงเคราะห์และจัดสวัสดิการให้แก่ผู้สูงอายุ ผู้ยากไร้ ผู้พิการหรือทุพพลภาพ และผู้อยู่ในสภาวะยากลำบาก ให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นและพึ่งพาตนเองได้

2. ส่งเสริม สนับสนุน และพัฒนาระบบสุขภาพ ที่เน้นการส่งเสริมสุขภาพอันนำไปสู่สภาวะที่ยั่งยืนของประชาชน รวมทั้งจัดและส่งเสริมให้ประชาชนได้รับบริการสาธารณสุขที่มีมาตรฐานอย่างทั่วถึงและมีประสิทธิภาพ และส่งเสริมให้เอกชนและชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาสุขภาพและการจัดบริการสาธารณสุข โดยผู้มีหน้าที่ให้บริการดังกล่าวซึ่งได้ปฏิบัติหน้าที่ตามมาตรฐานวิชาชีพและจริยธรรม ย่อมได้รับความคุ้มครองตามกฎหมาย

3. พัฒนาคุณภาพและมาตรฐานการจัดการศึกษาในทุกระดับ และทุกรูปแบบให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม จัดให้มีแผนการศึกษาแห่งชาติ กฎหมายเพื่อพัฒนาการศึกษาของชาติ จัดให้มีการพัฒนาคุณภาพครูและบุคลากรทางการศึกษาให้ก้าวหน้าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก รวมทั้งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีจิตสำนึกของความเป็นไทย มีระเบียบวินัย คำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม และยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข

4. ส่งเสริมและสนับสนุนการกระจายอำนาจเพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน องค์กรทางศาสนา และเอกชน จัดและมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนามาตรฐานคุณภาพการศึกษาให้เท่าเทียมและสอดคล้องกับแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ

5. ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาวិชาลัยในศิลปวิทยาการแขนงต่าง ๆ และเผยแพร่ข้อมูลผลการศึกษาวิชาลัยที่ได้รับทุนสนับสนุนการศึกษาวิชาลัยจากรัฐ

6. ส่งเสริมและสนับสนุนความรู้รักสามัคคีและการเรียนรู้ ปลูกจิตสำนึกและเผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติ ตลอดจนค่านิยมอันดีงามและภูมิปัญญาท้องถิ่น

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545 จากบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ทำให้เกิดกฎหมายการศึกษาของชาติ คือ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545) ซึ่งถึงแม้จะยังไม่ได้กล่าวถึงการศึกษาทางเลือกโดยตรง แต่ก็มีเจตนารมณ์อันเป็นมิติใหม่ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฯ หลายประการ ที่สอดคล้องกับแนวความคิดการศึกษาทางเลือก

โดยเฉพาะในข้อที่เกี่ยวกับหลักการจัดการศึกษา ระบบการศึกษาและการปฏิรูปการเรียนรู้ พิจารณาได้จากบทบัญญัติในหมวดและมาตราต่าง ๆ ดังนี้

ความมุ่งหมายและหลักการ

มาตรา 4 “การศึกษา” หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลงความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้อันเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคมการเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

“การศึกษาตลอดชีวิต” หมายความว่า การศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อให้สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

มาตรา 6 การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข

ทำให้ความหมายของการศึกษากว้างขวางมากไปกว่าการศึกษาที่จัดกันอยู่ในโรงเรียนหรือในสถานศึกษา แต่สัมพันธ์กับการศึกษาเรียนรู้อยู่ในวิถีชีวิตของบุคคลและสังคมตลอดชีวิต และเข้าถึงแก่นแท้ที่เป็นจุดมุ่งหมายของการศึกษาได้ชัดเจนยิ่งขึ้น เปลี่ยนแปลงจากเป้าหมายเดิมที่การศึกษาเป็นเรื่องคับแคบอยู่เพียงเพื่อการผลิตทรัพยากรมนุษย์สนองต่อระบบการผลิต

มาตรา 8 การจัดการศึกษาให้ยึดหลักดังนี้

- (1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิต สำหรับประชาชน
- (2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
- (3) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

มาตรา 9 การจัดระบบ โครงสร้าง และกระบวนการจัดการศึกษา ให้ยึดหลักดังนี้

- (1) มีเอกภาพด้านนโยบาย และมีความหลากหลายในการปฏิบัติ
- (2) มีการกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- (3) มีการกำหนดมาตรฐานการศึกษา และจัดระบบประกันคุณภาพการศึกษาทุกระดับและประเภทการศึกษา

(4) มีหลักการส่งเสริมมาตรฐานวิชาชีพครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษา และการพัฒนาครู คณาจารย์ และบุคลากรทางการศึกษาอย่างต่อเนื่อง

(5) ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา

(6) การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น

สาระที่สำคัญคือ การให้ความสำคัญกับการศึกษาตลอดชีวิต การยอมรับให้มีความหลากหลายในการปฏิบัติหรือการจัดการศึกษา รวมทั้งการปรับบทบาทของภาครัฐจากการเป็นผู้จัดการศึกษาเอง มาเป็นการส่งเสริมสนับสนุน เปิดโอกาสให้สถาบันทางสังคมทั้งหมดได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

สิทธิและหน้าที่ทางการศึกษา

มาตรา 10 การจัดการศึกษาให้บุคคลมีสิทธิและโอกาสเสมอกันในการรับการศึกษาขั้นพื้นฐานไม่น้อยกว่าสิบสองปีที่รัฐต้องจัดให้อย่างทั่วถึงและมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย

- การจัดการศึกษาสำหรับบุคคลซึ่งมีความบกพร่องทางร่างกาย จิตใจ สติปัญญา อารมณ์ สังคม การสื่อสารและการเรียนรู้ หรือมีร่างกายพิการ หรือทุพพลภาพหรือบุคคลที่ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ หรือไม่มีผู้ดูแลหรือด้อยโอกาส ต้องจัดให้บุคคลดังกล่าวมีสิทธิและโอกาสได้รับการศึกษาขั้นพื้นฐานเป็นพิเศษ

- การศึกษาสำหรับคนพิการในวรรคสอง ให้จัดตั้งแต่แรกเกิดหรือพบความพิการโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และให้บุคคลดังกล่าวมีสิทธิได้รับสิ่งอำนวยความสะดวก สื่อ บริการ และความช่วยเหลืออื่นใดทางการศึกษา ตามหลักเกณฑ์และวิธีการที่กำหนดในกฎกระทรวง

- การจัดการศึกษาสำหรับบุคคลที่มีความสามารถพิเศษ ต้องจัดด้วยรูปแบบที่เหมาะสมโดยคำนึงถึงความสามารถของบุคคลนั้น

นอกจากตอกย้ำกำหนดบทบาทหน้าที่ของรัฐในเรื่องการศึกษาของประชาชนตามบัญญัติของรัฐธรรมนูญแล้ว ยังสะท้อนถึงความแตกต่าง ความต้องการและความจำเป็นที่ไม่เหมือนกันของบุคคล การศึกษาจึงจะต้องมีหลายรูปแบบเพื่อสามารถตอบสนองต่อความแตกต่างดังกล่าวอย่างเคารพในสิทธิและเล็งเห็นถึงศักดิ์ศรีคุณค่าความเป็นมนุษย์ของทุกคนเสมอเหมือนกัน

มาตรา 12 นอกเหนือจากรัฐ เอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันทางศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคม

อื่น มีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎกระทรวง เป็นการยืนยันสิทธิของภาคประชาชนในทุก ๆ ส่วน ที่สามารถจัดการศึกษาของตน แทนการศึกษาที่จัดโดยรัฐ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับรัฐโดยตรง แม้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฯ ไม่ได้ระบุถึงการศึกษาทางเลือก แต่มาตรา 12 นี้ก็เสมือนเป็นการรับรองสิทธิของการศึกษาทางเลือก คือ การศึกษาที่แตกต่างไปจากการศึกษากระแสหลักที่รัฐจัดอยู่ ในทางปฏิบัติหรือความรู้ทางสังคมมีปัญหาในการที่จะเรียกชื่อการศึกษาของภาคประชาชนตามมาตรา 12 นี้ ตลอดเวลาที่ผ่านมา ต่อเมื่อการศึกษาทางเลือกมีสถานภาพรองรับตามรัฐธรรมนูญแล้ว ต่อไปจึงเรียกการจัดการศึกษาตามมาตรา 12 นี้ว่า เป็นการศึกษาทางเลือกของประชาชน

พร้อมกันนี้ ยังมีมาตรา 13 และมาตรา 14 กำหนดสิทธิประโยชน์ที่รัฐจะต้องจัดสรรแก่บิดามารดา รวมทั้งบุคคล ครอบครัว องค์กรและสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ซึ่งสนับสนุนหรือจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ให้มีสิทธิได้รับเงินอุดหนุนการศึกษา การลดหย่อนยกเว้นภาษี และการสนับสนุนให้มีความรู้ความสามารถในการอบรมหรือจัดการศึกษาให้กับบุคคลในความดูแล

ระบบการศึกษา

มาตรา 15 การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย

(1) การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน

(2) การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบวิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม

(3) การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อหรือแหล่งความรู้อื่น ๆ

สถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่ง หรือทั้งสามรูปแบบได้ ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ระหว่างรูปแบบเดียวกันหรือต่างรูปแบบได้ ไม่ว่าจะเป็ผลการศึกษา

จากสถานศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบ ตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงาน

เป็นอีกมาตราหนึ่งที่ยืนยันว่า การศึกษาไม่ได้มีเพียงระบบเดียว และการศึกษาทุกอย่างมีความเท่าเทียมกัน สถานศึกษาไม่ว่าจัดโดยรัฐหรือโดยภาคประชาชนสามารถที่จะจัดการศึกษาได้ทุกรูปแบบ อย่างเทียบโอนผลการเรียนรู้กันได้

มาตรา 18 การจัดการศึกษาปฐมวัยและการศึกษาขั้นพื้นฐานให้จัดในสถานศึกษา ดังต่อไปนี้

(1) สถานพัฒนาเด็กปฐมวัย ได้แก่ ศูนย์เด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก ศูนย์พัฒนาเด็กก่อนเกณฑ์ของสถาบันศาสนา ศูนย์บริการช่วยเหลือระยะเริ่มแรกของเด็กพิการและเด็กซึ่งมีความต้องการพิเศษหรือสถานพัฒนาเด็กปฐมวัยที่เรียกชื่ออย่างอื่น

(2) โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนของรัฐ โรงเรียนเอกชน และโรงเรียนที่สังกัดสถาบันพุทธศาสนา หรือศาสนาอื่น

(3) ศูนย์การเรียนรู้ ได้แก่ สถานที่เรียนที่หน่วยงานจัดการศึกษานอกโรงเรียน บุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ โรงพยาบาล สถาบันทางการแพทย์ สถานสงเคราะห์ และสถาบันสังคมอื่น เป็นผู้จัด

เป็นการยืนยันว่า การศึกษาไม่ได้มีหรือจัดโดยระบบโรงเรียนอย่างเดียว สำหรับการศึกษาทางเลือกที่จัดโดยภาคประชาชนต่าง ๆ ถูกพิจารณาให้เข้าลักษณะสถานศึกษาประเภท “ศูนย์การเรียนรู้” ตามมาตรา 18(3) นี้มากที่สุด เพียงแต่ไม่ได้จำกัดเฉพาะเป็นการศึกษาขั้นพื้นฐานเท่านั้น แต่มีจำนวนมากที่จัดการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิต

แนวการจัดการศึกษา

ในหมวด 4 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฯ กล่าวถึง แนวการจัดการศึกษาในเรื่องการปฏิรูปการเรียนรู้เป็นสำคัญ ซึ่งนำมากล่าวในที่นี้โดยสรุปความ ดังนี้

มาตรา 22 เป็นมาตราที่สอดคล้องตามปรัชญาของการศึกษาทางเลือก คือ หลักความหลากหลายตามธรรมชาติ และการศึกษาต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องกับธรรมชาตินี้ การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียนมีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ

มาตรา 23 เน้นความสำคัญของทั้งความรู้และคุณธรรม กำหนดให้การศึกษาทุกรูปแบบจะต้องให้มียอดความรู้สำคัญที่เสมือนเป็นแกนกลางทุกคนต้องรู้ ได้แก่ ความรู้ในตัวเอง และความสัมพันธ์ของตนเองกับครอบครัว ชุมชน สังคมไทย สังคมโลก ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ความรู้เกี่ยวกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ความรู้และทักษะด้านคณิตศาสตร์ ภาษา โดยเฉพาะภาษาไทย และความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิตอย่างมีความสุข

มาตรา 24 กำหนดแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล ฝึกทักษะการคิด การจัดการ การเผชิญสถานการณ์ การแก้ปัญหา เรียนรู้จากประสบการณ์จริง เกิดการใฝ่รู้ต่อเนื่อง มีการผสมผสานความรู้ด้านต่าง ๆ อย่างได้สัดส่วนสมดุลกัน จัดให้มีบรรยากาศสภาพแวดล้อมและสิ่งอำนวยความสะดวกการเรียนรู้ และจัดการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นได้ในทุกเวลาทุกสถานที่

มาตรา 25 รัฐต้องส่งเสริมและจัดให้มีแหล่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตทุกรูปแบบอย่างพอเพียง และมีประสิทธิภาพ

มาตรา 26 ให้สถานศึกษาจัดการประเมินผลผู้เรียน โดยพิจารณาจากพัฒนาการของผู้เรียนอย่างมีความเหมาะสมของแต่ละระดับและรูปแบบการศึกษา และใช้วิธีการที่หลากหลายในการจัดสรรโอกาสการศึกษาต่อ โดยให้นำผลการประเมินในทางพัฒนาการของผู้เรียนมาใช้ประกอบการพิจารณาด้วย

มาตรา 27 และมาตรา 28 ให้คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานกำหนดหลักสูตรแกนกลาง และสถานศึกษาขั้นพื้นฐานจัดทำหลักสูตรในส่วนที่สอดคล้องกับสภาพชุมชนและสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะอันพึงประสงค์เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ หลักสูตรจะต้องมีลักษณะหลากหลาย จัดตามความเหมาะสมของแต่ละระดับโดยมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลให้เหมาะสมแก่วัยและศักยภาพ

โดยสรุป พิจารณาจากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ซึ่งเป็นกฎหมายหลักในขณะนี้ มีบทบัญญัติอยู่หลายมาตราที่ยืนยันสิทธิและเปิดทางไว้ให้กับการศึกษาทางเลือก แม้ไม่ได้ระบุชื่อการศึกษาทางเลือกโดยตรง สามารถอ้างอิงนำไปสู่การผลักดันต่อไปได้ โดยที่กระทรวงศึกษาธิการที่จะต้องปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมาย

พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551

เนื่องจากรูปแบบการจัดการศึกษาทางเลือกส่วนใหญ่มีลักษณะใกล้เคียงกับนิยามของการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ เมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 เพิ่มขึ้น โดยรวมแล้วพระราชบัญญัติฯ ฉบับใหม่นี้จึงน่าจะเป็นไปในทางส่งเสริมแก่การศึกษาทางเลือก แต่จากการพิจารณาบทบัญญัติทั้งหมด 25 มาตรา กลับมีข้อสังเกตดังต่อไปนี้

มีการให้ความสำคัญกับ “ภาคีเครือข่าย” โดยให้ความหมายว่าหมายถึง “บุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและองค์กรอื่น รวมทั้งสถานศึกษาอื่นที่มีได้สังกัดสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยที่มีส่วนร่วมหรือมีวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย” ซึ่งเป็นไปในลักษณะเดียวกันกับที่กำหนดในมาตรา 12 และมาตรา 18(3) ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ

อย่างไรก็ตาม บทบาทของภาคีเครือข่ายดังกล่าว ถูกกำหนดไว้ให้เป็นแค่มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้เท่านั้น เพราะกฎหมายกำหนดนิยามของ “สถานศึกษา” ว่าหมายถึง “สถานศึกษาที่จัดการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยในสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย” ไม่ได้ให้ภาคีเครือข่ายจัดสถานศึกษาขึ้นเป็นของตัวเอง อย่างมากก็เป็นแค่ผู้จัดการเรียนรู้สำหรับการศึกษานอกระบบและผู้จัดแหล่งการเรียนรู้สำหรับการศึกษาตามอัธยาศัยเท่านั้น โดยภายใต้การส่งเสริมสนับสนุนให้ภาคีเครือข่ายได้รับโอกาสในการจัดสรร ทรัพยากรและเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพื่อการดำเนินงานแต่ต้องผ่านทางสำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย

ในทางการบริหาร จะมีการแต่งตั้ง “คณะอนุกรรมการภาคีเครือข่าย” ภายใต้ “คณะกรรมการส่งเสริมสนับสนุนและประสานงานความร่วมมือการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย” ของกระทรวงศึกษาธิการ

แนวนโยบายของรัฐ

จากบทบัญญัติในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545) ที่ให้บุคคล ครอบครัวยุวมชน องค์กรและสถาบันทางสังคมมีสิทธิจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานได้

ตามกฎหมายกำหนด โดยได้รับการส่งเสริมสนับสนุนจากรัฐทั้งในด้านวิชาการ เงินอุดหนุนการจัดการศึกษา และการลดหย่อน/ยกเว้นภาษีทางการศึกษา ถือได้ว่า เป็นจุดเริ่มต้นของการเกิดการศึกษาทางเลือกในสังคมไทยอย่างมีสถานภาพทางกฎหมายรับรอง

ทำให้รัฐกำหนดแนวนโยบายเพื่อการส่งเสริมการมีส่วนร่วมตามสิทธิการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของประชาชนและสังคมนี้ไว้ในแผนและข้อเสนอทางยุทธศาสตร์หลายฉบับ ที่ดำเนินงานโดยสำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (สกศ. ได้แก่ แผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2545 -2559) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545-2549) ยุทธศาสตร์การขับเคลื่อนการปฏิรูปการศึกษาไทย พ.ศ. 2548-2551 เป็นต้น

สภาพการณ์และปัญหาการศึกษาทางเลือกในประเทศไทย

การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. 2542-2552) ยังไม่อาจถือได้ว่า บรรลุผลสำเร็จ เนื่องด้วยปัญหาสำคัญอันเป็นเรื่องพื้นฐานยังคงดำรงอยู่ อันได้แก่เรื่องคุณภาพผู้เรียน สถานศึกษา ที่พบว่าสถานศึกษาชั้นพื้นฐานกว่าร้อยละ 65 จากสถานศึกษาสามหมื่นกว่าแห่งทั่วประเทศ ยังมีคุณภาพต่ำ ส่วนใหญ่เป็นโรงเรียนขนาดเล็กในชนบท ผู้เรียนยังขาดทักษะความรู้ที่จำเป็น มีสัมฤทธิ์ผลในวิชาหลักต่ำกว่าร้อยละ 50 มีเด็กออกกลางคันมาก เด็กไม่นิยมเรียนอาชีวศึกษา การให้บริการการศึกษาแก่ผู้ด้อยโอกาส ผู้มีความต้องการพิเศษยังไม่ทั่วถึง ยังไม่มีกลไกที่ชัดเจน ขาดองค์ความรู้และขาดเครื่องมือในการจัดการ

ในด้านการพัฒนาครู พบว่า ยังขาดระบบการพัฒนาที่มีคุณภาพอย่างต่อเนื่อง ความคาดหวังที่จะได้ครูยุคใหม่ที่มีจรรยาบรรณ มีมาตรฐานเหมาะสมกับการเป็นวิชาชีพชั้นสูง สามารถดึงดูดคนเก่ง คนดีมีใจรักในวิชาชีพครูมาเป็นครูนั้นยังมีน้อย ในด้านการส่งเสริมการมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจการบริหารจัดการศึกษา ยังไม่เป็นไปตามเป้าหมาย หน่วยปฏิบัติยังไม่มีอิสระและความคล่องตัวในการบริหารงานและจัดการศึกษาเท่าที่ควร

ในด้านกฎหมายการศึกษา ส่วนที่ประกาศใช้แล้วยังไม่สามารถบังคับใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ในขณะที่หลายเรื่องยังขาดกฎหมายรองรับ หน่วยงานส่วนกลางบังคับใช้กฎหมายโดยเน้นการปฏิรูปโครงสร้างองค์กรมากกว่าการปฏิรูปคุณภาพการเรียนการสอน ในด้านการศึกษาที่มีความหลากหลาย ทั้งการศึกษาตลอดชีวิต การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ยังไม่ได้รับการส่งเสริมอย่าง

จริงจัง ยังขาดการปรับปรุงกฎระเบียบที่จะจัดอุปสรรคและเอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ในรูปแบบการศึกษาที่มีความแตกต่างออกไปได้อย่างแท้จริง เหล่านี้เป็นต้น

กล่าวโดยสรุป การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่ผ่านมา นอกจากไม่เกิดผลต่อตัวเด็กผู้เรียน ล้มเหลวในเรื่องการปฏิรูปการเรียนรู้ เนื่องจากไปมุ่งปฏิรูปโครงสร้างองค์กรมากกว่าที่จะมุ่งปฏิรูปการเรียนรู้ ในขณะที่เดียวกันก็ไม่เกิดผลต่อการพัฒนาครู ทั้งยังทำให้ครูตีครูเก่งหลุดออกไปจากระบบ การศึกษามากยิ่งขึ้น ตลอดจนยังยึดติดอยู่ในอำนาจในระบอบวิธีการแบบเดิม จึงไม่สามารถทำให้สังคมโดยรวมเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาได้

จากผลดังกล่าวทำให้เกิดข้อสังเกตสำคัญ กล่าวคือ การปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สองต่อไป ลำพังเพียงการปฏิรูปจากในระบบหรือโดยกระทรวงศึกษาธิการ ย่อมไม่เพียงพอ จำเป็นที่จะต้องอาศัยพลังในการปฏิรูปจากภายนอกจากทุก ๆ ส่วนในสังคมด้วย

การศึกษาตามหลักสูตรและมาตรฐานกลางเพื่อมุ่งตอบสนองระบบการผลิตหรือตลาดการจ้างงาน ไม่สามารถตอบสนองหลักการและจุดมุ่งหมายของการปฏิรูปการศึกษา ไม่สามารถสร้างความเจริญอกงาม ทั้งในตัวปัจเจกชนและสังคมโดยรวมได้ บทเรียนจากนานาประเทศเห็นชัดเจนว่า หากขาดเสียซึ่งเสรีภาพทางการศึกษาก็ไม่อาจคาดหวังได้ถึงเรื่องคุณภาพ จำเป็นจะต้องมีการศึกษาทางเลือกที่มีความแตกต่างหลากหลาย มีนวัตกรรมของการศึกษาเรียนรู้ตอบสนองต่อผู้เรียนทุกกลุ่ม และสามารถระดมการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในสังคมให้เข้ามาร่วมกันรับผิดชอบการศึกษาของชาติได้อย่างแท้จริง (<http://choice2learn.net/>)

การขับเคลื่อนการศึกษาทางเลือกหรือการศึกษาที่มีรูปแบบต่างไปจากการศึกษาในระบบแบบเดิม เพื่อร่วมส่วนในการปฏิรูปการศึกษาปฏิรูปการเรียนรู้ของชาติ ในช่วงที่ผ่านมาแม้มีความก้าวหน้ามาเป็นลำดับ แต่ก็ยังขาดความเข้มแข็ง ยังไม่เอื้อประโยชน์เท่าที่ควร อันอาจเนื่องมาจากความติดขัดจากปัญหาที่สำคัญต่อไปนี้

1. ปัญหาความไม่เข้าใจและทัศนคติที่เป็นลบต่อการศึกษาทางเลือก

เรื่องหนึ่งคือความไม่ชัดเจนว่า การศึกษาคืออะไร และการศึกษาต่างจากการเรียนรู้อย่างไร การศึกษายังถูกมองว่าเป็น การเรียนหนังสือ จากหลักสูตรแบบเรียนและมาตรฐานรายวิชา เพื่อเป้าหมายทางอาชีพการงานในอนาคตของตัวบุคคลเป็นสำคัญ และมีอยู่เฉพาะแต่ในโรงเรียน ส่วนการเรียนรู้ก็อยู่ในฐานะเป็นเพียงส่วนหนึ่งของระบบการศึกษาในแง่ที่เป็นวิธีการเรียนการสอนเสียมากกว่า

หากเทียบกับสี่เสาหลักที่ถือเป็นรากฐานของการศึกษา ตามความเห็นของคณะกรรมการ
นานาชาติว่าด้วยการศึกษาในศตวรรษที่ 21 เมื่อปี พ.ศ. 2539 อันประกอบด้วย การเรียนรู้
(Learning to know การเรียนรู้เพื่อปฏิบัติจริง (Learning to Do การเรียนรู้เพื่อชีวิต (Learning to
Be และการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน (Learning to Live Together การศึกษาและการเรียนรู้ที่ผ่านมา
ตามความเข้าใจส่วนใหญ่ ยังคงอยู่แค่การเรียนรู้ สำหรับการเรียนรู้เพื่อปฏิบัติจริงแม้มีอยู่แต่ก็ยังไม่
ถึงแก่น ส่วนเสาที่สาม การเรียนรู้เพื่อชีวิต และเสาที่สี่ การเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันนั้นดูจะยังห่างไกลอีก
มาก

ทำให้กลายเป็นว่า เด็กในวัยเรียนต้องได้รับการศึกษาจากในระบบโรงเรียนตามหลักสูตรและ
มาตรฐานที่รัฐกำหนดไว้ ผู้เรียนในรูปแบบการศึกษาที่ต่างจากระบบโรงเรียนจะถูกเหมารวมว่าเป็นพวก
ผู้ด้อยโอกาส ด้อยความสามารถ เกเร ดิตยา พลาดพลั้งในชีวิต จึงพลาดหวังไม่สามารถเรียนในระบบ
โรงเรียนได้ เป็นพลเมืองชั้นสองที่ด้อยคุณภาพไม่ได้มาตรฐาน ทั้ง ๆ ที่การศึกษาทุกรูปแบบควรมีความ
เท่าเทียมกันตามสิทธิที่จะเลือกเรียนอย่างให้เหมาะสมกับความต้องการและความสามารถของตน ไม่
ว่าจะอยู่ในช่วงวัยใดก็สามารถเลือกเรียนได้ทุกรูปแบบ รวมทั้งทุกปรัชญาความเชื่อและกระบวนการ
เรียนรู้ที่แตกต่างออกไป

ในส่วนของการศึกษาทางเลือก ความแตกต่างกลับถูกมองว่าเป็นความแปลกแยก เป็นการ
ต่อต้านสังคม เป็นฝ่ายตรงกันข้ามกับการศึกษากระแสหลัก เป็นกลุ่มพวกที่มีลักษณะก้าวร้าวรุนแรง
ทั้ง ๆ ที่ข้อเสนอ-แนวคิดหรือวาทกรรมของการศึกษาทางเลือก ที่จริงได้สร้างนวัตกรรมเรียนรู้ของ
มนุษย์และช่วยหาทางออกให้กับความติดตันผิดพลาดของการศึกษาในระบบกระแสหลัก ตลอดมา

การแก้ปัญหาความเข้าใจและทัศนคติเป็นลบนี้ จะต้องแก้ไขด้วยการสร้างความเข้าใจที่ชัดเจน
ต่อความหมายอันแท้จริงของการศึกษา การเรียนรู้ และความหมายที่ปราศจากอคติต่อการศึกษา
ทางเลือกพร้อมทั้งสร้างความตระหนักให้ได้ว่า การศึกษาไม่ควรมีแต่เพียงรูปแบบหนึ่งเดียว หากแต่มี
ความจำเป็นที่จะต้องมีการศึกษาทางเลือกที่มีรูปแบบการศึกษาหลากหลาย ตอบสนองต่อความ
แตกต่างอันเป็นภาวะตามธรรมชาติของมนุษย์

2. ปัญหาความไม่ชัดเจนในทางนโยบายของกระทรวงศึกษาธิการ

นโยบายและความรับผิดชอบของกระทรวงศึกษาธิการที่จะต้องปฏิบัติตามหลักการสำคัญอัน
เป็นเจตนารมณ์ของการปฏิรูปการศึกษา กล่าวเฉพาะในเรื่องการมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว
สถาบันต่าง ๆ ในสังคมให้มีบทบาทเป็นผู้จัดการศึกษาแทนภาครัฐที่ควรเปลี่ยนบทบาทไปเป็นผู้กำกับ

ดูแลและสนับสนุนเป็นสำคัญ และสิทธิการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของสถาบันทางสังคมตามมาตรา 12 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ เพื่อให้เกิดการสร้างสรรครูปแบบการศึกษาที่หลากหลาย ยืดหยุ่น สอดคล้องกับความแตกต่างและความต้องการของผู้เรียนทุกกลุ่ม ตรงตามธรรมชาติของการเรียนรู้ที่มุ่งสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นไปตามการเปลี่ยนแปลงของโลกในวันนี้และในอนาคต อย่างไรก็ตาม ผลการดำเนินงานของกระทรวงในช่วงสิบปีที่ผ่านมา ยังสะท้อนถึงความไม่ชัดเจนและความเอาใจใส่ที่ไม่มากพอที่จะทำให้นโยบายในเรื่องนี้เกิดเป็นผลสำเร็จขึ้นมา อีกทั้งขาดหน่วยงานหรือผู้รับผิดชอบที่จะตอบคำถามแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง ทั้งในระดับส่วนกลางในกระทรวง และระดับเขตพื้นที่การศึกษา

3. ปัญหาขีดความสามารถในหน่วยงานปฏิบัติการ

การจัดการศึกษาทางเลือกของบุคคล ครอบครัว ชุมชน และสถาบันต่าง ๆ ในสังคมตามสิทธิในมาตรา 12 ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ ขณะนี้ อยู่ในความรับผิดชอบของสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน (สพฐ. และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา (สพท.

ในระดับพื้นที่ โดยในทางปฏิบัติพบว่า เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติการส่วนใหญ่ยังขาดความรู้และความเข้าใจ ยังรู้สึกเป็นภาระเพิ่มขึ้นมากกว่าที่จะเห็นเป็นเรื่องสิทธิของประชาชนและการสร้างสรรค์นวัตกรรมการศึกษา โดยที่มีจำนวนไม่น้อยที่ดูจะมีเจตนาไม่ยากให้การศึกษาทางเลือกตามสิทธิของประชาชนนี้แพร่หลายเพิ่มจำนวน ด้วยไม่ต้องการที่จะต้องแบกรับภาระการปฏิบัติงานเพิ่มขึ้น

4. ปัญหาการยึดติดกับมาตรฐานและวิธีการประเมินผลแบบเดียว

การศึกษาในระบบโรงเรียนยังคงมีปัญหาอยู่มากในเรื่องการวัดและประเมินผลการเรียน ส่วนใหญ่ยังคงคุ้นเคยเฉพาะการสอบวัดความรู้ในสาระวิชาตามหลักสูตร เมื่อจะปรับเปลี่ยนไปสู่การวัดประเมินผลที่สามารถสะท้อนพัฒนาการที่เป็นจริงของตัวผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวมในคุณลักษณะหลายด้าน ก็ไม่สามารถนำหลักการนี้ไปสู่การปฏิบัติอย่างเป็นจริงได้ และยังยึดมาตรฐานและวิธีการวัดที่เป็นปัญหาเหล่านั้นมาใช้โดยเคร่งครัดกับการศึกษาทางเลือก ด้วยเหตุผลว่า เพื่อให้มีมาตรฐานไม่ต่างจากผู้เรียนในโรงเรียน และเพื่อไม่ให้ยากลำบากในการกลับเข้าไปศึกษาในโรงเรียนในระบบปกติ ด้วยมาตรฐานและวิธีการวัดประเมินทั้งหมดนี้ มีความต่อเนื่องตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานไปจนถึงการสอบประเมินเพื่อการคัดเลือกเข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา

หลักการสำคัญของการศึกษาทางเลือก คือ การเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของคนทุกคน และเชื่อมั่นว่า คนทุกคนแม้จะพิกลพิการเต็มเปี่ยมด้วยจิตวิญญาณของการพัฒนาตน ทุกคนมีโอกาสและความเป็นไปได้ที่จะพัฒนาไปสู่ความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เต็มตามธรรมชาติและศักยภาพของตน

รูธอร์ฟ สไตน์เนอร์ ผู้นำการศึกษาวอลดอร์ฟ กล่าวว่าไว้ว่า

“ไม่ควรตั้งคำถามว่า มนุษย์ควรจะเรียนรู้อะไรเพื่อนำความรู้ขึ้นไปตอบสนองสังคม แต่เราควรจะถามว่า มีอะไรในตัวมนุษย์แต่ละคน และ “สิ่งนั้น” จะเปิดโอกาสให้สังคมได้ “กำลังใหม่” ขึ้นมาเป็นพลังสร้างสรรค์ใหม่ที่จะทำให้สังคมพัฒนาและเติบโตไปในทิศทางที่เหมาะสมกับคนรุ่นนั้น และส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงที่ดีกว่าในอนาคต”

หรือมุมมองของนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ความตอนหนึ่งในปาฐกถาเรื่อง “ทิศทางและนโยบายของรัฐบาลต่อการปฏิรูปการศึกษารอบสอง” วันที่ 14 พฤษภาคม 2552 (อ้างถึงในรายงานสภาวะการศึกษาไทยปี 2551/2552 “การศึกษากับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม”

“อีกทั้งผู้อยู่ในสังคมการศึกษาจะต้องเอาชนะแรงเฉื่อยให้ได้ ต้องกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงไม่ยึดติดกับค่านิยมเดิม ๆ เช่น แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างไร แต่ระบบการศึกษาต่อยังยึดอยู่กับค่านิยมการมุ่งเข้าสู่สถาบันอุดมศึกษาเป็นหลักก็ปรับเดินหน้าได้ยาก การปรับวิธีการเรียนการสอน โดยลดเนื้อหาในห้องเรียนลง เปิดโอกาสให้เด็กได้เรียนรู้ด้วยตนเองนอกห้องเรียน แต่สุดท้ายการวัดประเมินผลยังคงยึดที่เกณฑ์การสอบเป็นหลัก ก็เกิดขึ้นไม่ได้”

การที่จะไปถึงจุดของการเปลี่ยนแปลงนั้นได้ เราต้องปลดปล่อยตัวเองออกจากพันธนาการของความเชื่อในเรื่องมาตรฐานและวิธีการวัดประเมินผลการศึกษาภายใต้มาตรฐานกลางเพียงมาตรฐานเดียว

5. ปัญหาค่านิยมในเรื่องปริญญาบัตรและวุฒิการศึกษา

ค่านิยมว่าการศึกษามีอยู่แต่ในโรงเรียนส่งผลไปถึงการติดยึดในปริญญาบัตร ต้องมีปริญญาติดตัวจึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความรู้ ตั้งแต่อนุบาล-ประถม-มัธยมล้วนมุ่งเพื่อการศึกษาต่อ เตรียมตัวไปเข้ามหาวิทยาลัย จึงเป็นไปเพื่อวุฒิการศึกษาและใบปริญญา

จากสภาพการณ์และปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว สรุปได้ว่า การศึกษาทางเลือก นั้นหากพิจารณากันอย่างจริงจังแล้ว มีความสำคัญและสามารถพัฒนาให้เป็นรูปแบบ หรือแนวทางการจัดการศึกษาในอันที่จะหลอมรวมการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและ

การศึกษาตามอัธยาศัยเข้าด้วยกันหรืออาจจะจัดแบบแยกส่วนกันไปได้ แต่ทั้งนี้จำเป็นจะต้องสร้างความเข้าใจร่วมกันถึงสภาพปัญหาที่มีอยู่ สร้างความเข้มแข็ง และต้องเร่งแก้ไขเพื่อพัฒนาการศึกษาทางเลือกต่อไปเพื่อเป็นทางเลือกให้กับสังคมและชุมชนได้ทางหนึ่งในอนาคต

บทที่ 8

ทางเลือกแห่งอนาคตของการศึกษาทางเลือก

สังคมส่วนใหญ่ยังมีความเชื่อว่าการศึกษา การเรียนรู้ เกิดขึ้นเฉพาะในระบบโรงเรียนเท่านั้น ระยะเวลาที่ผ่านมา พบว่า การศึกษาที่จัดโดยรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษา ในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัยนั้น ไม่สามารถสร้างคนในระดับสากลได้ อีกทั้งยังไม่อาจตอบสนองผู้เรียนในระบบที่แตกต่างกันได้ การศึกษากระแสหลักไม่ว่าจะแห่งไหนก็ตามเริ่มมาถึงทางตัน ไม่สามารถพัฒนาผู้เรียนในด้านต่าง ๆ ตามเป้าหมาย ไม่สามารถตามการเปลี่ยนแปลงของโลกได้ทันอีกต่อไป ในหลาย ๆ เรื่อง การศึกษากระแสหลักก็ยังไม่ไปถึงไหน ทั้งระบบโดยตัวมันเองยังอยู่ภายใต้การแข่งขัน การผลิตคนเพื่อรับใช้ระบบอุตสาหกรรม ด้วยโครงสร้างอันใหญ่โตทำให้การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษากระแสหลักยิ่งทำได้ยาก

หากการจัดการศึกษาเพื่อต้องการให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ และเป็นเครื่องมือในการพัฒนาผู้เรียนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทุกด้านแล้ว จึงไม่ควรจำกัดการเรียนรู้ไว้แต่ระบบที่รัฐจำกัดให้เท่านั้น ด้วยเหตุผลที่ว่ารัฐสามารถเป็นผู้จัดการศึกษาอย่างมีคุณภาพให้กับเด็กไทยได้ทั่วถึงทุกหย่อมหญ้า เพราะปัญหาจากระบบโรงเรียนกำลังสะท้อนให้เห็นว่า สิ่งที่เชื่อถือกันมานานนั้นไม่ถูกต้อง ฉะนั้นการศึกษาทางเลือกจึงเป็นแนวทางหนึ่งเพื่อสำหรับการแก้ปัญหาดังกล่าวให้แก่ประชาชน

การศึกษาทางเลือกกลายเป็นตัวช่วยหนึ่งใน “การผ่าทางตัน” ระบบคนเรียนเป็นศูนย์กลางถูกนำเข้ามา (สำเร็จหรือล้มเหลวเป็นอีกเรื่องหนึ่ง ตารางเรียนที่ยืดหยุ่นมากขึ้น การยอมรับการเรียนรู้นอกห้องเรียน กฎหมายที่เปิดกว้างมากขึ้น ชุมชน องค์กรต่าง ๆ สามารถจัดการศึกษาเองได้

การศึกษาทางเลือก ถูกหยิบยกเป็นประเด็นการศึกษาที่อาจจะเป็นทางออกให้กับการศึกษาที่ล้มเหลวตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา เราไม่สามารถล่วงรู้ได้ว่าการศึกษาทางเลือกจะเป็นคำตอบให้กับการศึกษาของไทยได้ แต่อย่างน้อยการศึกษาที่มาจากความต้องการของผู้เรียนอย่างแท้จริง เป็นการศึกษาของชุมชน มีทางเลือก มีโอกาส และมีความยืดหยุ่นในการจัดการศึกษาสูงย่อมส่งผลดีต่อการจัดการศึกษาทั้งสิ้น

แต่อีกด้านระบบการศึกษาทางเลือกรก็ประสบกับโจทย์ และความท้าทายในหลาย ๆ เรื่อง ที่เป็นทั้งอุปสรรคภายในและอุปสรรคภายนอก

อุปสรรคภายใน ได้แก่

1. อุปสรรคทางแนวคิด กล่าวคือ กลุ่มหรือชุมชนจำนวนมากที่ไม่รู้ตัวว่ากำลังจัดกระบวนการเรียนรู้และไม่ได้ให้ความสำคัญแก่การยกระดับเนื้อหาและกระบวนการที่ตนมี แต่ไปเน้นการทำงาน และแก้ปัญหาเชิงกายภาพ เช่น คิดว่ากลุ่มตนดำเนินกิจกรรมเพื่อแก้ปัญหาเศรษฐกิจการเงินเป็นสิ่งสำคัญ จึงละเลยการพัฒนาด้านจิตใจ หรือคิดว่ากลุ่มตนต่อสู้ในประเด็นสิทธิทรัพยากรเท่านั้น ก็อาจเป็นอุปสรรคโดยรวมต่อความเข้มแข็งของกระแสการศึกษาทางเลือก ซึ่งหากมีช่องทางหรือกลไกการจัดการที่สามารถไปช่วยยกระดับเนื้อหาหรือความรู้ความเข้าใจ และเชื่อมโยงเครือข่ายระดับต่างๆ เหล่านี้ขึ้นได้ จะทำให้มีพัฒนาการของกระแสการศึกษาทางเลือกในระดับ “วาระแห่งชาติภาคประชาชน” ขึ้นได้

นอกจากนี้ ยังมีอุปสรรคทางแนวคิดในกระแสการศึกษาทางเลือกของชุมชนเอง ที่แยกย่อยเป็น 2 กระแสคือ

1 กระแสไม่ต้องการให้รัฐมายุ่งเกี่ยว ไม่ว่าจะเป็นการควบคุมหรือสนับสนุนโดยยืนยันเจตนารมณ์ว่าชุมชนสามารถจัดการศึกษาได้ด้วยตนเองบนฐานทรัพยากรและองค์ความรู้ที่มีอยู่

2 กระแสต้องการให้รัฐสนับสนุนหรือส่งเสริม ไม่ใช่ว่ากำกับหรือควบคุม โดยอยากให้รัฐขยายกรอบคิดออกจากการศึกษาเดิม และให้การส่งเสริมหรือสนับสนุน ให้ความชอบธรรมแก่การศึกษาของชุมชนด้วยการจัดสรรทรัพยากรและการทำให้กฎหมายเอื้ออำนวย

2. บางกลุ่มหรือชุมชนเองมีข้ออ่อน ได้แก่ การติดยึดในกรอบประสบการณ์เดิมๆ ไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงและข้อมูลใหม่ หรือบางกลุ่มก็ติดอยู่ในกรอบเงื่อนไขของแหล่งทุน ทำให้ไม่สามารถพัฒนาการเรียนรู้และกิจกรรมที่อยู่นอกเหนือการสนับสนุนของแหล่งทุน เป็นต้น

3. องค์ความรู้ที่มีอยู่ในกลุ่มหรือชุมชนที่จัดการศึกษาทางเลือกรนั้นส่วนใหญ่เป็นองค์ความรู้ที่ไม่ได้ถูกจัดระบบ ไม่มีการจัดทำข้อมูลหรือลายลักษณ์อักษร เช่น ความรู้ของพ่อครูแม่ครูที่ไม่ได้ถูกบันทึกเป็นสื่อหรือเครื่องมือ ซึ่งเป็นอุปสรรคแก่กระบวนการสืบทอดความรู้ และในกระบวนการถ่ายทอดแบบเก่านั้นก็ต้องอาศัยการสร้างความคุ้นเคย ซึ่งต้องใช้เวลานานและต้องอาศัยการสังเกตจดจำจากผู้เรียนรู้เอง อีกประการหนึ่งคือ พ่อครูแม่ครูจำนวนมากอยู่ในวัยสูงอายุหรือมีสุขภาพที่ไม่สมบูรณ์นัก หากไม่มีการสังเคราะห์หรือถอดความรู้เหล่านี้ไว้จะทำให้ความรู้เหล่านี้อ่อนแอหายไปเรื่อยๆ

4. กลุ่มหรือชุมชนที่จัดการศึกษาทางเลือกรนั้น จำนวนไม่น้อยอยู่ในสภาวะยากลำบาก เช่น กลุ่มที่เน้นเรื่องวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มที่เป็นสถาบันนอกภาครัฐ ซึ่งขาดแคลนทุนที่เป็นงบประมาณ และทรัพยากรด้านเครื่องมือ บุคลากร รวมถึงการไม่มีทักษะความชำนาญด้านการบริหารจัดการ การระดมทุนและการเผยแพร่ จึงทำให้ไม่สามารถพัฒนากลุ่มได้เท่าที่ควร

อุปสรรคภายนอก ได้แก่

1. ความไม่เข้าใจและทัศนคติของคนยังมองว่า การศึกษาอยู่ในโรงเรียนเท่านั้น ปัญหาเรื่องการวัดประเมินผล ข้อมูลรูปธรรมที่เป็นผลจากการจัดกระบวนการเรียนรู้ หรือในนิยามของภาครัฐเอง การศึกษาทางเลือกก็ยังเป็นแค่การศึกษาตามอัธยาศัย (การศึกษาแห่งชาตินิยามว่า มี 3 ระบบคือ ในระบบโรงเรียน นอกโรงเรียน และตามอัธยาศัย ซึ่งหมายถึงเพียงเรื่องปัจเจกบุคคล ที่จะไปเรียนรู้เพิ่มเติม ไม่ได้รวมความไปถึงการศึกษาเพื่อยกระดับชุมชน สังคม หรือกระทั่งจิตวิญญาณ

2. ความไม่เข้าใจจากภาครัฐและสังคม ซึ่งด้านหนึ่งเพราะมีกระบวนการทัศนต่อการศึกษ้อีกแบบหนึ่ง อีกด้านหนึ่งเกิดจากการที่กลุ่มหรือชุมชนที่จัดการศึกษาทางเลือกไม่มีการเผยแพร่ สื่อสารหรือประสานความเข้าใจกับภาครัฐและสังคมเท่าที่ควร

3. จากความไม่เข้าใจจากภาครัฐและสังคมนำมาซึ่งการขาดการสนับสนุน ไม่มีความชอบธรรม เพราะไม่มีการรองรับ กลายเป็นอุปสรรคที่ทำให้การศึกษาทางเลือกของชุมชนเป็นได้แต่เพียงกระแสคู่ขนานของระบบการศึกษาไทย อย่างไรก็ตาม

4. อุปสรรคด้านทัศนคติของสังคม ที่มองกลุ่มหรือชุมชนจำนวนมากเป็น “คู่แข่ง” ของรัฐ หรือเป็นกลุ่มต่อต้านการพัฒนากระแสหลักที่มีความไม่ประสงค์ดีต่อบ้านเมือง ทำให้หลายๆกิจกรรมของชุมชนไม่ได้รับการยอมรับหรือกระทั่งมีอุปสรรคขัดขวาง อาทิ กรณีกลุ่มพิทักษ์ทรัพยากร กลุ่มป่าชุมชน เป็นต้น

อย่างไรก็ดีกลุ่มหรือชุมชนที่จัดการศึกษาทางเลือกเหล่านี้ก็มีแนวโน้มด้านการขยายตัวทั้งทางปริมาณและคุณภาพที่น่าสนใจ คือ

1 เกิดกระแสความตื่นตัวอย่างขนานใหญ่ในการใช้ประเด็นการศึกษาเป็นเครื่องมือจัดกิจกรรมของกลุ่ม เช่น กลายเป็นประเด็นถกเถียงที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ภายในกลุ่ม เกิดความต้องการไปศึกษาดูงานสิ่งที่เรียกว่า “การศึกษาทางเลือก” ของกลุ่มหรือชุมชนอื่น

2 การจัดการศึกษาแบบสืบทอดความรู้ของชุมชนเริ่มมีความชัดเจนในระดับเป้าหมายมากขึ้น เพราะมีฐานข้อมูลหรืองานวิจัยยืนยันข้อเท็จจริงและความชอบธรรม ทั้งที่ยืนยันกับกลุ่มหรือชุมชนเองและสังคม

3 เกิดเครือข่ายจัดการศึกษาทางเลือกจำนวนหนึ่งที่มาเชื่อมประสานเป็นภาคีเพื่อก่อการจัดตั้งและออกแบบกลไกการจัดการความรู้ของชุมชนขึ้น โดยหวังที่จะให้เกิดองค์กรประสานหรือกลไกประสานงานอย่างหนึ่งที่มีภารกิจ ดังนี้

3.1 ระดมทรัพยากรและการลงทุนจากทุกภาคส่วนของสังคมมาสนับสนุนการจัดการความรู้ของชุมชน

3.2 สร้างระบบการจัดการความรู้ชุมชนขึ้น โดยการจัดกระบวนการเพื่อการถอดสรุปบทเรียน จัดระบบองค์ความรู้และฐานข้อมูล

3.3 ส่งเสริมหรือทำการขยายผล โดยการผลิตสื่อหรือองค์ความรู้ชุมชนในรูปแบบต่างๆ เพื่อการประยุกต์ใช้และสืบทอด รวมถึงการเผยแพร่ความรู้ชุมชนไปสู่สังคม

ณ ปัจจุบันและอนาคตได้เกิดและมีแนวโน้มที่กลุ่มหรือชุมชนที่จัดการศึกษาทางเลือกได้ประสานกลไกและทรัพยากรจากสถาบันทางสังคมที่มีวิสัยทัศน์และนโยบายในเรื่องนี้ ได้แก่ สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม (สคส. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว. ซึ่งมีจุดเน้นที่การจัดการความรู้ในระดับสังคมกับภาคเมือง วิทยาลัยจัดการทางสังคม (วจส และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช. ซึ่งมีจุดเน้นที่การจัดการความรู้ของชุมชนรากหญ้าและท้องถิ่น เป็นต้น ดังนั้นภาพอนาคตของการเกิดสังคมใฝ่เรียนรู้ที่ดี หรือชุมชนใฝ่เรียนรู้ที่ดี ตลอดจนกระแสการศึกษาทางเลือกที่จะทวีความเข้มข้นมีศักยภาพมากขึ้นจนเป็นทางเลือกหนึ่งของสังคมไทย และเชื่อมโยงสู่การศึกษาในระบบทางการได้ไม่มากนักน้อย จึงเป็นปรากฏการณ์ความเคลื่อนไหวใหญ่ของสังคมที่สะท้อนถึงความใฝ่ฝันต่อการศึกษาที่เป็นของคนทั้งมวล เพื่อคนทั้งมวลและโดยคนทั้งมวล ตามเจตนารมณ์การปฏิรูปการศึกษาแห่งชาตินั่นเอง

อีกทั้งมีปรากฏการณ์ที่น่าสนใจประการหนึ่งคือ การให้การสนับสนุนของภาครัฐต่อสถานศึกษาที่อิงระบบรัฐที่จัดการศึกษาโดยเอกชน แต่ยังคงให้อิสระในการจัดรูปแบบการศึกษา ทำให้เกิดทางเลือกใหม่ๆ ขึ้นเอง การให้อิสระนำไปสู่ระบบการศึกษากระแสหลักที่เปิดกว้าง ให้พื้นที่กับการศึกษาทางเลือกเข้ามาเอง โดยไม่ได้ครอบงำ หรือปิดโอกาสการสร้างสรรค์ของรูปแบบทางเลือก

เส้นแบ่งของการศึกษากระแสหลัก และทางเลือก จึงอาจไม่ได้ชัดเจนแบบเดิม ๆ อีกต่อไป อาจกล่าวได้ว่า ทั้งสองกระแสยกระดับขึ้นไปด้วยกัน

ที่สุดแล้ว การผ่าทางตันของการศึกษา อาจจะอยู่ที่การหาวิธีเดินไปด้วยกัน ไม่ใช่ทางเลือกก็ค้ำกระแสหลักอย่างเดียว หรือกระแสหลักก็ไม่ยอมรับความหลากหลายของทางเลือก แต่ต่างต้องเปิดกว้างยอมรับ ยืดหยุ่น ให้พื้นที่แก่กันและกัน ทำให้ผู้เรียนรู้สามารถข้ามไปข้ามมาได้อย่างอิสระ ห้องเรียนสามารถเป็นทั้งในห้องตามปกติ และโลกข้างนอกห้องไปพร้อม ๆ กัน ทฤษฎีถูกเชื่อมโยงกับปฏิบัติ ผู้สอนเป็นได้ทั้งคนที่มืออาชีพ และคนทั่ว ๆ ไป การวัดผลก็มีมาตรฐานบนความหลากหลายและยืดหยุ่น

เมื่อถึงตรงนั้น คำว่า “การศึกษาทางเลือก” อาจไม่ใช่สิ่งที่จำเป็นอีกต่อไปก็เป็นได้

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- คณะกรรมการศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์. (2540 . **ความฝันของแผ่นดิน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์ตะวันออก.
- ครูไก่อ๊ตอก. (2549 . **เกี่ยวกับพาลูก(หลาน) เข้าโรงเรียนทางเลือก**. กรุงเทพมหานคร: ทะเลจันทร์สำนักพิมพ์.
- ชัยอนันต์ สมุทวณิช. (2539 . **การจัดการแบบภาคีเพื่อการเรียนรู้อย่างมีองค์รวม ปฏิรูปการศึกษา การสร้างสรรค์ ภูมิปัญญา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อัมรินทร์วิชาการและมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538 . **ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538 . **การศึกษาสำหรับอนาคตของสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมนักเรียนทุนรัฐบาลไทย. (เอกสารอัดสำเนา.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2545 . **การศึกษาทางเลือกของภาคประชาชน**. กรุงเทพมหานคร: เครือข่ายการศึกษาทางเลือก. (เอกสารอัดสำเนา.
- บุษบง ต้นติววงศ์. (2552 . **การศึกษาวอลดอร์ฟ ปรัชญา หลักสูตรและการสอน**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประวัติความเป็นมาและหลักสูตร**. (ม.ป.ป. . แหล่งที่มา: <http://www.lannawisdoms.com> [8 พฤษภาคม 2556].
- ประเวศ วะสี. (2546 . **การพัฒนากระบวนการเรียนรู้แบบพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- พร พันธุ์โอสธ. (ม.ป.ป.. **รายงานการศึกษาวิจัย เรื่อง การจัดการศึกษาทางเลือกโดยสถานศึกษา รูปแบบต่างๆ**. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2538 . “การศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตประเทศไทย” ใน **เอกสารสืบเนื่องจากการประชุมวิชาการเรื่องการศึกษากับการวิจัยเพื่ออนาคตประเทศไทย**. หน้า 8. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542. (2542 . กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติมฉบับที่ 2 พ.ศ. 2545. (2545 . กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.

พิภพ ชงไชย . (2542 . **นิยาม ความหมาย การศึกษาทางเลือก.** แหล่งที่มา : <http://choice2learn.net/> [8 พฤษภาคม 2556].

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550. (2551 . กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (กสม. .

รัชณี ชงไชย. 2553. **การศึกษาทางเลือกในสังคมไทย ข้อเสนอยุทธศาสตร์เพื่อการขับเคลื่อน.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

โรงเรียนชาวนา. (ม.ป.ป. . แหล่งที่มา: <http://www.khaokwan.org/farmersschool.html> [8 พฤษภาคม 2556].

โรงเรียนหมู่บ้านเด็ก. (ม.ป.ป. . แหล่งที่มา: <http://www.ffc.or.th/mbd/th> [8 พฤษภาคม 2556].

ลักษณะพิเศษและความเป็นมา. (ม.ป.ป. . แหล่งที่มา: <http://www.panyotai.com> [8 พฤษภาคม 2556].

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (ม.ป.ป. **นิยาม ความหมาย การศึกษาทางเลือก.** แหล่งที่มา : <http://choice2learn.net/> [8 พฤษภาคม 2556].

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2552 . **รายงานการติดตามประเมินผลเพื่อพัฒนาการจัดการศึกษาโดยครอบครัว.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.

วิทยากร เชียงกูร. (2553 . **รายงานสภาวะการศึกษาไทยปี 2551/2552 “การศึกษากับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.

วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา. (2545 . “การศึกษาทางเลือก: แนวทางที่ทำทนายในยุคปฏิรูป” ใน **การศึกษานอกระบบโรงเรียนกับการปฏิรูปการศึกษา.** กรุงเทพมหานคร : ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2551 . **พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551.** กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย.

สุชาดา จักรพิสูทธิ์ และคณะ. (2548 . การศึกษาทางเลือก: โลกแห่งการเรียนรู้นอกระบบโรงเรียน.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และคณะ. (ม.ป.ป. . รายงานการวิจัย เรื่อง การศึกษาไทยทางเลือกใน

อนาคต. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิ 50 ปี ธนาคารแห่งประเทศไทย.

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2551 .

เอกสารสาระหลักการและแนวคิดประกอบการดำเนินงาน กศน.: คัมภีร์ กศน.

กรุงเทพมหานคร: สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย.

ภาษาอังกฤษ

About Naropa University. (n.d.). Available from: <http://www.naropa.edu> [8 May 2013].

About NCACS. (n.d.). Available from: <http://www.ncacs.org> [8 May 2013]

About the Association. (n.d.). Available from: <http://www.portage.org.uk> [8 May 2013]

History of HSEM. (n.d.). Available from: <http://www.hse.org.uk> [8 May 2013]

Jones, Michael Ernest. (2008). **The Social Movement of Spiritually Engaged Alternative Education in Thailand against the Background of Reform and Globalization.** Ph.D. Dissertation. Indiana University.

Nagata Yoshiki. (2007). **Alternative Education: Global Perspectives Relevant to the Asia-pacific Region.** Springer.

Our History. (n.d.). Available from: <http://www.swwhs.org> [8 May 2013]

Our Story. (n.d.). Available from: <http://barefootcollege.org> [8 May 2013]